1911
5354
059
U-15

ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ

ԳԱՒԱՌԻՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

«Ո՛ն տայր ինձ զծուխ ծխանի եւ
«Զառաւօտն Նաւասարդի...:»

ԳՈՂԹԱՆ ԵՐԳԵՐ

«Թէեւ եմք ածու փոքր, սակայն
եւ ի մերում աշխարհիս գտանին
գործեցեալ Բազում Գործք Արու-
թեանց :»

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԷՆԱՑԻ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

1911

Կ. ՊՈԼԻՍ
1910
Առ. Եւ. ՏՐ. Նոր Տպրն. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

529
71-ՍԱ

529
ՍԱ-171

2010

ԱԶԳԱՍԷՐ ՊԱՏՐԻԱՐՔ

Ներսէս Վարժապետեան

27

059
Ս-15
Գ.

529
71-ՍԱ

ՍԱ. ՀԱԿ. ՄԵՍՐՈՊ

ԳԱՒԱՌԻՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

(ՑԵՂԻՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ԹԵՐԹԵՐԸ)

Ապագայ Հայ հարազատ եւ կենսունակ գրականութեան ի հաշիւ։

Հ.Ս.Խ.Հ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
С.С.Р.А Публичная Библиотека
7/XI· 1922
имени А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

1002
9450

1911

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ
1910
Առեւտր. Նոր Տպրն. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

(9429)
Թ 25
ՄՍ-17

ԳԱՒԱՌԻՆ

ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

1911

ԱՊՐՈՂ ՀԱՅԵՐՈՒՆ

Թերեւկոտ քայլերով ճամբայ ինկանք ցեղին տախտապարած Հոգիին ցան ու ցիր թերթերը հաւաքելու: Բռնակալութիւնը, դարաւոր *Լուծը*, Տգիտութիւնն ու Անմիութիւնը զարկին մեզի, ու մենք՝ ջլմռած ու սահմռկած՝ փոթորիկներէ քշուած խլեակներու պէս՝ այլուրին անհիւրընկալ ափերուն վրայ կամ մեր Հայրենիքին մէջ, իրարու անծանօթ, իրարմէ հեռու ապրեցանք, լացինք, աղաղակեցինք, աղերսեցինք, ըմբոստացանք. . . :

Այսօր՝ կը ցանկանք ինքնամփոփուիլ, ինքնագիտակցիլ, համբուրուիլ, գրկընդխառնուիլ, միանալ: Չէ՞: Ասոր համար թէեւ անբաւական միջոցներով, բայց գէթ սկզբնաւորութիւն մը դնելու բուռն փափաքով՝ սկսանք քով քովի բերել այդ ցրուած ու մոլորուն *կեանք-խլեակ*ները:

Ապրող Հայե՛ր, ամէնդ ալ Ձեր կարգին՝ մի՛ մոռնաք սատարելու, օժանդակելու եւ սրտագին ձեռք տալու այս աղւոր գաղափարին:

Ա. ՄԱՍ

79891-ահ
1372-88

ՆՈՐ ՏԱՐԻ

Նոր ռեժիմին տակ ապրեցանք տարի մ'ալ
Թէեւ տխուր խռովքներով ցաւագին,
Թէեւ վէրքեր ծակծըկեցին մեր հոգին
Ու չի կրցանք Արդարութեան հաւատալ . . . :
Բայց ապրեցանք ըղձանքներով հեւասպառ.
Թէ՝ կը տեսնանք Արեւն աղուոր վերջապէս,
Թէ՝ փոթորկոտ օրերն վերջ ցաւակէզ,
Պիտի բացուին օրերն ազատ, լուսավառ:
Ու այս յոյսով խելայեղած, գինովցած
Կը խլրտէին երկնելու Նոր Կեանքն Հայուն ,
Հայրենի սուրբ հողուն վրայ տոփուն՝
Հնչեցնելու Զարթօնքի Երգն երազուած:
Բոլոր անոնց՝ որոնք կուլան տակաւին,
Անոնց՝ որոնք կը քնանան տրտմագին,
Գաղթողներուն, գործողներուն, անտէրին
Թէ պա՛հն է ալ, Նուիրումին հոգեւին:
. . . Ու փրցուցած չքնաղ ծաղիկ մ'հայրենի
Գաւառի կոյս կարմիր հողէն, ընթերցող,
Նուիրելու կուզանք Ցեղին տառապող
Ցանկերգելով Զարթօ՛նք—Ազատ Նոր Տարի:
Պիտի գտնես թերթերուն մէջ այս ծաղկին
Հէքեաթն անլուր Ցեղին վիշտին դարաւոր,
Արիւնի հոտ, արիւնի գոյն ահաւո՛ր . . .
Տարի մ'ամբողջ նայէ՛ անոր անձկագին:
Բայց հոգեցունց՝ վե՛ր առ աչքերդ դէպ՛ հեռուն
Տեսնելու թէ հորիզոններ կը բացուին,
Ըմփոփումն ալ Հայ շիւանին ու ցաւին
Ու մի՛ մոռնար Ցեղդ այս տարտամ օրերուն:

Ա. Մ.

ՏՕՆԵՐ

Օր Ծննդեան	Յունուար	6
Առաջաւորաց Բարեկենդան	»	30
Բուն Բարեկենդան	Փետրուար	20
Զատիկ	Ապրիլ	10
Երեւման խաչ	Մայիս	8
Համբարձումն	»	19
Հոգեգալուստ	»	29
Սբ. Գրիգորի Բարեկենդան	Յունիս	19
Վարդավառ	Յուլիս	17
Աստուածածին	Օգոստոս	14
Սուրբ խաչ	Սեպտեմբեր	11
Սուրբ Գէորգայ Բարեկենդան	»	18
Գիւտ խաչի	Հոկտեմբեր	23
Յիսնակաց Բարեկենդան	Նոյեմբեր	20
Ս. Յակոբայ Բարեկենդան	Դեկտեմբեր	11
Ս. Յակոբ	»	17

Տարեդարձ Գահակալութեան Օգոստափառ Սուլթան ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ ՐԷՇԱՏ ԽԱՆ Ե. Կայսեր Թուրքիոյ:

6 Րեպիւլ Ախըր 1327

15 Ապրիլ 1909

Յուլիս 11, Տար. Վերահաստատութեան Օսմ. Սահմանադրութեան:

Հոկտեմբեր 11, Տարեդարձ Ծննդեան Օգոստափառ Սուլթան ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ ՐԷՇԱՏ ԽԱՆ Ե. Կայսեր Թուրքիոյ:

21 Շեվալ 1260

1911ի ՕՐԱՑՈՅՑԸ

ՅՈՒՆ. Օր	Հ.Տ.	Ն.Տ.	ՓԵՏՐ. Օր	Հ.Տ.	Ն.Տ.	ՄԱՐՏ Օր	Հ.Տ.	Ն.Տ.
Շ	1	14	Գ	1	14	Գ	1	14
Կ	2	15	Դ	2	15	Դ	2	15
Բ	3	16	Ե	3	16	Ե	3	16
Գ	4	17	Ո	4	17	Ո	4	17
Դ	5	18	Շ	5	18	Շ	5	18
Ե	6	19	Կ	6	19	Կ	6	19
Ո	7	20	Բ	7	20	Բ	7	20
Շ	8	21	Գ	8	21	Գ	8	21
Կ	9	22	Դ	9	22	Դ	9	22
Բ	10	23	Ե	10	23	Ե	10	23
Գ	11	24	Ո	11	24	Ո	11	24
Դ	12	25	Շ	12	25	Շ	12	25
Ե	13	26	Կ	13	26	Կ	13	26
Ո	14	27	Բ	14	27	Բ	14	27
Շ	15	28	Գ	15	28	Գ	15	28
Կ	16	29	Դ	16	1	Դ	16	29
Բ	17	30	Ե	17	2	Ե	17	30
Գ	18	31	Ո	18	3	Ո	18	31
Դ	19	1	Շ	19	4	Շ	19	1
Ե	20	2	Կ	20	5	Կ	20	2
Ո	21	3	Բ	21	6	Բ	21	3
Շ	22	4	Գ	22	7	Գ	22	4
Կ	23	5	Դ	23	8	Դ	23	5
Բ	24	6	Ե	24	9	Ե	24	6
Գ	25	7	Ո	25	10	Ո	25	7
Դ	26	8	Շ	26	11	Շ	26	8
Ե	27	9	Կ	27	12	Կ	27	9
Ո	28	10	Բ	28	13	Բ	28	10
Շ	29	11				Գ	29	11
Կ	30	12				Դ	30	12
Բ	31	13				Ե	31	13

ԱՊՐԻԼ

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Ո	1	14
Շ	2	15
Կ	3	16
Բ	4	17
Գ	5	18
Դ	6	19
Ե	7	20
Ո	8	21
Շ	9	22
Կ	10	23
Բ	11	24
Գ	12	25
Դ	13	26
Ե	14	27
Ո	15	28
Շ	16	29
Կ	17	30
Բ	18	1
Գ	19	2
Դ	20	3
Ե	21	4
Ո	22	5
Շ	23	6
Կ	24	7
Բ	25	8
Գ	26	9
Դ	27	10
Ե	28	11
Ո	29	12
Շ	30	13

ՄԱՅԻՍ

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Կ	1	14
Բ	2	15
Գ	3	16
Դ	4	17
Ե	5	18
Ո	6	19
Շ	7	20
Կ	8	21
Բ	9	22
Գ	10	23
Դ	11	24
Ե	12	25
Ո	13	26
Շ	14	27
Կ	15	28
Բ	16	29
Գ	17	30
Դ	18	31
Ե	19	1
Ո	20	2
Շ	21	3
Կ	22	4
Բ	23	5
Գ	24	6
Դ	25	7
Ե	26	8
Ո	27	9
Շ	28	10
Կ	29	11
Բ	30	12
Գ	31	13

ՅՈՒՆԻՍ

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Դ	1	14
Ե	2	15
Ո	3	16
Շ	4	17
Կ	5	18
Բ	6	19
Գ	7	20
Դ	8	21
Ե	9	22
Ո	10	23
Շ	11	24
Կ	12	25
Բ	13	26
Գ	14	27
Դ	15	28
Ե	16	29
Ո	17	30
Շ	18	1
Կ	19	2
Բ	20	3
Գ	21	4
Դ	22	5
Ե	23	6
Ո	24	7
Շ	25	8
Կ	26	9
Բ	27	10
Գ	28	11
Դ	29	12
Ե	30	13

ՅՈՒԼԻՍ

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Ո	1	14
Շ	2	15
Կ	3	16
Բ	4	17
Գ	5	18
Դ	6	19
Ե	7	20
Ո	8	21
Շ	9	22
Կ	10	23
Բ	11	24
Գ	12	25
Դ	13	26
Ե	14	27
Ո	15	28
Շ	16	29
Կ	17	30
Բ	18	31
Գ	19	1
Դ	20	2
Ե	21	3
Ո	22	4
Շ	23	5
Կ	24	6
Բ	25	7
Գ	26	8
Դ	27	9
Ե	28	10
Ո	29	11
Շ	30	12
Կ	31	13

ՕԳՈՍՏՈՍ

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Բ	1	14
Գ	2	15
Դ	3	16
Ե	4	17
Ո	5	18
Շ	6	19
Կ	7	20
Բ	8	21
Գ	9	22
Դ	10	23
Ե	11	24
Ո	12	25
Շ	13	26
Կ	14	27
Բ	15	28
Գ	16	29
Դ	17	30
Ե	18	31
Ո	19	1
Շ	20	2
Կ	21	3
Բ	22	4
Գ	23	5
Դ	24	6
Ե	25	7
Ո	26	8
Շ	27	9
Կ	28	10
Բ	29	11
Գ	30	12
Դ	31	13

ՍԵՊՏԵՄԲ.

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Ե	1	14
Ո	2	15
Շ	3	16
Կ	4	17
Բ	5	18
Գ	6	19
Դ	7	20
Ե	8	21
Ո	9	22
Շ	10	23
Կ	11	24
Բ	12	25
Գ	13	26
Դ	14	27
Ե	15	28
Ո	16	29
Շ	17	30
Կ	18	1
Բ	19	2
Գ	20	3
Դ	21	4
Ե	22	5
Ո	23	6
Շ	24	7
Կ	25	8
Բ	26	9
Գ	27	10
Դ	28	11
Ե	29	12
Ո	30	13

ՀՈԿՏՄԲ.

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Շ	1	14
Կ	2	15
Բ	3	16
Գ	4	17
Դ	5	18
Ե	6	19
Ո	7	20
Շ	8	21
Կ	9	22
Բ	10	23
Գ	11	24
Դ	12	25
Ե	13	26
Ո	14	27
Շ	15	28
Կ	16	29
Բ	17	30
Գ	18	31
Դ	19	1
Ե	20	2
Ո	21	3
Շ	22	4
Կ	23	5
Բ	24	6
Գ	25	7
Դ	26	8
Ե	27	9
Ո	28	10
Շ	29	11
Կ	30	12
Բ	31	13

ՆՈՅԵՄԲ.

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Գ	1	14
Դ	2	15
Ե	3	16
Ո	4	17
Շ	5	18
Կ	6	19
Բ	7	20
Գ	8	21
Դ	9	22
Ե	10	23
Ո	11	24
Շ	12	25
Կ	13	26
Բ	14	27
Գ	15	28
Դ	16	29
Ե	17	30
Ո	18	1
Շ	19	2
Կ	20	3
Բ	21	4
Գ	22	5
Դ	23	6
Ե	24	7
Ո	25	8
Շ	26	9
Կ	27	10
Բ	28	11
Գ	29	12
Դ	30	13

ԴԵԿՏԵՄԲ.

Օր	Հ. Տ.	Ն. Տ.
Ե	1	14
Ո	2	15
Շ	3	16
Կ	4	17
Բ	5	18
Գ	6	19
Դ	7	20
Ե	8	21
Ո	9	22
Շ	10	23
Կ	11	24
Բ	12	25
Գ	13	26
Դ	14	27
Ե	15	28
Ո	16	29
Շ	17	30
Կ	18	31
Բ	19	1
Գ	20	2
Դ	21	3
Ե	22	4
Ո	23	5
Շ	24	6
Կ	25	7
Բ	26	8
Գ	27	9
Դ	28	10
Ե	29	11
Ո	30	12
Շ	31	13

ՏԱՐԱԳՐԻ ՄԸ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԸ

ՆՈՐ ՏԱՐԻՆ

Գրեց՝ ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷԶԵԱՆ

Տարի մըն ալ կ'անցնի. տարի մըն ալ կը պակսի կարճ կեանքէն։

Ուրախ զուարթ են զուրը, կիները ու տղաքը մանաւանդ. այս գիշեր զարթօնք է, և քանի մը օրէն Կաղանդ։

Կեանքի ցնծառօնին մէջ իմ հոգիս սակայն տարտամօրէն կը ձանձրանայ։ Դեկտեմբեր—պառաւը դէմս առած, յորանջելէն մտիկ կ'ընեմ անոր ծթուած հէքեաթները։

Բազմաթիւ հմայքներու և լաւ ձայներու թախծական վերյուշքը կը յառնէ հոգիիս մէջ։

Լքուած հոգիս, հին սրուակ մը որուն բոյրը դեռ չէ անցած, կը նմանցնեմ ճաթած զաւաթի մը՝ ուրկէ բան մը միշտ կ'արտամղուի։

Այսօր հեռաւոր հոգի մը անոր կուգայ, մեռելներուն արիւնէն և բաղձանքներուն արցունքէն չինուած հոգի մը՝ որ յիշատակին կը նմանի, անոր պէս թեւեր ունի, և անոր չափ տխուր է։

Այսօր մանկ կեանքիս հաշուեյարդարը կամ յաւէտ յետին անցեալիս յուղարկաւորը, կը զգամ՝ աւելի քան երբեք՝ որ մարդ շուտով կը յոգնի երազելէն և թէ սիրելէն։

Եւ արդէն հետզհետէ խոյս կուտան մարդուս սիրտէն երազն ու սէրը, այս դարուն մէջ։ Ախ, ո՜ւր մնաց բանաստեղծութիւնը, ան որ աստուծոյն կապոյտ բիւրեղին մէջ բեկբեկող ցոլք մըն էր, ան որ արքայութեան մը ծիծղուն յոյսին վերջին կախարդանքն էր։

Նիւթին օրըստօրէ յաղթանակը գետնաքարշ կ'ընէ մարդը, հողին կը գամէ ան՝ առանց ճախրանքի, առանց սաւառնումի։ Իրականութեան դէմ՝ մարդ զգալով իր այլանդակ ապիկարութիւնը, կը տառապի՝ թեւերը փետտուած թռչունի մը պէս վիրաւոր։ Քիչ մը բանաստեղծութիւն՝ յոգնած սիրտին պիտի տար երջանկութեան յոյս մը գոնէ։

Ո՛վ պաշտումին լաւութիւնը պարապ. ո՜վ ցուրտ չքեղութիւնը ամուլ կնոջ։

Դեկտեմբերի պաղ հով մը կ'անցնի վրայէս. և սակայն դուրսը արեւ արեգակ է։ Այդ պաղ հովը, իմ հայրենիքէս կուգայ։ Հին օրերու յիշատակն է, ձիւնապատ գիւղին երդիկներուն վրայէն փչող այս հովը, երբ ծխնելոյզը հայրենի տան կը մխար խարոյկը՝ որուն չուրջանակի բոլորուած կը սպասէինք տղու խաղերուն բոլոր երջանկութիւնը կարճատեւ և խաբէական, մամիկին թոռմած ժպիտին փայփայանքին տակ չփացած։

Հոն հիմա իրաւ ցուրտ կ'ընէ, թէեւ ոչ տուն մնաց հոն, ոչ մամ, ոչ ալ ծխացն այն։ Բայց ամէն մէկ խորչ կը պահէ իր սուրբ գաղտնիքը։

Սուրբ Յակոբը առա՜նց ձիւնի, կաղանդը առա՜նց բուքի, հոս։ Ի՞նչ հրապոյր ունի արեւապայծառ պերճափայլութիւնը այս կլիմային, որ ձմեռ օրով մետաքս վարդագոյն պարագծեան է՝ փոխան մուշտակ խոշոր վերարկուին, զոր հոն Յունուար-նահապետը կը հագնի։

Պատուհանիս տակ փէլլահ լաճեր եղակ կը ծախեն, և մանիշակներ։

Այս անժամութիւնը, այս կանխումը գարնան, ինծի ցաւ կուտայ, անհուն ցաւ մը։ Ինչո՞ւ համար արդեօք։

Աղւո՛ր եղակներ, քնքո՜ւշ մանիշակներ, ես որ ձեզ այնքան կը սիրեմ, ներեցէք հոգիիս այս տրտունջը անիրաւ։ Հոգիս այսօր ձանձրոյթն ունի չերազուած անուրջներուն, և գուցէ՝ կարօտը թխպայորդ ամպերուն որ չեն լար։

Գաղափարի ճանդակներ

Բոլոր գոյութիւններու սկիզբը՝ Աստուած,
բոլոր բարութիւններու սկիզբը՝ Սէր,
բոլոր շնորհներու սկիզբը՝ Խոնարհութիւն։

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

Երկրի մը քաղաքական ազատութեան հորիզոնին վրայ եթէ կայ խնդիր մը որ աւելի շատ կ'ըզբաղեցնէ քաղաքացիներու միտքերը, եթէ կան բարդութիւններ որոնց լուծումը էապէս ամէնասերտ կապ ունենայ այդ երկրի յառաջխաղացման հետ, եթէ կայ վերջապէս հարց մը որու մասին այնչափ շատ գրելու, խօսելու և ճառելու ախպուած ըլլան մարդիկ, այդ պարտքի և իրաւունքի *խնդիրն է։*

Հոն ուր կը բացակային խղճի, մամուլի և խօսքի ազատութիւնները, հոն ուր արցունքը կը ցամքի սրտին և հառաչը կը խեղդուի կոկորդին մէջ, հոն ուր մարդիկ սրտեր կ'արիւնեն և կ'արգիլեն անոնց լացը, հոն չէ թէ միայն կարելի չէ խօսիլ իրաւունքի մասին այլ խորհիլն իսկ մահացու յանցանք է։ Երկար ժամանակ տառապանքը մեր ուսերուն վրայ տարեցանք, մենք այդ մթնոլորտին մէջ, պրկուեցանք, գալարուեցանք, հեկեկացինք վախնալով միանգամայն որ մեր թշուառութեան աղաղակը չարթնցնէ սպասող գազանը։ Այժմ ազատ ենք քիչ մը։ Թուրքիան ազատած է այդ դրութենէն, դրութիւն մը՝ որուն տակ այս երկրի ժողովուրդը հեռի քաղաքացիական իրաւունքներէ՝ ճնշուած, խորտակուած եղած էր ռայեայ, ստրկամիտ բառին բուն իմաստով։ Հասարակաց դատաստանը եկաւ վերջ մը տալ այդ դրութեան, խորտակել, կապանքները և հռչակել ինքզինք ազատ քաղաքացի։ Թուր-

Գաղափարի կայծակներ

Լաւը՝ լաւագոյնին թշնամին է:

քեան այլեւս մտած է այն երկիրներու շարքին մէջ, ուր մարդիկ ազատ են խօսելու, գրելու, վիճաբանելու և բողոքի ձայն բարձրացնելու, ազատ են պահանջելու իրենց անկապտելի իրաւունքները և ճանչնալու իրենց անյետաձգելի պարտքերը:

Պարտքի և Իրաւունքի այս յարաբերութիւնը երեւան բերած է խաղաղական գիտութիւնը որուն որչափ մօտէն ծանօթանայ Թուրքիացին այնչափ շուտ կարող պիտի ըլլայ օգտուիլ իրեն տրուած ազատութենէն, որչափ նա շուտ ըմբռնէ պետութեան էութիւնը, անոր դերն ու պարտականութիւնը, ինչպէս նաև իր պարտքն ու իրաւունքը հանդէպ պետութեան, նա այնչափ շուտ պիտի ըլլայ այս երկրի յառաջդիմութեան ազդակներէն մին: Նկատի ունենալով այս կէտը մենք թռուցիկ ակնարկով ընթերցող հասարակութեան պիտի աշխատինք ներկայացնել այդ գիտութեան ինչ ինչ կէտերը:

Պետութեան ծագումը.—Այն բարդ ձեւը որ այժմ կը ներկայացնէ մեզ ընկերային կազմը, յառաջ եկած է նախապատմական ու պատմական այն երկար դարերու ընթացքին՝ երբ մարդիկ ապրած են խարխափումներով, մտքի ու մարմնի ճգնաժամերով, ցաւերով ու տանջանքներով: Ընկերաբանութիւնը կուգայ մեզ ապացուցանել որ, մարդիկ միասին լալու, միասին խնդալու, զիրար մխիթարելու փափաքովը ծնած, ծագում առած իբրև ընկերային կենդանի, ինչպէս կը կոչէր Արիստոտէլ, զիկզակ և ուղիղ ճանապարհով, բայց միշտ դէպի յառաջ՝ եկած հասած են ներկայ դրութեան:

Մարդկային ընկերութեան բոլոր փուլերուն մէջ, պարզ թէ բաղադրեալ որոնց մէջէն քալած է նա, իր էն նախնական վիճակէն սկսելով մինչև անոր ամենազարգացած ձեւերուն մէջ, իրողութիւն մը միշտ ուշագրաւ կերպով ցոյց տուած է մեզ թէ ընկերութեան մէջ զօրա-

Գաղափարի կայծակներ

Ճշմարիտ գիտութիւն եւ կրօնք երկուորեակ քոյրեր են, որոնք երբ անջատուին՝ կը մեռնին:

ւորը միշտ յաղթած է իր փափաքներուն ու ցանկութիւններուն հպատակեցնել ընկերութեան միւս թոյլ անդամները: Տեսնուած է որ անտեսապէս զօրաւորները տիրած են տկարներուն և այս տիրապետութիւնը յաւերժացնելու համար մարդիկ ստիպուած են զինել զինուորական դրութեան, որով երեւան եկած է Պետութիւնը:

Այս տիրապետական դրութիւնը սակայն, օրինական հիմերու վրայ դրած ըլլալու համար զօրաւորները յղացած են այլ և գաղափարներ, որոնք գլխաւոր երկու մասի կը բաժնուին 1. Աստուածպետական, 2. Ռամկավարական տեսութիւններ:

Աստուածպետական վարկածը.—Այս տեսութեան պաշտպանները կը պնդեն թէ պետութիւնը յառաջ եկած է Աստուածային կարգադրութեամբ, թէ մարդիկ իրարու քով եկած են Աստուծոյ հրամանով և այդ Գերբնական ուժը իր անսահման կարողութենէն և իրաւունքէն մաս մը տուած է երկրի մը մէջ բնակող մէկ կամ մի քանի անձերու և կամ ընտանիքի մը, կառավարելու այդ երկիրը: Տիրողներու այս իրաւունքը կը կոչուէր Աստուածային իրաւունք: Ռամկավարական տեսութիւններ երեւան գալէն առաջ, մարդկութեան ստուար մեծամասնութիւնը իրենց հետ ունենալով ամբողջ մտաւորական դասը այդ իրաւունքի պաշտպաններն էին: Նոյն բանը պաշտպանած է քրիստոնէութեան մեծ առաքեալը Պօղոս, ինչպէս նաև քրիստոնէական եկեղեցին ամբողջ միջին դարու ընթացքին: Այս գաղափարը 17րդ և 18րդ դարերու մէջ ամէնէն շատ տարածուած էր Ֆրանսայի հեղինակներու մէջ, որոնք այս եզրակացութեան յանգած էին հիմնուելով հին օրինագրքի մը վրայ, որուն մէջ Պապերու տիրապետական զգացումին դէմ թագաւորներու

Բնութեան օրէնքները Արարչին մտադրութիւններն են:

գիրքը ճշդելու համար ըսուած է թէ «Ֆրանսայի թագաւորութիւնը թագաւորին տրուած է Աստուծոյ կողմէ»: Ֆրանսայի մէջ այս գաղափարին տարածման պատճառներէն մին ալ կղերական հեղինակներու թագաւորին տուած կարգ մը տիտղոսները և անոնց նկարին նուիրական յատկութիւն մը վերագրելը եղած է: Այս հիմունքները կը տեսնուին Լուի 14րդի վերագրուած այլ և այլ կտորներու ինչպէս նաև Լուի 15րդի մէկ հրամանագրին մէջ: Լուի 14րդ իր երկերէն մէկուն մէջ կ'ըսէ որ ինք իր իրաւունքները ստացած է Աստուծմէ և իր ուժին աղբիւրը չէ թէ ժողովուրդն է այլ Աստուած. ուստի ինք պատասխանատու է Աստուծոյ և չէ թէ ժողովուրդին: Լուի 15րդ իր 1870 թուակիր մէկ հրամանագրին մէջ կ'ըսէ, մեր թագը շնորհուած է մեզի բարձրեալն Աստուծոյ կողմէ և ուստի օրէնք դնելու իրաւունքն ալ կը պատկանի մեզի»:

Այս Աստուածպետական գաղափարի պաշտպաններէն ոմանք պէտք է ըսել որ իրենց հիմերը կը դնեն բոլորովին տարբեր հողի վրայ: Անոնք թագաւորին իրաւունքն ու իշխանութիւնը ուղղակի գերբնական ուժի մը չի վերագրելով հանդերձ՝ կ'ընդունին սակայն որ այս բոլոր բաները եղած են աստուածային կարգադրութեամբ և նախասահմանութեամբ:

Յայտնի է թէ պետութեան մասին այս տեսութիւնը գլխաւոր ճամբան է բացարձակ միապետութեան. դրութիւն մը՝ ուր մարդիկ կրաւորական դեր մ'ունին միայն կատարելիք, անոնք պէտք հնազանդին միայն վերէն եկած հրամանին առանց տրտունջի քանի որ աստուածային կարգադրութիւն մ'է անիկայ:

Ռամկավարական վարկածը.— Աստուածպետական տեսութիւնը մտածուած էր իր ժամանակին կղերա-ազ-

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
С.С.Р.А Публичная Библиотека
7/XI 1922
имени А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

Գործէ՛ այնպէս, իբր թէ պիտի ապրիս յաւիտեան:

նուական դասակարգին, որուն շահերուն փափաքներուն ներկայացուցիչն էր երկրին վեհապետը: Միջին դարէն վերջ, Եւրոպայի մէջ ուրիշ երևոյթ մը նշմարուիլ սկսաւ: Այդ երևոյթը տնտեսական ուժերու տարածմական փոփոխումն էր: Եթէ քիչ մ'առաջ ազնուականութիւնը կը ներկայացնէր իր տնտեսական կարողութեամբ գործօն ուժ մը, այսօր՝ նա սկսած էր տակաւ առ տակաւ տեղի տալ ուրիշ ուժի մը առջև, որ սկսած էր բողբոջիլ և ուռճանալ. այդ նորածիլ ուժը միջակարգ (պուրժուա) դասակարգն էր, որ աւատական դրութեան տակ չէր կարող շահագործութեան դնել իր դրամագլուխը քանի որ չի կար հոն վարձու աշխատանքի դրութիւնը, ուստի և անհրաժեշտ էր որ խախտուէր բացարձակ միապետութեան հիմերը, և ահա բուն իսկ այդ ժամանակին էր որ արդէն աստուածպետական գաղափարը սկսաւ տեղի տալ և 18րդ դարուն վերջերը սկսաւ երևան գալ Ռամկավարական վարդապետութիւնը:

Այս անունով պէտք է ճանչնալ բոլոր այն գաղափարները, որոնք կը պահանջեն ժողովրդային միահեծանութիւն: 19րդ դարը երկու քաղաքական միտք սնուցած է իր մէջ. մին այն է որ ամէն կերպ դժուարութեանց առաջքը կարելի է առնել երբ ժողովուրդէն ընտրուած պառլամէնտ մը հաստատուի, և միւսը՝ թէ ռամկավարութիւնը գործնականացնելու ամէնէն լաւ միջոցը հանրապետական դրութիւնն է: Եւ իրօք ալ այս գաղափարով սնած Ֆրանսացիներ, երկար թափառումներէ վերջ, կը տեսնենք որ վերջապէս հռչակեցին Ֆրանսական հանրապետութիւնը:

Ռամկավարութեան էն գլխաւոր վարդապետներէն մին եղաւ Ֆրանսացի նշանաւոր ընկերաբան Ժան-Ժագ Ռուսօ, որ իր **ընկերային դաշնագրի** տեսութեամբը եկաւ

Ապրէ՛ այնպէս, իբր թէ պիտի մեռնիս վաղը:

ապացուցանել որ պետութիւններու կազմութիւնը և կամ մարդերու հաւաքումը արդիւնք չէ Աստուածային կարգադրութեան, այլ մարդոց մէկ դաշնագրին, որուն մէջ մարդիկ իբր մարդ իրենց հետ բերած իրաւունքներէն ոմանցմէ հրաժարելով և տալով զայն հասարակաց ուժի մը՝ հիմը դրին պետութեան: Այս տեսութիւնով ուրեմն, պետութիւնը իր ուժը առած է ժողովուրդէն և ոչ թէ Աստուծմէ, և գերիշխանութիւնը օրինաւոր կ'ըլլայ միայն այն ժամանակ, երբ անիկա կը բղխի ուղղակի ժողովուրդէն: Հոս ժողովուրդը տէրն է իր ճակատագրին, անիկա այժմ նպատակ է և ոչ թէ միջոց, իր կամքը կ'արտայայտէ այն բոլոր հրատապ խնդիրներու մասին, որոնցմով կը չահագրգռուի նա: Ժողովուրդը հոս գերիշխան է: Գերիշխան ըսելով պէտք է հասկնալ այն անձը կամ մարմինը, որմէ կը բղխին այդ երկրին մէջ տիրող օրէնքները: Միապետական երկիրներու մէջ այդ իրաւունքը կեդրոնացած է միապետի ձեռքին մէջ: Սահմանադրական երկիրներու մէջ օրէնսդրութեան կը մասնակցի նաև ժողովուրդը: Ո և է երկրի սահմանադրութիւն այնչափ շատ ռամկավարական հիմերու վրայ հաստատուած է, որչափ որ նա իրաւունք վերապահած է այդ երկրի ժողովուրդին՝ մասնակցելու երկրին օրէնսդրութեան:

Մենք ըսինք որ Ռամկավարութիւնը արտայայտիչն էր միջակորեար դասակարգի չահերուն, որ կ'ուզէր իր ձեռքին մէջ առնել կառավարութեան ղեկը, ինչ որ արդէն իսկ իրականացաւ ֆրանսական մեծ յեղափոխութիւնով: Այդ դասակարգը սակայն, ընդունելով հանդերձ իւրաքանչիւր անհատի քաղաքացիական հաւասարութիւնը օրէնքին առջեւ և յայտարարելով ժողովրդական միահեծանութիւն, նա իր գծած սահմանադրութիւններուն մէջ երկրին օրէնսդրութեան մասնակցելու իրաւունքը կը սահմանափակէ երկրին մէջ մասնաւոր անհատներու չուրջ,

Ազատ բնութիւնն է, որ անհաճոյ բան մը չունի իր մէջը:

որոնք չահակից են իրեն հետ: Այսօր սահմանադրութիւններու մեծ մասը այդ իրաւունքը կը զլանայ տարիքով և նիւթական կարողութեամբ մասնաւոր աստիճանի մը չի հասնող քաղաքացիներու, որով անոնք կը զրկուին ընդհանուր քուէարկութեան Suffrage universulի սկզբունքը, որ կը տրամադրէ օրէնսդրական իրաւունք բոլոր քաղաքացիներու և քաղաքացուհիներու հաւասարապէս:

Երկրին մէջ այն անհատները, որոնք տիրացած են այդ իրաւունքին՝ կը կոչուին ընտրողներ: Այսօր Ֆրանսան իր 40 միլիոն ժողովուրդէն իբր ընտրող կը ներկայացնէ միմիայն 1 միլիոն ժողովուրդ, որուն 50,000ի առաւելութիւնը կրնայ տնօրինել ամբողջ ֆրանսական ժողովուրդի բաղդը:

Ռամկավարական կառավարութեան տեսակները.— Ընտրողները իրենց օրէնսդրական իրաւունքը կարող են ի գործ դնել երկու կերպով 1. Ուղղակի, 2. Ներկայացուցչութեամբ, որոնցմէ յառաջ կ'ուգայ երկու տեսակ կառավարութիւն 1. Ուղղակի Կառավարութիւն (Gouvernement direct) 2. Ներկայացուցչական Կառավարութիւն (Gouvernement Représentatif):

Առաջին տեսակի կառավարութեանց տակ՝ ընտրողները իրենք ուղղակի կը կատարեն կառավարութեան թէ օրէնսդրական, թէ վարչական և թէ Դատական բոլոր պարտականութիւնները: Թէև պէտք է ըսել որ այս դրութեան ամէնամեծ պաշտպանը՝ Ժան-Ժագ Ռուսօ ինքն իսկ կը խոստովանի, որ կարելի չէ այս բոլոր պարտականութիւնները ի գործ դնել ընտրողներու միջոցաւ: Հին դարու յունական և հռոմէական հասարակապետութիւններու մէջ իսկ, ուր որդեգրուած էր այս դրութիւնը, կառավարութեանց վարչական և դատական պարտակա-

Յիմար է ան, որ չի կրնար խորհիլ, յամառ՝ որ չի խորհիր, գերի՝ որ չի համարձակիր խորհիլ:

նութեանց կարեւոր մասը տրուած էր ժողովուրդէն ընտրուած մարմիններու: Ընտրողները իրենք ստանձնած էին օրէնսդրական պարտականութիւնը միայն: Կառավարութեան այս դրութիւնը որդեգրած են այս օր Զուիցերիոյ այլ եւ այլ նահանգները, ուր տարուան մէջ, մասնաւոր ժամանակներ ընտրողները հաւաքուելով մասնաւոր տեղեր, կը քուէարկեն իրենց օրէնքները, կ'ընտրեն իրենց դատաւորները, եւ կը խորհին հասարակաց շահին վերաբերեալ այլեւայլ խնդիրներու նկատմամբ:

Ռեֆերենտում.— *Եթէ ուղղակի կառավարութեան ձեւը այսօր գրեթէ անիրագործելի է 20րդ դարու բազմամարդ պետութիւններու համար՝ եւ սակայն, թէ Եւրոպայի եւ թէ Ամերիկայի մէջ անոր չափաւորեալ ձեւը՝ ռեֆերենտումի գաղափարը օրըստօրէ զարգանալու վրայ է: Այս դրութեամբ՝ օրէնքը բառլամէնտին մէջ վիճաբանուելով քուէարկուելէ վերջ, կը յանձնուի ժողովուրդի վերջնական հաւանութեան, առանց որուն չէ կարելի գործադրութեան դնել զայն: Այս դրութիւնը կարող կ'ըլլայ թէ բառլամէնտներու քմահաճոյքին պատուար կանգնել եւ թէ իրականացնել ժողովրդապետական սկզբունքները: Այժմ այս դրութեամբ կը կառավարուին դարձեալ Զուիցերիոյ մի քանի նահանգները: Կայ նաեւ խորհրդակցական ռեֆերենտումի դրութիւնը, որով խորհրդարանը օրէնքը քուէարկելէ առաջ կը դնէ ժողովուրդին եւ անոր տրամադրութիւնը հասկնալէ վերջ կը քուէարկէ զայն: Զուիցերիոյ մի քանի նահանգներուն մէջ ժողովուրդը եթէ նոյն իսկ մասնաւոր թուով ստորագրութեամբ օրէնք ներկայացնէ բառլամէնտին, անիկա պարտաւոր է նկատի առնել առաջարկուած օրէնքը:*

Ներկայացուցչական կառավարութիւնը.— *Ըստ այս*

Մէկը՝ ամէնքի համար եւ ամէնքը՝ մէկի համար:

դրութեան ժողովուրդը կը ներկայանայ իբր գերիշխան անձնաւորութիւն մը, որուն կը փոխանորդէ ուրիշ անձնաւորութիւն մը՝ այսինքն բառլամէնտը, որ իր փոխանորդեալին անունով կը վճռէ բոլոր խնդիրները: Ներկայիս, քաղաքական աշխարհի մեծամասնութիւնը որդեգրած է կառավարութեան ներկայացուցչական ձեւը: Այս ձեւը սակայն, նոր դարու գիւտը չէ: Հին Յունաստանի եւ Հռոմի մէջ, երբ այլեւս բոլոր քուէարկողներու անկարելի դարձած էր միեւնոյն տեղի մէջ հաւաքուիլ, այն ժամանակէն անոնք որդեգրեցին այս ձեւը: Նոր դարը միայն եկաւ ապացուցանելու անոր իրաւական կողմը: Նոր դարու մէջ նախ անգլիական ազգն էր, որ որդեգրեց այս դրութիւնը. 16րդ դարէն ի վեր այս երկրին մէջ գոյութիւն ունին Բառլամէնտ եւ Լորտերու ժողով: 18րդ դարուն՝ առանց մասնակցած է նաեւ երկրին վեհապետը, որոնց գրած օրէնքը ոչ ոք իրաւունք ունէր փոխելու: Ֆրանսայի մէջ 1789ին եւ 1791ին այս տեսութիւնը իրաւական գոյն առած է, չէ թէ միայն բառլամէնտներու ընտրութեան, այլ նոյն իսկ կառավարութեան նախագահի մասին: Կառավարութեան այս ձեւը յայտնի է թէ ուղղակի չարտայայտեր ժողովուրդի գերիշխանութիւնը, այսու հանդերձ՝ չարիքը մեղմելու համար՝ ռամկավարական սկզբունքը կը պահանջէ որ ընտրողները իրենց ներկայացուցիչներուն տան պահանջագիր մը (Mondat imperatif), որուն պարունակութիւնը առնուած է նա պաշտօնական ամէն պարագայի տակ:

Գերիշխանութիւնը ներկայացնող մարմինները.— *Երբ ըսինք թէ Ռամկավարական տեսութեան մէջ գերիշխանութիւնը կը բղխի ժողովուրդէն, ժողովուրդը կը ներկայանայ հոս իբր բարոյական անձնաւորութիւն, որուն*

Գաղափարի Քանդակներ

> Մերկ եւ թշուառ ձգեց մեզի Նա այս անսահման ովկէանին եզերքը, որուն անունն է *աշխարհ*, լողա՛ եթէ կարող ես, իսկ եթէ՝ ոչ՝ տակն անցիր:

կամքը՝ այսինքն Գերիշխանութիւնը մէկ է եւ անբաժանելի, սակայն ներկայացուցչական կառավարութեանց մէջ ժողովուրդի այս կամքի գործադրութեան կը մասնակցին երեք մարմիններ 1. Պառլամէնտ, 2. Գործադիր իշխանութիւն եւ 3. Դատական իշխանութիւն:

Պառլամէնտը.—Այս բառը՝ այս օր գրեթէ բոլոր երկիրներու քաղաքական բառարանին մէջ, օրէնսդիրի եւ պիւտճէն քուէարկող ժողովի մը իմաստը առած է: Բառը Լատիներէն ծագում ունենալով 15րդ դարուն արդէն Անգլիոյ մէջ կը տրուէր Թագաւորի գործունէութեան մասնակցող երկու ժողովներուն, ինչպէս նաեւ հին ժամանակներու մէջ Ֆրանսայի մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր ժողովներուն: Այսօր պառլամէնտներու կազմութիւնը բոլորովին այլազան է. ընդհանրապէս ընտրողներու ուղղակի կամ անուղղակի քուէներովը կ՚ընտրուին եւ կ՚ըլլան ներկայացուցչական կառավարութեան հիմնական մէկ մասը: Կան տեղեր՝ ուր ընդունուած է նաեւ պառլամէնտներու անդամներուն վեհապետին կողմէ որոշուելու եւ կամ ժառանգականութեան միջոցաւ պաշտօնի անցնելու գաղափարը. զոր օրինակ այս օր Թուրքիոյ եւ ուրիշ մի քանի երկիրներու մէջ Ծերակոյտի անդամներուն մէկ մասը կ՚ընտրուին վեհապետէն: Անգլիոյ մէջ Լորտերու ժողովին անդամները ժառանգականութեամբ կը բարձրանան այդ դիրքին:

Երկու ժողովները.—Այսօր շատ մը երկիրներու մէջ պառլամէնտը երկու ժողովներէ կը բաղկանայ, մին՝ հասարակաց տուն կոչուած ժողովուրդին ներկայացուցիչներէն միւսը Ծերակուտական ժողովէն: Ասոնց ընտրութիւնը երբեմն տեղեր միատեսակ է, իսկ ուրիշ երկիրներու մէջ Ծե-

Գաղափարի Քանդակներ

> Ինչ կ՚ընեմ, ինչու կ՚ընեմ, ինչպէս կ՚ընեմ:

րակոյտը կ՚ընտրուի կամ վեհապետէն, կամ ժառանգականութեամբ եւ կամ հասարակաց տունէն: Այս խնդիրը երկար վիճաբանութիւններու դուռ բացած է քաղաքական աշխարհին մէջ: Ոմանք ընտրութիւններու կերպին մէջ տարակարծիք են, իսկ ուրիշներ ժողովրդային Գերիշխանութեան բոլորովին հակառակ կը գտնեն Ծերակոյտի գոյութիւնը: Այս վերջինները կ՚առարկեն որ Գերիշխանութիւնը կը բղխի ժողովուրդէն, մէկ է ու անբաժան, իսկ եթէ անբաժան է ուրեմն ինչպէս կարելի է տալ զայն երկու ժողովներու: Ամէն պարագայի տակ՝ Ծերակոյտի գոյութիւնը կամ աւելորդ է եւ կամ հակառակ ժողովրդական միահեծանութեան սկզբունքներուն: Եթէ ժողովներու ընտրութիւնը միատեսակ է, ուրեմն ի՞նչ պէտք կայ երկու ժողովներու, քանի որ անոնք երկուքն ալ միեւնոյն գաղափարներովը օժտուած ընտրողներէ պիտի ընտրուին եւ պիտի պաշտպանեն միեւնոյն խնդիրը միեւնոյն ձեւով: Իսկ եթէ Ծերակոյտը պիտի ընտրուի այլ կերպով եւ ոչ թէ ժողովուրդէն՝ ուրեմն ինչպէ՞ս կարելի է ներկայացնել ժողովուրդին կամքը:

Ընտրութիւնները.—Ներկայացուցչական կառավարութեանց մէջ ընտրողները իրենց կամքը կ՚արտայայտեն իրենց ներկայացուցիչներու միջոցաւ, որոնք կ՚ընտրուին քուէներով: Ընտրութիւնները կ՚ըլլան ուղղակի եւ անուղղակի: Ընտրութիւնները ուղղակի են, երբ ընտրողները իրենց քուէն կուտան ուղղակի իրենց ներկայացուցիչներուն: Ընտրութիւնները անուղղակի են, երբ ընտրողները ուրիշներու միջոցաւ իրենց քուէն կուտան իրենց ներկայացուցիչներուն: Ընտրութեան այս վերջին կերպը կը կոչուի նաեւ երկաստիճան ընտրութիւն: Ժողովրդական միահեծանութիւնը կ՚արտայայտուի աւելի շատ ուղղակի ընտրութեամբ, քանի որ այդ կերպին մէջ ժողովուրդին բացարձակ կամքն է, ուր կ՚արտայայտուի առանց զիկ-

Սուրբ ըլլալը բացառութիւն, իսկ արդար ըլլալը կանոն է: Թափառեցէք, սխալեցէք, մեղանչեցէք, բայց արդար եղիք:

վակ ճանապարհներու հանդիպելու: Այսօր թէ Ֆրանսայի և թէ Թուրքիոյ մէջ ընտրութիւնները երկաստիճան են:

Ընտրելեաց ցանկը.—Ընդարձակ երկիրներու մէջ այսօր՝ այլ ևս անկարելի դարձած է, որ բոլոր ընտրողները միահամուռ ընտրեն իրենց պատգամաւորը, ուստի գրեթէ ամէն տեղ յարմար դատուած է երկիրը բաժնել ընտրողական շրջանակներու, ինչ որ յարուցած է բազմաթիւ վիճաբանութիւններ: Ոմանք կը պահանջեն որ երկիրը այն տեսակ բաժնուի, որ իւրաքանչիւր շրջանակ իրաւունք ունենայ միմիայն մէկ պատգամաւոր տալու և կամ իւրաքանչիւր ընտրող իր քուէաթուղթին վրայ գրէ միայն մէկ պատգամաւորի անուն. օրինակի համար, երբ ո և է շրջանակ իրաւունք ունի երեք պատգամաւոր տալու այդ շրջանակին մէջ գտնուող իւրաքանչիւր ընտրող մէկ անուն միայն գրէ իր քուէաթուղթին վրայ և այս կերպով մեծամասնութիւն չունեցող երեք անձեր երթան խորհրդարան իբր այդ շրջանակի պատգամաւորները:

Միւս մասը ասոր ճիշդ հակառակը կը պնդէ: Անոնք կը փաստեն որ առաջին ձևին մէջ թէ թեկնածուները և թէ կառավարութիւնը կարող կ'ըլլան անուղղակի ճնշում բանեցնել ընտրողներու վրայ, որով ժողովրդային Գերիշխանութիւնը կը կորսնցնէ իր իմաստը, մինչդեռ երբ ընտրողական շրջանակը ընդարձակուի և ընտրողները մէկի տեղ մի քանիներու անունները գրելու ըլլան իրենց քուէաթուղթին վրայ, այդ պարագային՝ չարիքը եթէ բոլորովին չի ջնջուիր ալ, գէթ պիտի մեղմանայ: Այսօր Թուրքիոյ մէջ ընտրութեանց ժամանակ՝ կը գործածուի քուէաթուղթին վրայ մէկէ աւելի անուններ գրելու դրութիւնը: Ֆրանսայի մէջ այժմ ընդունուած է մէկ անունի դրութիւնը, թէև անցեալին մէջ միւս կերպն ալ գործածուած է:

Կարելի եղածին չափ նուազ մեղանչելը մարդուս օրէնքն է, բնաւ չի մեղանչելը՝ հրեշտակին երազը, ինչ որ երկրային է մեղքի ենթակայ է, մեղքը ձգողութիւն մըն է:

Համեմատական ընտրութիւնը.—Ներկայիս՝ գրեթէ բոլոր ընտրութիւնները մեծամասնութեան քուէով կը կատարուին, օրինակի համար եթէ երկրի մը մէջ կան 10 միլիոն ընտրողներ, ընտրութեանց ժամանակ այդ ընտրողներու մէջ մեծամասնութիւն ստացող կուսակցութիւնը իր պատգամաւորներովը կարող է լեցնել ամբողջ Խորհրդարանը. այս կերպով միւս փոքրամասնութեան ձայնը բոլորովին կը խեղդուի և ամէնափոքր մեծամասնութիւնը կարող կ'ըլլայ օրէնք քուէարկել յանուն ամբողջ ժողովրդի: Այս պարագան նկատի ունենալով շատեր ներկայ բոլոր ընտրութիւնները անհամապատասխան կը գտնեն ժողովրդային Գերիշխանութեան սկզբունքներուն, քանի որ ներկայացուցչական ժողովին մէջ այս կերպով ժողովուրդին մէկ մասը միայն արտայայտած կ'ըլլայ իր կամքը: Այս չարիքին իբր դարման՝ կ'առաջարկուի որ երկրին մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր քաղաքական կուսակցութիւնները, իրենց թուոյն համեմատութեամբ խորհրդարանին մէջ ղրկեն իրենց պատգամաւորները. ընտրութեան այս կերպը կը կոչուի համեմատական ընտրութիւն:

Արհեստակցական ընտրութիւնը.—Համեմատական ընտրութիւններէ զժգոհներ կը պնդեն որ երկրի մը ժողովուրդը չի բաղկանար միայն կուսակցականներէ, այլ կան նաև արհեստակցական շատ մը միութիւններ, որոնք պիտի ստիպուին կորսնցնել իրենց ձայնը համեմատական ընտրութեանց ժամանակ, ուստի կ'առաջարկեն որ ընկերութեան հիմը կազմող աշխատաւոր այս ժողովուրդը ևս ունենայ իր ներկայացուցիչը խորհրդարանին մէջ:

Խորհրդարանի և կառավարութեան յարաբերութիւն-

Այս ճոզին մթութեամբ լեցուն է, հոն մեղք կը գործուի, յանձաւորը մեղանչողը չէ, այլ մթութիւն արտադրողը:

ձեւը.—Մենք ըսինք որ ժողովրդային կամքը մէկ ու անբաժանելի է և այն կը գտնուի խորհրդարանին ձեռքը, բայց այդ կամքի գործադրութեան կը մասնակցի երեք մարմին, 1. Օրէնսդրական իշխանութիւն, 2. Գործադիր իշխանութիւն, 3. Դատական իշխանութիւն: Այս երեք մարմիններու յարաբերութիւնը խիստ մեծ դժուարութեանց դուռ բացած է քաղաքական աշխարհի մէջ: Եթէ ընդունինք որ Գործադիր իշխանութիւնը սոսկ ստորակարգեալ պաշտօնեան է խորհրդարանին, որմէ կը բղխի ամէն բան, այդ պարագային դժուարութիւնները հարթուած կ'ըլլան արդէն. ամէն բան Խորհրդարանը կը հրամայէ իսկ Գործադիր իշխանութիւնը կը կատարէ: 1793ին Ֆրանսայի մէջ այս հիման վրայ պատրաստուած էր սահմանադրութիւնը: Ներկայիս ալ Ֆրանսայի մէջ Արմատականները կը ձգտին այդ նպատակին:

Մօնթէսքիօ սակայն, եկաւ ապացուցանել որ՝ բոլոր ուժերը միայն կեդրոնացնել մէկ անձի մը կամ մարմինի մը ձեռքին մէջ, յառաջ կը բերէ բռնապետութիւն, ուստի անհրաժեշտ է բաժնել այդ ուժերը. այս գաղափարը տոգորուած 19րդ դարը փորձուեցաւ հաւասար իրաւունք տալ Խորհրդարանին և Գործադիր իշխանութեան, որմէ յառաջ եկաւ մեծ դժուարութիւններ: Բառ-լամէնտական ձեւը եկաւ որոշ չափով վերցնել խնդիրը:

Բառլամէնտական ձեւը (Parlamentarism).—Այս ձեւը կուգայ մասամբ իրականացնել Խորհրդարանի և Գործադիր իշխանութեան հաւասարութեան սկզբունքը, և թոյլատրելով երկուքին հաւասարապէս մասնակցելու պետութեան գործերուն՝ պատճառ կ'ըլլայ որ Խորհրդարան և Գործադիր իշխանութիւն իրարու վրայ ազդելով սահմանափակեն իրարու իրաւունքը: Կառավարութիւնը իր

Մարդկային Օրէնքը չի նմարելու չափ երկրային Օրէնքով զրաուիլը՝ յանձանք է:

ազդեցութիւնը կը գործէ Նախարարաց Խորհուրդին միջոցաւ:

Կառավարութեան այս ձեւը նախ անգլիացիները գտան երկար փորձառութիւններէ վերջ, Ֆրանսան վերջերս մեծ ջանք կը թափէ այդ դրութիւնը վերջնականապէս պատշաճեցնելու օսմանեան սահմանադրութեան մէջ, թէև մասնաւոր տրամադրութիւն չի կայ, սակայն Ս. Բառլամէնտի այս երկու տարուան գործելակերպը կը ցուցնէ որ Խորհրդարանը կը փափաքի որդեգրել Բառլամէնտարիզմը:

Ներկայացուցչական կառավարութեանց մէջ բառլամէնտական ձեւը յատկանշող գլխաւոր կէտերը հետեւեալներն են.

1. Նախարարաց Խորհուրդի անդամները պէտք է որ միատարր ըլլան, այն տեսակ անդամներէ, որոնք կարող ըլլան գլխաւոր հարցերու մասին միատեսակ խորհիլ, ուրիշ խօսքով պէտք է որ անոնք միեւնոյն քաղաքական կուսակցութեան պատկանած ըլլան:

2. Նախարարաց Խորհուրդի անդամներէն իւրաքանչիւրին իրաւասութիւնը, խորհուրդի ամբողջութեան հետ կ'ըսկսի և անով վերջ կը գտնէ, այսինքն՝ երբ Նախարարաց Խորհուրդը ամբողջութեամբ լուծուի, անդամներէն իւրաքանչիւրին ալ իրաւասութիւնը վերջ կը գտնէ:

3. Վարչական այլազան ճիւղերը կ'անձնաւորուէին յանձին մէկի մը, որ կը կոչուի նախագահ, որով կը պաշտպանեն իրենց իրաւասութիւնները:

Բառլամէնտարիզական ձեւի մէջ Նախարարական տագնապ յառաջ կրնայ գալ, 1. Նախարարաց Խորհուրդին նախագահի մահուամբը, քանի որ ինքն էր որ իր պատասխանատուութեան տակ կազմած էր և կ'անձնաւորէր խորհուրդը, 2. Երկրին վեհապետին և կամ նա-

Խորաններու ամենէն գեղեցիկը մխիթարուող թշուառի մը սիրտն է, որ շնորհակալ կ'ըլլայ Աստուծոյ:

խաղաղին մասը կրնայ նախարարական տագնապ յառաջ բերել, թէև Անգլիան բացառութիւն կը կազմէ այս սկզբունքէն, 3. Նախարարաց Խորհուրդին և վեհապետին միջև անհամաձայնութիւն մը յառաջ կը բերէ նախարարական տագնապ: Քանի որ Խորհուրդը կապն է Խորհրդարանի և վեհապետին միջև և ուստի խիստ բնական է որ, երբ անհամաձայնութիւններ ծագին քաբինէին և վեհապետին միջև, քաբինէն տեղի պիտի տայ, թէպէտ պէտք է ըսել որ այս պարագան խիստ հազուագիւտ է, և անոր գոյութիւնը կը մատնանիշէ այդ երկրին քաղաքական կեանքի փոթորկոտ հոգիզմը: 4. Նախարարաց Խորհուրդի միջև անհամաձայնութիւնը կարող է տագնապ յառաջ բերել, քանի որ ինչպէս ըսինք՝ Բառլամէնտարիզմական ձևի էական պայմաններէն մին է Նախարարաց Խորհուրդի միասնութիւնը: 5. Խորհրդարանի և Նախարարաց Խորհուրդի միջև յառաջ եկած տարակարծիքութիւնը կարող է նախարարական տագնապ յառաջ բերել: Նախարարները երկրին ընդհանուր քաղաքականութեան մասին թէ հաւաքապէս և թէ անհատապէս պատասխանատու են Խորհրդարանին առջև: Նախարարաց Խորհուրդը պէտք է վստահութիւնը գրաւէ Խորհրդարանին, հակառակ պարագային՝ Խորհրդարանը իր անվստահութիւնը կը յայտնէ Նախարարաց Խորհուրդին, որուն համար այլևս անկարելի կը դառնայ պաշտօնավարել: Յիշուած այս գլխաւոր պատճառներէն զատ նախարարական տագնապ կարող է պատահիլ, երբ նախարարական խորհուրդի կողմէ ներկայացուած օրինագիծ մը չի քուէարկուիր Խորհրդարանի կողմէ, երբ ընտրութեանց ժամանակ Խորհրդարանը իր մեծամասնութեամբ կը կազմուի նախարարական խորհուրդի հակակարծիք

Գիտութիւններու յատակը Աստուած կը կենայ:

տարրերէ: Այս տեսակ պարագաներու տակ՝ Անգլիոյ մէջ, նախարարութիւնը անմիջապէս իր հրաժարականը կը ներկայացնէ: Բառլամէնտարիզմական ձևի մէջ երկրին վեհապետը իրաւունք ունի նաև լուծել Խորհրդարանը, պայմանաւ որ որոշեալ ժամանակէ մը կրկին ընտրութեանց ձեռնարկելու հրամանագիրը հանէ: Այս կը պատահի այն ժամանակ, երբ ռ. և է. խնդիրի մասին հակակարծիքութիւններ երևան գան Խորհրդարանի երկու ժողովներու մէջ, և հասարակաց տունը պնդէ իր կարծիքին վրայ և կամ երբ բառլամէնտը իր անվստահութեան քուէն կուտայ Նախարարաց Խորհուրդին, որուն քաղաքականութիւնը երկրին օգտակար կը գտնէ վեհապետը: Այս տեսակ պարագայի մը տակ վեհապետը կը լուծէ բառլամէնտը. իսկ երբ վերընտրուած բառլամէնտը կրկին գայ պնդելու իր նախորդներուն կարծիքը, վեհապետը ստիպուած է այլևս համաձայնիլ ժողովուրդի կամքին, թէև Օսմ. Սահմանադրութիւնը իրաւունք կուտայ վեհապետին երկրորդ անգամ լուծելու բառլամէնտը, ինչ որ բոլորովին հակառակ է ժողովրդային Գերիշխանութեան սկզբունքներուն:

Բառլամէնտարիստական ձևէն զատ կան նաև Սահմանադրութեան ուրիշ տեսակներ, որոնց մասին հատարակութիւնը կարող պիտի ըլլայ բաւականաչափ ծանօթութիւն ստանալ, երբ մենք գրենք իւրաքանչիւր ազգի Սահմանադրութեան նկատմամբ առանձին առանձին:

Բ. ՄԱՍ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԻՐԱՀԱՐՆԵՐՈՒՆ

Գաղափարի բանդակներ

Անյատակ է խիղճը, որովհետեւ Աստուած է:

ԾՈՎՈՒՆ ՀԵՏ

Գրեց՝ ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ
Էքուաթէօռ, 23 Սեպտ. 1897

Հինգշաբթի, իրիկուն ժամը 5. Էքուաթէօռ ծանրաղանդաղ հանդարտութեամբ կ'անջատուի Ժոլիէթի քարափէն. վերջին բարեւ մը Մարսէյլի բարեկամներուս որոնք ա՛լ կը ստուերանան, ու միս մինակ կը մնամ ծովուն հետ, սրտի մեծ զօրավիգը, մտքի մեծագոյն ներշնչարանը։

Շոգենաւին խելքը կանգնած, կը դիտեմ մարը մտնող արեւը։ Հմայքը որ կը թղխի կրակի, կապոյտի, անուշ գուրկ հրաշագան գոյներու խառնամասն կերտուածքէն, կարծես կամաց կամաց կը պարպէ ուղեղս, ու կ'ոչնչացնէ միտքս. անհունութեան իրականութիւնն է որ կը վայելեմ, սիրտս ողողուած անպատում հըրճուանքով մը, որուն ինչ ըլլալը չեմ գիտեր, չեմ զգար։ Երջանկութիւնը ա՞յս է արդեօք։ Թերեւս. ու անոր համար է որ յափրութիւնը քիչ տեւեց։

Զզուանքի զարթնում մը մէկէն ի մէկ, Փէս կրողներ եկեր կեցեր են քովս։ Կ'ըսթափիմ, խելքս վրաս կը բերեմ։ Ո՞ւր ենք։ Օ՜հ, Արեւելք կ'երթանք. զղջումը կը վրդովէ հոգիս. ո՛րչափ ըղձացի այդ բոպէին ետ դառնալ, բայց Էքուաթէօռ անխռով անտարբերութեամբ կը յառաջանայ։

Գարշա՜նք, գարշա՜նք։ Չորս կողմս բնութեան վիժումները, որոնք ծովուն մաքուր գեղեցկութիւնը կ'արատաւորեն։ Սրուգ ծուռ ու մուռ բաներ, որոնց վրայ

> Աշխարհը թատր մըն է, ուր ամէն մարդ պէտք է որ դեր մը կատարէ:

շուայտոտ կեանքի մը խարանը նշանուած դէմքեր, ու անոնց չիղ ու մեղկ աչքերը նողկանքի հիւանդութիւնը կը բերեն հետերնին: Իշխաններ են, արեւելքի թռչուններ որ Եգիպտոս կը վերադառնան: Ու կը մտածեմ: Անդին, քիչ մը հեռուն, հարէմներու խորը թաղուած, այս արարածներն են որ ազգութիւններու, ժողովուրդներու կեանքին բացարձակ, միահեծան տէրերն են... Բայց հեռու ընկերական իմաստասիրութիւնը. գոնէ ծովուն վրայ մոռնանք պահ մը կրակնութիւնը: Չափազանց եսասիրութիւն է բաղձական մտածում մը: Բայց ուրիշ ինչ հաճոյք մտածումէն զատ:

26 Սեպտեմբեր

Կիրակի առտու: Չեմ գիտեր ո՞վ գրած է թէ անապատին մէջ երկար ատեն գեղերող քրիստոնեան երբ կորսնցուցած է եղանակի, ամսուան, օրուան ճշգրիտ ծանօթութիւնը, բնազդով սակայն կը զգայ կիրակին. յանկարծական հանդարտութիւն մը կը պատէ զինքը. հիւանդութենէ առողջանալ սկսողին կ'ազդուրուիլը կը հեշտանայ: Երէկուան պէս նոյն Ճիռապքոն է որ կ'ընթանայ. նոյն միապաղաղ ծովը, նոյն ջինջ երկինքը, նոյն դէմքերը չուրջս, բայց հոգիի ինչ խաղաղութիւն է որ կը զգամ: Քրիստոնէութիւնը կիրակիէն զատ միութեան ուրիշ կապով մը իրարու չի պրկեց իր հետեւորդները: Աստուածաբանական ամէն վէճէ, ցեղական ամէն մրցումէ, դաւանանքի ամէն բծախնդրութենէ վեր ի վեր կը մնայ կիրակին:

Ու այդ կիրակի օրը մեզի Հայերուս համար ալ ազատկցութեան գերագոյն յուշարարն է: Ծովուն վրայ ըլլայ թէ ցամաքին, ազատ թէ բանտը, կիրակի օրը հոգւով թեւերովը կ'երթաս կը միանաս հայրենի երկրին, տիեզերքը չորս կողմը թափառած Հայուն կեանքին

> Լաւ է գլուխ չունենալ, քան սեւցած ճակատ մը:

հետ: Նոյն կոչնակն է որ նոյն պահուն կը հրաւիրէ ամէն Հայ հայրենի տաճարը. նոյն մրմունջներն են որ սրտերը կը գալարեն, նոյն մելամաղձութիւնը որ ամէնքն ալ կը հովանաւորէ: Ու յիշատակը կը տանի քեզի հեռուները, շա՜տ հեռուները: Նոյն կոչնակը ութսուն հազար կիրակի է անփոփոխ յարատեւութեամբ կը զարնէ, նոյն մրմունջները ութսուն հազար կիրակի է կը գրաւեն ամէն սրտերը, ութսուն հազար կիրակի միօրինակութեամբ անցած է այն օրէն որ քրիստոնէութիւնը մեր ազգային կրօնքը ըրինք. ու քանի՜ կիրակիներ դեռ արդեօք անայլայլ միօրինակութեամբ պիտի սահին Հայուն կեանքին վրայէն: Դարերու վազքին մէջ, տիեզերքի անհունութեան մէջ, կիրակին ամէն Հայու միջեւ ճշմարիտ Հաղորդութիւնն է:

27 Սեպտ.

Երկուշաբթի: Պայծառ արեւը ծաթեր է. Խաչի Մեռելոցին երկուշաբթին է: Այս միեւնոյն բարկ արեւն էր որ ուրիշ Խաչի Մեռելոցին իր լոյսովը ողողեց Պոլսոյ Հայութիւնը: Ազգային ջերմեռանդ հաւատքի, բոցավառ եռանդի երկրորդ տարեդարձն է, Հայաստանցի պանդուխտը խմբովին այդ օրը Դուռը կ'երթայ Եւրոպայի վերջնական պատասխանը առնելու. պատանիները տարէցներուն, ծերերը երիտասարդներուն հետ, կինն ու էրիկ մարդը միեւնոյն ոգեւորութեամբ ազգային միութեան դրօշը կը պանծացնէին: Շատ բան փոխուեցաւ այդ օրէն ի վեր, շատ բան ջնջուեցաւ, «ամէն բան կորսուեցաւ... Հաւատքէն զատ». ու երբ աւերակներու մուխէն, տաք տաք արիւնի չոգիէն Ազգային Հաւատքը իր գլուխը վեր կը վերցնէ, բան մը չէ կորսուած. բաւական է որ միտքը պաշարիւն առաջնորդը ըլլայ Հաւատքին:

Միտքը մարդուն մեծագոյն գանձն է:

Յիշելով այս տարեդարձը ժամանակագրական սխա՞լ մը արդեօք կ'ընեմ: Խաչին Մեռելոցին օրն է այսօր, բայց սեպտեմբերի ալ 15/17. երեք օրուան տարբերութիւն սեպտեմբեր 18/30ին հետ: Բայց երբ Հայաստանցի Հայուն արիւնն է որ կը հոսի ժամանակը արեւով ու լուսինով չէ որ կը չափուի. անոնք աշխարհաքաղաքացի են. ո՛չ ազգ կը ճանչնան, ո՛չ ցեղ, ո՛չ երկիր: Յուլի՞ս, յունուա՞ր, օգոստո՞ս, դեկտեմբե՞ր, ինչ կը յիշեցնեն Հայուն, անոնք օտար են. իր լեռներուն մէջ քաշուած դարերու դէմ կռուող Հայուն սրտին ինչ կը խօսին այդ համամարդկային թուականները: Հայը իր ազգային կեանքը ունի, իր կրօնական կեանքը ունի, իր թուականները անոնք են, մշտնջենականը անոնք են, զի անոնց մէջ դարերու հոգին պահուած է. ամէն Հայ անոնց հետ թաղած է իր արցունքները, անոնք եղած են իր ուրախութեան վկաները: «Խաչին երկուշաբթին էր որ Սթամպոլ զաւակս մորթեցին», «Աստուածածնայ պահքին էր որ տաճիկները աղբարս Սթամպոլ մորթեցին», կ'ըսէ Հայը Հայաստանի մէջ, ու պիտի ըսէ միշտ. սանկ սորված է դարերէ ի վեր: Ու անհատական կեանքն ալ իր կրօնական կեանքին հետ կապած է. ա՛ն է իր տարեցոյցը. Խաչին կարգուեր է, Ցինակին զաւակ ունեցեր է, Լուսաւորչին մեռել:

Ու պանդխտութեանը մէջ այդ յիշատակներն են որ Հայ կնոջ սիրտը կը գալարեն, ամէն օր երկրին հետ կը կապեն: «Ասօր Տէրընտաս է, տալս աս բանը կ'ընէ». «Վաղը Վարագայ Խաչ է, ներս այս ինչ բանը պիտի ընէ:» Ամէն տօն օր յիշատակ մը կը պահէ իրեն համար. երկրին ու պանդխտութեան աշխարհի յուշարարը կրօնական տօնն է, և ոչ օրացոյցի թուականը:

Որքան հեռուները կը տանին ինծի այս զգացումները, ու կը սկսիմ փնտռել այն գաղտնիքը թէ ինչո՞ւ

Քանի որ Գաղափարը մահ չունի, մարդն ալ մեռնիլ չունենար:

աւանդութիւններու քաղցրութիւնը պէտք է այդքան սիրենք երբ մեր մտածութիւնները մեր հայրերու մտքէն բոլորովին տարբեր ուղղութեան մէջ են: Ու այս բուպէին չուրջս չնկոց մը կ'ըսթափեցնէ իս: «Պիտի գայ, պիտի չի գայ», կը լսուի ամէն լեզուով: Իր բունը շոգենաւին մէջ դրուած պզտիկ թռչուն մըն է, ծիծեռնա՞կ թէ ճնճղուկ, չեմ կրնար որոշել, որ իր սահմանը նեղ գտնելով թռիչը առած է դէպի անհունութիւն: Ցամաք չի նշմարուիր. շոգենաւը կը յառաջանայ, թռչնիկն ալ հակառակ ուղղութեամբ կ'երթայ. անջրպետը հետզհետէ կ'ընդլայնի. տարակոյս չի կայ թէ իր անքոյթ ապաստարանէն հեռու, ակար թռչնիկը շուտով պիտի յոգնի, ու ազատութեան անսահմանութեանը մէջ պիտի կորսուի: Փորձառուները սակայն կը պնդեն թէ անոր սիրտը միշտ իր «բունին» հետ է. կը դառնա՛յ, կը դառնա՛յ նորէն հոն կուգայ, ու իրաւ ալ քանի մը վայրկեանէն ետքը նորէն հանգչեցաւ իր բունիկը: Քիչ մը այս թռչունին չե՞նք նմանիր մենք Հայերս ալ: Մտքերնիս ո՛րքան նեղ կը գտնէ ազգային-կրօնական աւանդութիւններու նաւը. ու կ'ուզէ թռիչ առնել, անհունութեան մէջ սաւառնիլ: Փորձերը կ'ընենք և սակայն ետ կը դառնանք նորէն նաւը: Թռչունը բնազդով իր կեանքին վտանգը կը զգայ անհուն ազատութեան մէջ և կը փնտռէ իր անքոյթ ապաստանը. ու մենք ալ անհուն ազատամտութեան մէջ ազգայնութեան կեանքի վտանգը երբ կը զգանք, նորէն ետ կը դառնանք:

Եթէ ամէն մարդ իրեն համար պայքարի՝ կեանքը կռուատուն մը կը դառնայ, իսկ եթէ ուրիշի մը համար՝ կեանքը դրախտ մը կը դառնայ:

ԿՏՐԻՃԸ

Գրեց՝ ԱՒԵՏԻՍ ՆԱԶԱՐ ՊԷԿԵԱՆ

«Առ ծամերես այս ծաղիկը,
«Գոհար վզկապս ա՛ռ վըզես.
«Թող մինն ըլլայ դժուար ճամբիդ աստղիկը,
«Քեզ ուղեցոյց ուր կ'ուզես,
«Միւսը քեզի՝ շղթան իմ քաղցր սիրոյս,
«Մինչեւ որ դու հասնիս բաղդիդ, աչքի՛ս լոյս»:

* * *

Նայեց Եարին, խոր ա՛խ քաշեց,
Խոր ա՛խ քաշեց . . . ու գընաց,
Եւ այդ ժամը սիրտը մաշեց
Խղճուկ Եարին՝ որ մընաց:

Լուսնկայ էր այն գիշերը.
Գլգլայեն վըտակը
Սարէն վազեր դէպ խորշերը,
Ուր քնանար ձորակը:

Ասես այծեամ՝ լեռնէ ի լեռ
Կ'երթար անվախ կտրիճը,
Եարի ծաղիկն իր քաջալեր
Կուրին մէջ մինչ մահիճը:

Չեմ գիտեր թէ գիտեմ,
Չեմ գիտեր թէ չեմ գիտեր.
Գիտեմ թէ գիտեմ,
Գիտեմ թէ չեմ գիտեր:

Քաջի արիւն իր մէջ կ'եռար,
Արծւէ հայեացքը թռչեր,
Թռչեր հեռուն, ուր կը զոռար
Պատերազմն իր կոչեր:

Գոհար վզկապն պիտ շղթայեր
Վանդակի մէջ անոր սիրտ,
Մինչեւ վտին նա քայքայեր
Մինչեւ կոտրեր շղթան բիրտ:

Կռուի դաշտէն դառնայ յաղթող՝
Արժան Եարի կարօտին,
Որ պիտ բերէ ձեռքով դողդող
Սիրոյ պսակն ու զօտին:

Չինար մէջքին բերէ զօտին,
Հանէ վզկապն կտրիճին,
Պըսակ կապէ քաջի ճակտին —
Առնեն օրհնենք խաչի . . .:

Ասես այծեամն լեռնէ ի լեռ
Քաջ զինուորը սըլանայ,
Եարի ծաղիկն իր քաջալեր՝
Անմահ կռուին մօտենայ:

Եւ նա հասաւ . . .: Սուր ու գնդակ,
Թունդ ու բոմբիւն, կոտրած,
Արի՛ւն, արի՛ւն . . . շուրջ դժնդակ
Պատերազմը գոռգոռաց . . .:

Գերմարդը,—Սուրբը, Հերոսը եւ Հանճարը:

Եւ նա կռուէր ասես առիւծ՝
Գոհար վզկապն իր կուրծքին,
Ծաղիկ-աստղիկն իր ուղեցոյց,
Ինչպես վերջին հրաժեշտին:

Կռուեց-ընկաւ. . . խոր ա՛խ քաշեց. . .
Ներկուեցաւ արիւնով
Ծաղիկ, վզկապ՝ որ սիրտ մաշեց,
Մեռաւ՝ եարի անունով:

Լռեց կռիւը. . . : Երկինք՝ փռուած,
Լուսնկայ է գիշերը. . .
Ա՜հ, ծաղիկը խոր է խռուած
Քաջի վէրքին խորշերը:

Չար թշնամու շղթան ընկա՛ւ,
Բայց խեղճ եարի սէ՛ր-շղթան
Քաջի կուրծքը խռուեց՝ մրսաւ,
Սիրտը փաթթեց յաւիտեան:

Եւ այն սիրած դիի վրան
Լոկ կ'ոլորէր գիժ քամին,
Եւ կը սուրար վայրի լեռան՝
Երկչոտ ոտքն այծեամին. . . :

* * *

«Ա՛ռ համբերս այս ծաղիկը,
«Գոհար վզկապս ա՛ռ վըզէս.
«Թող մինն ըլլայ դժուար ճամբիդ աստղիկը,
«Քեզ ուղեցոյց ու՛ր կ'ուզես.
«Միւսը քեզի՝ շղթան իմ քաղցր սիրոյս,
«Մինչեւ որ դու հասնիս բաղդիդ, աչքի՛ս լոյս:»

Ազգ մը կրնայ շատ բան կորսնցնել, շատ աղէտներ կրել ու նորէն ոտքի ելլել: Երբոր հոգին կորսնցնէ, ան ատենն է որ ամէն բան կորսնցուցած է եւ ալ ոտքի չելլեր:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՎԵՐՅԻՇՈՒՄՆԵՐ

ՀԱՆՆԵՆՏԷՆ

Գրեց՝ ԱՐՄԷՆ ՋԱՐՊԱՐԵԱՆ

Տիրէքլէր Սրաբը :

Պոլսոյ էն թրքախիտ թաղերէն մէկը, գաժան ու այլամերժ անկիւն մը ուր մնաց քիչեր—Արեւելքով հիւանդներ—համարձակեցան սպրդիլ՝ երգին ռամկօր մրմունջէն հրմշտըկուած՝ Ռամազանի խրխռոցները: Սրճարանի մը լայն ու տձեւ սրահին մէջտեղերը, կլոր սեղանի մը չորս բոլորքը արեւելեան նուագիչներու ընտրուած խումբի մը կ'ընկերանայ Համէնտէն: Պոլսոյ լաւագոյն խումբերէն մէկն է քեմանի Դաղէօսինը, ջութակի հոյակապ վարպետ մը՝ այս խոշոր, ցաւագին աչքերով ու արբշռութեան կոտրած հոգիով տարօրինակ ու սահմռկող Հայը, որուն անոզոք ու մաքրիմ, ըկէչ ու մխիթարող ճպոտը տարիներէ ի վեր Վոսփորի եզերքներէն մինչեւ Սթամպոլի գռեհներուն խորը ողբական թրթռումներու սարսուռը կը պտտցնէ: Հայ, Յոյն և Հրեայ արուեստագէտներ, էն ծանօթներէն, երկիւղած յարգանքով կը շրջապատէին զինքը այդտեղ:

Համէնտէն հոն է, ձախ ձեռքին մէջ յոգնած ձեւով մը բռնած իր ոսկեգոյն տարիկն, աջովը՝ իր մատներուն տենդոտ զգայնութիւններովը կը թրթռացնէ զայն, իր յորդելակ և հեշտաթաթաւ ձայնին ելեւէջներով ողողելով գործիքներուն արուեստական ներդաշնակութիւնը, տիրապետելով անոր ու իր երգին մէջ հալեցնելով զայն:

Եթէ կրօնքը Աստուծոյ յայտնութիւնն է մարդուն սրտին մէջ գտնուած, գիտութիւնն ալ Անոր յայտնութիւնն է ժայռերուն, ծաղիկներուն եւ աստղերուն վրայ գրուած:

ՏԱՂԱՆԴԱՒՈՐ ԳՐԱԳԷՏ-ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳԻՐ

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ

Սրահին մէջ հաւաքուած բազմութիւնը, լուռ ու երկիւղած: Երազական աչքերով անոր պիշ, Երգ-Մարդուն ներկայութեամբը կ'խնտանայ՝ իր կուռքին առջեւ

Եթէ մեր հակառակորդներուն թաքուն պատմութիւնները գիտնայինք, անոնց կեանքին մէջ այնչափ տառապանք պիտի գտնէինք, որ զինաթափ պիտի ըլլայինք ամէն ատելութենէ:

անձնամոռ, իր աստուածութեանը առջեւ զարհուրած ու հակճիռ հաւատացողներու մոլեռանդութեամբը:

Խարխուլ ու ճղճիմ աթոռը՝ որուն վրայ նստած է ան, պատուանդան մըն է իրենց աչքին:

Գինեալ յափշտակուած, լալկան ու խելայեղ, յուսահատ ու երազամոլ, աչքերը թաց ու կիսախուփ, ձեռքերը միշտ ծնօտին, նայուածքը նուաղկոտ ու հեռաւոր յաւիտենական վիրաւորուածն է ան, Հայուն զաւակն ու երգիչը, Արեւելքի մեղկ ու հիւանդ, ու հեշտախտութեամբ լեցուն Հոգին:

Անիկա ցաւագին տղան է զոր չի սիրեցին բաւական, տգեղ ու մոռցուած որբը որ չի ճանչցաւ հեշտանքը մայրական ու սիրայեղձ ծիծերուն, ու իր սխտագին տարփանքը գնաց թօթուըտալ անյագօրէն՝ վարձուածներու լուռ, յոգնած ու թախծագին միսին մէջ:

Անիկա կեանքէն ճզմուած սիրտն է որ ըմբոստացումը չունեց, ու հառաչեց միայն, կամաւոր համակերպողն է, որ անխնայ ճակատագրականութիւններու հալածանքին առջեւ ծռեց ու ա՛լ վեր չառաւ բնաւ իր գունաթափ ու փխրուչան գլուխը ու խանդաղատօրէն սիրեց իր հատնումներն ու տառապանքը:

Անիկա գիտցողն է մայլ ու ներողամիտ, որ սրտերուն մէջը կարդաց ու մեր կսկիծը ըսաւ մեզի, ահարկու և մանկական երազատեսը որ կեանքին անչափելի տաժանքը պատմեց մեզի և Ունայնը բոլոր յամառող ճիգերուն. առաքեալն է որ Արբեցումին ու Երգին կրօնքը քարոզեց, ու գինիով ու երգերով, արցունքով ու զառանցանքով գերագրգռուած սէրը փառաբանեց, Աէ-

Կեանքին նպատակն է՝ վայելել աշխարհի մէջ գտնուած բոլոր գեղեցկութիւնները, եւ գործածել հոգիին բոլոր կարողութիւնները:

րը՝ գերագոյն սփոփանքը, գերագոյն ապաւէնը, «արեւուն տակ» միակ նուիրական բարիքը, ճակատագրին աննենգ ժպիտը, գոյութեան միակ նուիրական նպատակը, Սէրը՝ կոյս կամ պիղծ, ուխտուած կամ կաշառուած: Անիկա բոլոր ցաւերէն, բոլոր յուսահատութիւններէն, սիրոյ բոլոր խանդանքներէն ետ դարձած՝ վայելքին եւական ըղձանքը չարթնցուց միայն, այլ սիրոյ ճամբաներուն բոլոր տաժանելի ուխտագնացութեան գերազանց ու տրտում իմաստութեամբը ծանրաբեռն ու հանդիսաւոր սորվեցնողը եղաւ երիտասարդ, ինքնավստահ ու անփորձ հոգիներուն, ու եղբայրական կարեկցութեամբ մը ցուցուց անոնց բոլոր վտանգները ու բոլոր տաժանքը սիրոյ հետապնդումին, բոլոր նենգաւոր համբոյրները, բոլոր պատրող նուաճքները, բոլոր մեռցնող խօսքերը, բոլոր մատնող խոստումները ինչպէս բոլոր ինքնամատոյց ու դիւցազնական կրքերը, որոնք կը սպասեն խորտակուելու: Անկեղծ համբոյրի մը անգին արժէքը ըսաւ ան, ու անգնահատելի յարգը անհաշիւ գրկընդխառնումի մը, ու ինք ցուցուց, Կինը՝ չարաչուք ու արգահատելի, դաժան ու նահատակ:

* * *

Ու մօտիկ կ'ըլլան անոր՝ անշարժ ու հիացական:

Գրեթէ ամբողջ Տաճիկներ են, դժնէ դէմքով խոշոր ու տգեղ մարդիկ, գէշ դեղնութիւններով: Մեծ մասամբ տարուօք մոլլաներ են անոնք, դանդաղ ու ծանրաբարոյ, փաթթուած պատկառելու խաղաղութեան մը մէջ, որ պատարագելի ծիսական ծանրութիւնով մը կը զգեստաւորէ զիրենք:

Կատարեալ փիլիսոփայութեան առջեւ գեղեցկութիւնը երկնային պարգեւ մըն է:

Աչքերնին միայն կը մատնէ իրենց չփոթ ու խաւարոտ հոգիներուն խռովքը: Այդ աչքերը յուզմունքէն տամկացած ու արիւնոտած, Համէնտէին կը սեւեռին զմայլանքի ապշութիւններով:

Հոն չեն խմեր: Գինովութիւնը որ հոն կը յածի ու կը կառչի, կը պլլուի մթագնաց ուղեղներուն, օղիին արուեստական բռնի օժանդակութեանը պէտք չունի բնաւ: Մարմարէ մեղկ սեղաններուն վրայ, նարկիլէները կը ցցուին անոնց առջեւ, ու ծուխը որ անոնցմէ կը բարձրանայ պալան-պալան, բագիններու ողջակէզին սրբազան խոյանքը ունի, մինչ՝ սիրողաբար՝ հեշտամոլ շըրթունքներու փակած օձակերպիկ մարբուճներէն զրկուած կլլոցները, գաղտուկէն, տարակայօրէն, կ'ընկերանան երաժիշտներուն անվերջ ու յարանորոգ համերգին:

Հապշտապ ու գիւահար եղանակի մը վազքէն յետոյ, ձգտուած, հեւող նուագարանները յանկարծ կը հատնին, կը լռեն: Շունչերը կը բռնուին, և սպասումի և անձկութեան խորունկ լռութեան մը մէջ՝ աչքերը աւելի կը յառին պաղատագին: Գերագոյն վայրկեանն է աս:

Համէնտէն վար կը դնէ տաւլին, աթոռին վրայ կը պրկուի, ձեռքովը ծնօտը կը գրկէ, ու խուլ, երկար, յուսահատ աղաղակ մը կը փրթի իրմէ.

—Ամա՛ն, ամա՛ն, ամա՛ն...

Սարսուռ մը սրահին մէջ կը վազէ միահեծան, անողորմ: Ու ունկնդիրներուն հեռաւոր կարգերէն սրտապատառ «ա՛խ» մը կը թռչի բիրտ ու զանգուածեղ կուրծքէ մը, այրած «օֆ» մը կը յաջորդէ անկիւնէ մը, ու հառաչանքի շունչ մը կը հեւայ մթնոլորտին մէջ: Տրտմաբեկ ձայն մը անդիէն ջերմեռանդ օրհնենք մը կ'ուղղէ

Համչէնտէին, «Ապրի՛ս», ուրիշ մը՝ խնդրեց՝ «Մի՛ մեռնիր», ու ամէնքն ալ, խելայեղ, — Ապա՜հ․․․ :»

Համչէնտէն, բռնաւոր, այլ լիազօր կը տիրէ հոն, բոլոր այդ հաստ հոգիներուն, որ իր ոտքերուն առջեւ, իր դիւթական վանկերուն տակ կը գալարուէին, կը հեծկլտան, կը պաղատին, անձնատուր, անձնազոհ․․․

Ու Համչէնտէն Հայ մըն է․ միակ Հայը գուցէ որ Տաճիկներ լացուցած ըլլայ:

* * *

Տրտում մանկութենէ մը ու աւելի տրտում պատանեկութենէ մը ետքը, Համչէնտէն, արդէն երգին ուխտուած հնաւոր ու խորհրդաւոր հակումներու բերումովը, իր հոգիին աւերակ ու թափուր գետնին մէջ՝ անոր հիւանդ ու մնաւոր ծաղկի ծլարձակումը գտած, կորուստի խլեակի մը պէս անոր փաթթուած, անոր ապաւինած էր, ա՛լ խաղաղ նաւահանգիստներու ճամբան ու կարօտն ալ կորսնցուցած: Ու օր մը գտաւ զինքը իր երգին հետ տեղաւորուած շրջուն երաժիշտներու խումբի մը մէջ, որ գինետան մը անկիւնը կը լեցնէր՝ աղմկալի ու տրտում չարաճճիութիւններու յամառութեամբ մը: Իր ներկայութիւնը տարօրինակ ու նախախնամական պարգեւի մը պէս ուրախացուցած էր տեղին խոնարհ ու հասարակ ընտանիքները: Գինովութեան մը խարխափումի մը մէջ հոն մոլորուած, հոն տախտակապատ տաճիկ էֆէնտիներ օր մը զինքը այդ տեղ երեւան հանած էին, ու բարեացակամ ու խանդավառ հրաւէրներ զինքը հետզհետէ առած տարած էին փառթամ ու առատաձեռն քէօշկեր, որոնց յոյլ, գաղտնի ու յայրատ ներսը լեցուցած էր հեշտահրաւէր թելադրանքներու ու մաղձոտ երազանքներու ներոյժ ու սպառող կեանքով մը: Իր

երիտասարդ ձայնին թովչութիւնը զայրացուցած էր Սէլամլըքին կոյր, անարկու ու մոլեգին տոփանքը, ու դրան ետին կեցած շնչահատ Հարէմլիքին սարսռացնող իգականութիւնները՝ անհնարին բաղձանքներու դողովը մարմրիլ տուած էր:

Ու այս ա՛լ չը սպառող տենչանքներուն վայրագ մոլուցքը պատրաստելէն, հրահրելէն, բորբոքելէն յետոյ, եկած գտած էր ան՝ այլուր շարունակելու իր ճակատագրական արգաւանդ ու ցաւագին պաշտօնը, — տրտում միջնորդ որ ինք միայն անբաժին մնաց խնջոյքէն, որուն սեղանը ինք դրաւ․ եղկելի աշխատաւոր, որ ուրիշներու համար միայն ցանեց հրճուանքի հացը:

* * *

Հետզհետէ իմացան Համչէնտէի համբաւը: Ալ անիկա ամէն կոչունքի, ամէն գինարբուքի անհրաժեշտ օժանդակը եղաւ: Ձեռքէ ձեռք կը խլէին զինքը ու Համչէնտէն չէր հասնէր տեղացող հրաւէրներուն: Օր մըն ալ երեւցաւ երաժիշտներու առաջնակարգ խումբի մը մէջ ու մէկէն իր ժողովրդականութիւնը հաստատուեցաւ, հարկադրուեցաւ: Իր անունն ալ ամէնուն բերանն էր:

Տաճիկներ էին զինքը շրջապատողները իրենց հիացումովն ու գորովանքովը: Անոնց հետ, անոնց մէջ, անոնցմէ ապրելով, Համչէնտէն ալ կարծես անոնցմէ, անոնցը եղած էր: Իր ցեղը կարծես անօսրացած, հալած էր այդ տարրին մէջ, սնուցիչը իր էութեանը, գլխաւոր ազդակը իրմէ բղխած դաշնակութեան, յենարանը իր կքող հոգիին: Իր երգը անոնց ամբողջ երազը ու ամբողջ զգայական աշխարհն էր որ կ՚արտայայտէր իւրացումի տարօրինակ կարողութեամբ մը, օտար ու եկամուտ հոգի

Երկրի մը օրէնքէ դուրս մարդը, այն երկրին վրայ բնաւ տարբեր բնակելու տեղ մը չունի:

մը որ այդ հրայրքներու ու մեղկութեան զանգուածին պատուաստուած, իր արմատները անոր խորունկները արձակած, ծծելով ինչ որ ազնիւ ունի այն, անկից կը քաղէր իր ուռճացումը, անոր գեղեցկութիւն մը կ'աւելցնէր:

Հիմա տարիներէ ի վեր ամէնքը, իր գլթութեանը մէջ թաղուած, մտիկ կ'ընէին իրեն: Ան միշտ իր երգին անձնատուր, իր խակ ձայնէն գինովցած, յափշտակուած, զարնուած, անով վիրաւոր, իր կեանքին նուարկութեան մէջ՝ անոր պլլուած, անոր մէջ կը յաւերժանար: Գուրգուրանքով պաշարեցին զինքը, անոր ետեւէն գացին, հեւալով երբ ան կը հառաչէր, մռմռալով երբ ան կը թնդացնէր, յուսալով՝ երբ ան կը ժպտէր, խնդալով երբ ան կը յօնմանար երբեմն՝ յուսահատի կարկառումով մը դէպի տարակուսական մոռացումը չնդալիր խոր-դուքներուն:

Այս անհաշիւ երկրպագումը տեւեց մինչեւ վերջին օրերը: Այն ատենները իսկ, երբ իրենց հոգիին խորը միշտ կենդանի դաժան ու արիւնարբու բնազդները սպառ էին ծառանալ Հայերուն հանդէպ, այն շրջանին իսկ երբ անոնք պոռթկացին կոտորածի ու աւերի մոլեգնութիւններով, երբ Զարհուրանքը եղաւ որ Պոլսոյ թաղերուն մէջ ման կուգար խելայեղ ու չղթայազերծ, երբ դարձան հեռաւոր տափաստաններէն իրենց հետ բերած առհաւութեան անասնական ախորժակներուն, Համէնտէն իրենց համար միայն միշտ անձեռնմխելի, անհպելի Հայը: Անոր միշտ ողոքող երգին առջեւ իրենց կատաղութիւնը կասեցաւ, ինկաւ գահավիժօրէն, անոր դիմաց՝ իրենց հեռը մարեցաւ: Միւէզինները՝ ցորեկը մինարէներուն բարձունքէն խղճմտութեան քննախնդիր աղաղակը առնալէն

Պատիւը հասարակութեան ժառանգութիւնն է:

յօդուած, մոլլաները մզկիթներուն բեմէն ատելութեան ժահրը կայլ ու ծարաւ խուժանին ջամբելէ պարտասած, էֆէնտիները իրենց աշարկու դռներուն ետեւը, իրենց դժոխային ոջքերուն անկիւնները Հայուն կորուստը սադրելէ խոնջ, խրխուռները եկան հանգչիլ այդ Հայուն ձայնին մէջ:

* * *

Ան սակայն ալ առջի մարդը չէ հիմա:

Մեծ խռովքը որ իր ցեղը ցնցած էր հիմէն, եկած գտած էր նաեւ զինքը իր հեռաւոր մեկուսացմանը մէջ, արթնցնելով իր մէջ գնացող եղբայրութիւններու խանդաղատանքը: Ու այդ մարդուն մէջ որ ցաւը կ'երգէր կեանքն ի բուն, զգայնական տարտամ ու տրտում գինովութիւններու անուշ ցաւը, իրենները զարնող բիրտ, իրական կենդանի ցաւը եկաւ մխուիլ, թխմուիլ հիմա: Հայն էր որ կը վերածնէր իր էութեանը խորունկներէն՝ ազգային հոգիին մէջ:

Իր անժպիտ դէմքը աւելի մթագնեցաւ: Խոժոռ ու դիւրագրգիռ, պզտիկ բառէ մը, աննշան շարժումէ մը կ'առնուէր, կը ձգէր կ'երթար, ու օրերով չէր երեւնար: Բայց իր էն խանդավառ ջերմեռանդները կը փնտռէին, կը գտնէին զինքը գինետուն մը անկիւնը, օղիի մը սրուակին առջեւ, դառնախոհ ու նեղսիրտ, ու ողոքիչ խօսքերով, ուսը ծեծելով՝ սիրտը կը շինէին, ու դանի կը համոզէին դառնալու նորէն ձեռքը առնելու տարին: Ապրիլ պէտք էր վերջապէս ու Համէնտէն երգել միայն կրնար:

Բայց ա՛լ իր երգը միօրինակ ու լալագին աղաղակ մը եղաւ, բողոքի ու զայրոյթի ճիչերով չաղապատուած, որ յամառ ու անողորմ, ունկնդիր Տաճիկներուն քէֆը

Հաւատքը ներքին համոզում մըն է եւ Կրօնքը՝ այս ներքին համոզումը տուող ճշմարտութիւնը:

թունաւորեց, ու անոնց եղեռնի սեւ հոգիներուն մէջ խղճի խայթին անգիտակից ու թանձր վրդովմունքը երերցուց:

Ան, մինչ իր նոր մտածումին գերի, անոր պարաւանդուած, իր երգին մէջ պարզ ու այլանդակ միջոց մը գտաւ իր մորմոքը հեծեծելու ու իր վրէժը գոչելու: Իրարու ետեւէ, Համէնտէն կ'եղանակէր ողբաձայն, իր գոց աչքերուն մէջ տեսնելով՝ հեռուն՝ զրկանքներու ու մահացու սպառումներու երկիրը, իր ոտնակոխ հայրենիքը:

Դժբաղդին այգին հատ մըն ալ չկ'նար՝
Վերէն թէ տեղայ մարգրիտ անհամար:

Յետոյ, յանկարծ, կը ցնցուէր, աչքերը խոլ նայուածքով մը կը սեւեռէր, ու էութեանը բովանդակ ուժգնութեամբը կը պոռար.

Հասի՛ր, ո՛վ դաշոյն,
Հասի՛ր օգնութեան.

Տարիէն իր կատաղութեան գալարացումին մէջ դողահար ձեռքէն վար կ'իյնար: Ու ձայնը կը խոյանար, կը կայծակէր, կ'որոտար, ու կը թուէր արդարադատ ճակատագրականութիւններու պատուհասը կանչել այդտեղ հաւաքուած Տաճիկներուն բազմութեան գլխուն:

(*) *Թրքահայ երկու տաղանդաւոր գրագէտներ՝ Սուրէն Պարթեւ եւ Լեւոն Բաշալեան, միասին գրած են այս հիանալի էջը՝ Արմէն Զարպարեան կեղծ անունով, ուր բիւրեղացուցած են իրենց հոգիին հայրենաբաղձութիւններն ու սարսուռները, օտարութեան ափերուն վրայ, եւ որ խանդաղատեցուցիչ ու զգայացունց բան մը ունի իր մէջ:* Ծ. Խ.

Գիտութիւնը կրօնք չէ, եւ համոզումի վրայ չի կայանար:

ԳՐԱԳԷՏ-ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ
ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

ԵՐԵՍՆԱՄԵԱԿ

Գրեց՝ ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

Երեսունի հրուանդանին առջեւն՝
Ահա՛ իմ նաւս, առագաստները պարզած.
Փրփուրին մէջ կը հետեւին դեռ իրեն
Շանաձուկի սեւ կըլափներ յայնաբաց...:

Գաղափարի քանդակներ

Քաղաքակրթութեան միակ ճամբը յառաջդիմութեան մէջ է:

Կըտուին վրայ կարկըտաններ կան անթիւ
Եւ կոտրեցաւ շատ անգամներ ղեկն անոր.
Երեսունի հրուանդանին ի պատիւ՝
Կրցածիս չափ նորոգեցի զայն բոլոր:

Մեծ մրրիկներ չանցուցինք մենք, բայց յաւէտ
Մեզ հետ եկաւ կարծես կոհակ մ՚ընդծովեայ,
Նաւըս անդուլ տատանելով ու՚անոր հետ՝
Քայքայելով հոգիս, մարմինս անխընայ:

Պատահեցաւ որ յոյսը մերթ կտրեցի
Երեսունի հրուանդանին հասնելու.
Ձայն մը սակայն կը փափըսար միշտ ինծի՝
Թէ հոն իյնար պիտի կոհակն անհարկու. . . :

Եւ մենաւոր, մըռայլ ճամբուն վրայ ջուրին
Ես ունեցայ շատ մը մահեր նաւուս մէջ.—
Մանուկ իղձերս անգղերն առին ու տարին
Եւ ծովամոյն՝ կորա՛ւ հաւատքըս վայրէջ:

Շատ մը սէրեր, թեւերուս մէջ մեռնելով,
Եզերքէն դուրս, կամաց մը ջուրն եմ նետած.
Բիւր երազներ ինքնիրենցին ինկան ծով,—
Եւ ես վերէն աղօթեցի գլխաբաց...:

Յո՛յս մը միայն, զոր մեծցուցի, սընուցի
Երկար ատեն, հոգւոյս ամբողջ զօրութեամբ,
Որ իր տեսքին նշուլանքովն առնացի՝
Երբ երեւնար կը փարատէ՛ր ամէն ամպ,

Գաղափարի քանդակներ

Հասարակութիւններն ալ անհատներու պէս են, տարիքի շրջաններ ունին:

Իմ յո՛յսըս օ՛ր մը ըլլալու այն զոր չեմ,
Ըլլալու ա՛յն որ առաջ տէ՛ր ինքզինքին՝
Յետո՛, անյաղթ՝ պիտի կռուէր տարերց դէմ,—
Իմ այդ յոյսն ալ չար ոգիները զարկին:

Եւ նաւուս մէջ պառկեցուցած եմ զանի,
Ալետասան, հեծեծելով, տըքալով,
Հիւանդ այնքա՛ն՝ որ քիչ օրէն կը մեռնի,
Մինչ կը մընամ, ծալլաբազուկ, մահճին քով...:

. . : Երեսունի հրուանդանին առջեւն
Ահա իմ նաւս... ու ծովն է նոյն վայրենին.
Շնաձուկներ կը հետեւին միշտ իրեն,
Եւ կ՚ըսպասեն իմ մեծ յոյսիս դիակին...:

Կիներու համար ամէն օր բարեկենդան է, որովհետեւ ամէն օր դիմակաւոր են:

ՋԱՏԻԿԸ

Գրեց՝ ՄՈՒՇԵՂ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Մեծ տօնը Հայութեան և մարդկութեան։

Գարունի ու ազատութեան տօնն է ու պիտի մնայ յաւէտ։

Ձմեռներու բուքը, և բռնակալութիւններու կաշկանդումները, ըլլան նիւթական թէ բարոյական, չարունակ երազել պիտի տան մեզի Զատիկներ, որոնք՝ հոգ չէ, մերթ ընդ մերթ պիտի ներկուին արդարներու արիւնով. և եթէ այդ արիւնները ցամքին, եթէ անձնազոհութեան գաղափարը դադրի Փրկիչներ ծնցնելէ, գարունը իր ճառագայթներուն փոխարէն պիտի ոսկեզօծէ Ազատութեան տօները։

Զատիկը հրէական տօն մըն էր Պասեք, Փասքա կամ Բեսախ անունով, որ կը նշանակէ անցք, ազատութիւն, ազատում: *Եւ այդ տօնը հաստատուած էր Հրեաներուն Եգիպտոսէն* ազատումը, *և Կարմիր ծովէն* անցքը *անմահացնելու համար։ Եւրոպական ազգեր մեր Զատիկին համանշանակ տօնը, այսինքն Յիսուսի Յարութեան տօնը հրէական Փասքա բառին աղաւաղուած ձեւովը կը կոչեն Փաք: Զատիկ բառը հայերէնի մէջ միայն գոյութիւն ունի։ Այս անունին մեր մէջ բացառիկ գոյութիւնը մեզի մտածել կուտայ, թէ քրիստոնէութենէ առաջ մեր հեթանոս նախահայրերը արդէն տօն մը ունէին Զատիկ անունով, որ թերեւս Գարնանամուտի տօնը ըլլար։ Երբ քրիստոնէութիւնը քարոզուեցաւ Հա-*

Սէրը անանկ մանուկ մըն է, որ խենթ է, կոյր է, փոփոխամիտ է, հաստատամիտ է, գթասիրտ է, բարբարոս է, շողոքորթ է, անաչառ է: Կրթեցէք տեսնամ:

յաստանի մէջ, և անիկա եղաւ Հայութեան պաշտօնական կրօնքը, այն ատեն Լուսաւորիչ և իր յաջորդները տեսնելով, թէ կարելի պիտի չըլլայ երբեք հեթանոս ժողովուրդին սրտէն արմատախլել հին հեթանոսական, ազգայնացած տօներու վաղեմի սովորոյթներն ու յիշատակները, մանաւանդ ճիգ մը ըրին հեթանոսական-ազգային նշանաւոր տօները փոխանակել քրիստոնէական մեծ տօներու հետ։ Օրինակի համար, Աստղիկի նուիրուած էր Վարդավառի տօնը, ուր հեթանոս հայը՝ իր աստուածուհին կը տօնէր վարդերով զարդարուելով, և աղաւնիներ թռցնելով, աղաւնիներ, որոնք դիցաբանութեան մէջ Աստղիկի կառքին լծուած էին։ Անկարելի էր Վարդավառի տօնը խափանել. ա՜յնքան խոր արմատ ձգած էր ժողովուրդի սրտին մէջ։ Լուսաւորիչ՝ պահելով հանդերձ Վարդավառ անունը, այդ տօնը քրիստոնէացուց, փոխանակ Աստղիկին Յովհաննէս Մկրտիչի տօնը դրաւ։ Աստղիկ ու Յովհաննէս Մկրտիչ հեռաւոր նմանութիւններ ունէին իրարու հետ։ Աստղիկ ջուրերէն *ու մշուշէն կը ծնէր, և գինութեան աստուածուհին էր, Յովհաննէս Մկրտիչ ալ* ջուրերն *ու ջուրով դուրս կուգար պատմութեան մէջ, իր մկրտութիւնները կատարելու համար։ Եւ երբ կիրակի օրեր սուրբերու տօն կատարելու սովորութիւնը վերցաւ մեր եկեղեցիէն, Վարդավառի տօնի օրէն վերցուեցաւ Յովհաննէս Մկրտիչի տօնը, և անոր տեղ դրուեցաւ Պայծառակերպութիւնը կամ Քրիստոսի այլակերպութիւնը։*

Թէպէտ պատմութիւնը և հայկական դիցաբանութիւնը մեզի բան մը չեն ըսեր այս մասին, բայց հաւանական է, որ հեթանոսական Զատիկն ալ ճիշդ այս կեր-

Ամէնէն լաւ խենթութիւնները անոնք են, որ քիչ ատեն կը տեւեն:

պով Ցարութեան տօնի փոխուած ըլլայ, պահելով հանդերձ իր անունը։ Եւ այդ մոռցուած կամ մեզի չի փոխանցուած տօնը պէտք էր եղած ըլլար Գարնանամուտը, քանի որ մեզի դրացի, և մեր կրօնական սովորութիւններուն հաղորդակից Պարսիկները նոյն օրերուն կը կատարէին Նէվրուզի կամ Գարնանամուտի տօնը, և այդ տօնին զանազան գոյներով նախշուած հաւկիթներ կը նուիրէին իրարու։ Արաբներու Շէմ Նէսիմն ալ Գարնանամուտն է որ կը տօնուի մեր Զատիկին հետ։ Անգլօ-Սաքսոն ժողովուրդներն ալ ունէին այդ տօնը, և գարնան աստուածուհիին, Օսթարայի անունով. Անգլիացիք զայն կը կոչէին Իսթըր, իսկ Գերմանները՝ Օսթարա, անուններ, որոնք այսօր անգլօ-գերման Զատկին կը տրուին։ Եւ իրապէս ազատութեան բանբերն է այն երկիրներուն համար, ուր այնքան խիստ է ձմեռը, և ուր մարդիկ՝ ձիւնին ու բուքին ենթարկուած, անգործութեան, տեսակ մը գերութեան կը մատնուէին, և ուրիշ փափաք չունէին, եթէ ոչ վայրկեան մը առաջ ազատուիլ ձմրան խստութիւններէն, կապանքներէն։

Հայաստան այդ երկիրներէն մէկն էր, ուր ժողովուրդը օրերով ու շաբաթներով բանտարկուած կը մնար իր թոնիրին չուրջ, իր՝ ձիւնէն ճերմկցած, ալեւոր երդիքին տակ, և սրտի անհուն անձկութեամբ մը կըսպասէր գարնան դռները բացուելուն։ Այս պայմաններու տակ, իրաւունք ունենալ կը կարծենք, ենթադրելու թէ մեր Զատիկ բառն ալ աստուածի մը անունէն առնուած է։ Ո՞վ էր այդ երջանկաբեր, ազատարար աստուածը։ Հայկական կիսկատար ու դեռ պէտք եղածին պէս չուսումնասիրուած դիցաբանութիւնը այս մասին կը լռէ, անխօս, յաւիտենական համրին պէս։

Կէտ մը կայ, սակայն, զոր չենք կրնար անտեսել։

Դառնութիւնը չի ճաշակողը՝ քաղցրութեան համը չի զգար:

Մենք հայերս մեր լեզուով և մեր կրօնական հաւատալիքներով շատ սերտ յարաբերութիւններ ունեցած ենք հին Հնդիկ ժողովրդին հետ, մէկ կարեւոր ճիւղը ըլլալով Հնդեւրոպական ազգաբանութեան։ Մեր լեզուի բառերուն արմատները Սանսքրիտի մէջ կը գտնուին։ Մեր միթաբանութեան զանազան աստուածները, օրինակ Վահագն, Հնդկական դիցաբանութեան զրոյցներովը կը բացատրուին։ Եթէ այս սկզբունքով բացատրել ուզենք, գոյութիւնը այն հայկական աստուածին, որուն անունով կոչուեցաւ Զատիկը, պիտի ըսենք, թէ այդ մոռցուած աստուածը, մէկ համազօրն էր, հայկական մէկ ներկայացուցիչը թերեւս Հնդկական Պրահմանային, որ կը կոչուէր նաև ՍԱՏԻ, իսկ աստուածները ՍԱՏԻԱ։ Պրահմա Հնդկական այն աստուածն է, որ Քաոսի ովկէանին վրայ լողացող հաւկիթէն կը ծնի, և իրեն տրուած ՍԱԻՏ անունը կը նշանակէ ճշմարտութիւն։

Չենք գիտեր որոշ կերպով թէ ինչ յարաբերութիւն կրնայ ունեցած ըլլալ Զատիկը ՍԱՏԻին հետ, բայց ամէն պարագայի մէջ մեր աԶԱՏ, աԶԱՏել, և աԶԱՏում բառերը կազմուած են Զատիկ բառին մէջ գտնուող ԶԱՏ կամ ԱԶԱՏ արմատէն, և այդպէսով Զատիկին ալ կ'ըլլայ Ազատութեան տօն, և տօնը՝ աստուծոյն, որ հաւկիթէն կը ծնի։

Ի զո՜ւր, սակայն, մենք կը տօնենք այդ ազատութեան տօնը, Զատիկը, որ իրեն հետ չի բերեր, մեզի, մանաւորապէս հայերուս, ազատութիւնը ընկերական և քաղաքային բռնաբարութիւններէ։ Ու ամէն անգամ, որ ինքզինքնիս շրջապատուած կըզգանք զատկական թռչող ուրախութիւններէն, Բաբելոնի գետին եզերքը նստող աքսորականներուն պէս, տխուր հառաչանքով մը մենք մեզի կը հարցնենք.

Երբ պիտի տօնենք Հայկական ԶԱՏԻԿԸ։

Իր ձիրքերուն արժէքը գիտցող մարդը՝ յիմար բան մը չըներ:

ՏԱՂԱՆԴԱՒՈՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ
ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ՄԵՌՆՈՂ ԲԱՆՈՒՈՐ

Գրեց՝ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Քամին կ'ոռնայ ու տընակն իր հիմունքէն կը ցընցէ
Իբրեւ անեղ դամբարան:
Ծիւրախտաւոր բանուոր մ'հո՛ն կը վախճանի հոգեվար
Յարդ խըշտեակի մը վրան:

Ժամանակն ու ես՝ որո՛ւ ըսես կը յաղթենք:

Յանուն պատառ մը հացի՝ ան գործատան մէջ քաղեց
Ճառագայթներն հոգիին.
Տըւաւ փերթ փերթ որ ուտեն մեքենաները վիշապ
Միսերն հուժկու կըռնակին:

Անիւներուն ակռաներն ողնածուծո՛վն օծանեց
Եւ սըրբեց իր մազերով.
Հընոցին դէմ՝ մերկալանջ, եւ օդին մէջ ժանտաբոյր
Ապրեցաւ միշտ մեռնելով:

Արդ տապալող նոճիի նման բան մ'է այդ տըղան,
Այդ յաղթ ռամիկն երբեմնի.
Երկաթներու հետ կըռիւ մ'եղաւ իր կեանքն յարատեւ.
Արդ կը փըշրի զերթ վանի:

Գերեզմանին դեղին հողն իր աչքերուն վրայ կապոյտ
Լեցուցեր է Մահն անժպիտ.
Մեղրամոմի պէս մարմինն ահաւասիկ կը հալի
Մատերն ի վար շիթ առ շիթ:

Ի զո՛ւր գարունն երազեց, եւ հովերուն մէջ ազատ
Կաղնիացումն հասակին.
Ի զո՛ւր տենչաց երկընցնել տըմոյն շըրթներն, երգով լի,
Աղբիւրներու ջինջ ակին:

Արեւուն տեղ՝ դալկութիւն, շուշաններու տեղ՝ մըրուր
Պըսակեցին ճակատն իր.
Երգը սիրոյ չի ծըրնած՝ եկաւ փըրփրիլ շըրթունքին
Հըրատապ հազ մը կարմիր:

Ո՛վ որ իր հացը արցունքով կ'երած չէ, ո՛վ որ ծանրաքախիծ գիշերներ իր անկողնին մէջ լալով չէ՛ անցուցած, նա ձեզի չի կրնար ճանչնալ, ո՛վ երկնային զօրութիւններ:

Արդ կը հազա՜յ, կը հազա՜յ իր զոհի գլուխը դրած
Ծոցին մէջ մօրն ալեկէզ՝
Որուն կուրցած աչքերէն ահա արցունք կը բըղխին,
Հողէն պըտղող ջուրին պէս:

. . . Վար կը կախուի սընարէն Յիսուսի խաչը կարմիր
Բայց ճակատին վրայ չինկած
Շիթ մ'արիւնէն փրկութեան, (որ խաչին վրայ սառե՛ր է,)
Ինք կը մեռնի, վաստակած:

Քամին կ'ոռնայ ու տընակն իր հիմունքէն կը ցընցէ
Իբրեւ ահեղ դամբարան...
Ու սեւ կատուն տընակին՝ կը մըլաւէ խելայեղ
Ճանկըռթելով շեմքը դրան:

Մենութեան մէջ կեանք վարողը նախ իր անձին կը ծառայէ:

Հետեւեալը դրուագ մըն է գաւառացի ինքնատիպ գրագէտին մէկ անտիպ երկէն. «Պոլսեցի վարժապետը»: *Ծ. Խ.*

ՊՈԼՍԵՑԻ ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ

Թլկատինցին

Արարուած Բ.

Տեսարանը գիւղին մէջ. առաւօտ տակաւին: Հրանդ իր գրասեղանին վրայ կքած՝ գրաւոր զբաղում մը... ձեռքը, որ իր պաշտօնակիցը՝ Միքայէլ իր քովը եկած՝ նարեկին նկատմամբ խօսուածք մը կը փոխանակեն: Հրանդ անհոգ ու պաղարիւն կացքի մը մէջ. իսկ միւսը չատ անձկոտ:

ՊԱՏԿԵՐ Ա.

Հրանդ եւ Միքայէլ

Միքայէլ.— Քիչ մը կը մեղադրուինք եղեր լուսաղբա՛ր:

Հրանդ.— Իրաւ է որ քիչ մը ուշ այցելեցինք.

Միքայէլ.— Վե՞րջը.

Հրանդ.— Կը զարմանանք կը յուսամ.

Միքայէլ.— Ի՞նչպէս.

Հրանդ.— Բեր նայիմ մէկ մը, կ'երեւի այսօր ալ շատ կը զարնէ սիրտդ:

Միքայէլ.— Դուն նորէն կատակներդ թափցուր, միշտ նոյնը... ի՞նչ զարմանալի...:

Հրանդ.— Միշտ նոյնը, որ ես ամառն ալ ճակտէս քրտինք չեմ սրբեր, դուն նո՞ր պիտի հասկնայիր:

Կարիճները շատ զօրեղ գործիչներ են:

Միքայէլ.— Դուրսը ինչե՜ր...

Հրանդ.— Դուրսը շատ բաներ կը դառնան, պարոնս, ինչե՜ր էր պէտք։

Միքայէլ.— Ըսել է դուք ալ տեսաք եկողը.

Հրանդ.— Տեսայ, բաւական քաղաքավար, բայց, մէհ...

Միքայէլ.— Բայց ի՞նչ.

Հրանդ.— Խօշ առաջին առիթով թարթիչներն ալ չի պիտի համրէինք.

Միքայէլ.— Ես քիչ մը հպարտ գտայ կարծես.

Հրանդ.— Կրնայ ըլլալ, բայց հոս ալ ոչինչ կայ նոր օրինակ, չէ՞ որ մենք ալ այպանելի տմարդութիւնով մը երբեմն մեր գեղի վարժապետներուն դէմ կը ցուցնենք մեր կերպերը։

Միքայէլ.— Շատ մ'ալ քաղինօները կ'ըսեն.

Հրանդ.— Ի՞նչպէս.

Միքայէլ.— Խաղամոլ, եաման ալ թուղթ կը կտրտէ.

Հրանդ.— Կը խմէ՞ ալ.

Միքայէլ.— Ջուրի գաւաթով, ու զարմանալի կ'ըսեն։

Հրանդ.— Օ՜, գէշ բան, եթէ իրաւ է.

Միքայէլ.— Կ'ըսեն իրկուններն ալ Պետրոսին տունը միշտ, հասկցա՞ր մի, Սիմոն Սիւնակեցիս, օղին ու աղանդերն ալ իր սարօքը հանըմին բամպակ մատներովը...։ Ա՛խ, Հրանդ ի՞նչ ըսել քեզի.

Հրանդ.— Ես ի՞նչ ունենայի որ...

Միքայէլ.— Դուն գիտես ա.

Հրանդ.— Որ ջո՞ւր չի զարկինք (չի չորորթեցինք ըսել է).

Միքայէլ.— Միա՞յն այդչափ.

Հրանդ.— Որ մեխը թուփին տակ (*) թողինք.

(*) Ըսել է առենապետին փեսայ չեղանք:

Ժամանակը ձիաւոր մըն է, որուն կը սանձահարէ երիտասարդութիւնը:

Միքայէլ.— Դեռ ուրիշ մը, աւելի կարեւորը.

Հրանդ.— Որ միշտ ճչելու եկանք թէ՝ Պետրոս վամ–պիր մ'է, որ ամէն հանդիպածը կլլելու երա՜խ մ'ունի.

Միքայէլ.— Բայց, սիրելի՜ս.

Հրանդ.— Ու անոր հետ այն մէկն ալ, այն Մելքոնն ալ որ կուշտ կուշտի հրէշային երկուօրեակ մը կը խորհրդաւորէին, անոնք ձեռք անցուցածնին հում հում կ'երան, ասո՞նք էին չըսուելիքները...

Միքայէլ.— Քեզի ինչ եղբայր, շատերն ալ գիտեն թէ՝ այնպէս են բաները, բայց ո՞վ այն մէկը, որ սուտ ընելու չափիկ փոխեր, դուք քիչ մը շատ վրայ գացիք, չա՜տ հետապնդեցիք, կ'ըսեմ։

Հրանդ.— Օ՜հ, չէ՛, Միքայէլ, եթէ խակապէս քու համոզումդ է որ այդպէս թել թել դուրս կը բերէս, մեղադրելի մ'ես անտարակոյս, չէ, թէ որ ուրիշներուն է որ կը փոխանորդես, կը ցաւիմ, կ'երեւի վերջապէս քեզնէ ալ պիտի բաժնուիմ։ Դուն այսօր Քրիստոսի ձայնը կը լցնես։

Միքայէլ.— Դուն լաւ չանդրադարձար ըսածիս.

Հրանդ.— Ենթադրելով թէ՝ այնպէս է հիմա մտքիս վիճակը, բայց դուն գոնէ չի գիտցա՞ր մը իրերուն ու մարդերուն ալ հաւասարապէս.

Միքայէլ.— Ես շատոնց արդէն գիտցեր եմ.

Հրանդ.— Ու հարկաւ ան երկուքէն վերջը, այն երեքով ամբողջացած խեղճութիւնն ալ աչքիդ առջեւ։

Միքայէլ.— Այո՛, ճիշդ ինչոր որ դուն սերտեր ես։

Հրանդ.— Գաւաթ մը օղի՝ ակռանին քաշէ, երկուք տուր աչուըննին կուրցուր։

Միքայէլ.— Շա՜տ չիտակ.

Հրանդ.— Ատին տարին, չահակից գողերու խորամանկ ծրագրով մը, ամայացուցին գիւղը։ Ալ ինչ մնաց

Բարի չի կայ, չար չի կայ, այլ անոնց մէկին կամ միւսին տեղի տուողը մարդ ինքն է:

որ դպրոցին ըլլար: Ուսուցիչը պաշտօնեան մէկիկ մէկիկ դժոխքը նետուելին, ուրիշ մը ուրիշ անդուր զբաղմունքներով ժողովուրդին ձեռքը չենթարկելու անխղճութիւնը ըրին: Դպրոցը կը փակուէր վերջապէս. ու տղաքը հինգ երկու օրուան ճամբորդութիւնով չուներուն ու որխկաններուն ծածքերը պիտի գտնէին: Բայց երդում քեզի որ դեռ իմ ցաւս, իմ ըսելիքս այս ալ չէր:

Միքայէլ.— Կը հասկնամ հոգի՛ս, այո՛, մենք ալ արդէն երբեւ պարագլուխները մեր բանտարկուած պաշտօնակիցներուն, մատնուած ենք եղեր կ՚ըսեն: Այսպէս լսեցի: Ան Մելքոն Սէրչէեանն ալ յայտնի խաֆիյէ մըն է եղեր, կ՚ըսեն: Հրա՛նդ, գէշ վիճակ ախըրը:

Հրանդ.— Չէ՛, Միքայէ՛լ, պարապը հոգիս մի՛ մթնցներ, գէշն այն, որ դուն ամենաչնչին բաներով պաղարիւնութիւնդ կը կորսնցնես:

Միքայէլ.— Շատ տենճ կը խօսիս, բայց կրա՛ր, չատ անհոգ. չե՞ս գիտեր թէ՝ ես կին ունիմ, զաւակներ ունիմ, այն դժո՛խքը... (դուրսէն ձայն մը կարծես. Միքայէլ ցնցում մը զգալով այն կողմը կը նայի ու դէպի Հրանդ՝ ձեռքը բերնին դրած՝ լռելու նշան մը կ՚ընէ: Ատոր վրայ Հրանդն ալ խոկոյն այն կողմը կը նայի ու ապլին դառնալէ վերջ):

Հրանդ.— Խենթ մ՚ըլլա՛ր, բան չի կայ դուրսը.

Միքայէլ.— Փոլիս ու զինուորներ կարծես.

Հրանդ.— Տէվրիյէ կը պտըտին, ո՛վ գիտէ...

Միքայէլ.— Բիչ մը սանկ վեր ալ նայեցան.

Հրանդ.— Կը նային ա, անոնք գետինը չի գտածնին կը նային որ երկինքէն իջնեն:

Միքայէլ.— Ախըրը ես չատ սոսկացի.

Հրանդ.— Այո՛, այո՛, քաղցած չուները ճարահատ երբեմն հալածյեն ալ ճանճ որսալու կերպ մը կ՚ունենան:

Սիրելը՝ կնոջ շնորհն է, եւ ոչ գեղեցկութիւնը:

Մտիկ ըրէ՛ր, թող ան բանտն ու չղթան ալ քեզ այդքան մը վեր վեր չի թռցնեն ըսաւ: Օր մը Երուսաղէմի լոյսը չի տեսնողը քրիստոնեայ չէր, հիմա ալ տաճիկին բանտը չի տեսնողին հայ չեն ըսեր: Աղէկ հասկցար:

Միքայէլ.— Աստուածդ սիրեմը, կարճ կապենք:

Հրանդ.— Է, դուն ըսէ թէ՝ ինչ էր առջի խօսքերնիս:

Միքայէլ.— Կտածխ նայելով, տնօրէնի ալ պաշտօն պիտի տան նորեկին.

Հրանդ.— Թող կ՚ուզէ գիրկը արեւ մ՚ալ տան, ես քեզի ինչ կ՚ըսե՛մ, դուն կը խորհիս:

Միքայէլ.— Ես կ՚ըսեմ որ սանկ հրաժարիլ մը մենք մեզնէ.

Հրանդ.— Հիմա չեմ կրնար բան մը ըսել:

Միքայէլ.— Չե՞ս խորհիր թէ՝ քէյֆի վրէժ մը կ՚ըլլար ատ.

Հրանդ.— Ատիկա աւելի գէշ.

Միքայէլ.— Գէ՜շ... (գլուխը երերցնելով) ան ատեն, ճշմարիտ որ խերերնին կ՚անիծեմ. մէկ յօղուած, մէկ յարձակում, ու ալ կը հասկնաս հետեւանքը:

Հրանդ.— Սրունքէն թակարդուած աղուէսն ալ ատ կեղերջը կը լցնէ, Միքայէ՛լ ատով ալ չըլլար:

Միքայէլ.— Է՜հ, կը տեսնաս վերջը, դուն չոր հեգնոտ տրամաբանող մը արդէն. (Միքայէլին եռեւէն որը զայրոյթով կը մեկնի առանց իսկ մնաք բարեւ մը ըսելու):

Հրանդ.— Խե՛ղճ պարոնս, միտքը դրեր է որ փեսուրին ծայրովը խեցեմորթը խոխոցնէ: Ով արդիական առաքինութիւն, այն մեծ մարդը, որ ցորեկին մէկ պահը կամ գիշերին ժամը առանձին, չեն զար խօսեցներ ու իմ հոգիս հասկընար. ատով ինչ կ՚ըլլար: Ժամանակներու կուրութենէն անտեսուած հակասութիւնը կայ այն դրութեան մէջ. որի համեմատ դպրոցի պէս մտքի ու հոգիի ձուլարան

Այր մարդուն ոյժն բղեղին մէջն է, կնոջը՝ սրտին մէջ, եւ եթէ կեանքին ղեկավարը գլուխն է, հիմքը սիրտն է:

մը, չուկային գունձիկութեան մը քիմայքներուն յանձնուած կը մնայ: Ասի այն անիմաստ սովորականութիւններէն է, որուն տեսակը շատ ունի արդէն մեր հասարակութիւնը: Ու ես կը մտածեմ թէ՛ այսօր վաղը հեշտ չէ անմիջապէս խօսքով կամ գրչի հարուածով մը խելամբտութեան բերել այն քար հոգի ու բիրտ ուղտապանը, որ ալ ղերբուկ սրունքներով իշուկ մը առաջնորդ չի պահէ իր ուղտերու կարաւանին: Իսկ քուկդ, ընկե՛ր, քու հայեացքներդ շատ աւելի անձնական հաշուեյարդարութեան մը վրայ կեդրոնացած կը գտնամ: Յօդուած գրել, որ ի՞նչ: Վագրի մը բաշէն մազ մը փրցնելով անոր հետ աւելի կատակ ըրած չե՞ս ըլլար մի: Մազի մը պակասը կենդանին չի սատկիր: (Ջղագար չարժումով մը գրիչը գետին զարնելով վեր վար պտոյտ մը կ'ընէ ու վայրկեան մը ներսը՝ դասարան կը մտնայ, հոն գրադարանը խառնշտկելու համար):

Ով որ բան մըն ալ չունի, զէք յոյս ունի:

ԱՂՕԹՔԸ*

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՈՒՍՈՒՑՉԱՊԵՏԻՍ Ն. ԹԷՆԷՔԷՃԵԱՆԻ
Ընծ. Պատմութեան Լեռնիդասի դասին օրը արտասանելով մեզ յացունելուն ի յիշատակ:

Գրեց՝ ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ

Անդնդային Քեօմիւրխանէն բիչ մ'աղին
　Իբրեւ գագաթ մ'երսկայի,
Ապառաժ մը խոռոմներով ճակտին՝
　Վէս Եփրատին կը նայի:
Կը նայի՝ ինք Պարապութեան մէջ ցցուած
　Հին դարերու հոսանքին,
Սեպաձանդակ աղօք մ'է ան առ Աստուած,
　Լռած հառա՜չ մ'անձկագին:

Թափառական արծիւ մը մերթ կ'առնէ կանգ
　Ու կը թռչի վեհօրէն,
Կտուցին վրայ սուր ճիչ մ'իբրեւ արձագանգ
　Անյիշատակ օրերէն,

---

* *Ծանօթութիւն.—(Խարբերդի եւ Մալաթիայի ճամբուն վրայ, Քէօմիւրխանի եւ Իզօղլիի միջեւ, Եփրատի քով բարձր ապառաժ մը կայ, որուն վրայ սեպագիր՝ Քետացի թագաւոր մը՝ առ Աստուած աղօթք մը քանդակել տուած է: Մօլթքէ իր Փոքր Ասիա ուղեւորութեան ատեն այդտեղ կեցած է ու մանաւոր էջ մը նուիրած յիշատակներուն մէջ. Եփրատ Գօլէճ իր վեցամեայ երթեւեկութեան, այս օրին պէս կը յիշէ այդ ապառաժին հանդիպումը, դրախտագեղ Մալաթիային այն զաւակը, որ գէթ թափառումներուն մէջ՝ Զայլտ Հարօլտին բաղդակիցը պիտի ըլլայ:)* Ռ. Ո.

Թշուառ մարդը ուրիշ դարման չունի, բայց եթէ յոյս:

«ԿԵԱՆՔԻՆ ԹԱՓԱՌԱԿԱՆԸ»
ՄՌԱՅԼ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ
ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ

Գերման արծուին հանգոյն՝ որ հոն ծնրադիր՝
Կրկնեց աղօթքը մի օր,
Ու սլացաւ դէպի Սեւան լուսածիր
Յաղթանակին փառաւոր:

Լուռ աղօթքը իբրեւ պսակ ճակտին,
Ձերդ մի հսկան Հոմերի,
Ապառաժը՝ քարացած վիշտ մ'անձկագին
Վէս Եփրատին կը յառի.

Գոհունակութեան ձգտողը պարտական է համբերել:

Ինքը՝ անշարժ, ան՝ կը սուրայ զայրագին,
Ինք՝ լռութիւնն, ան բողոք,
Գետն՝ յաւէտ թռիչ, մինչ կապուած է իր հոգին
Լուծի մը տակ անողոք:

Այդչափ մօ՛տ, այլ իրարմէ զա՛տ յաւիտեան,
Հին կայքին մօտ դրախտին,
Ուր ծառին տեղ Կեանքի ու անմահ Գիտութեան՝
Լացող ուռին կը փթթին,
Ժայռին աղօթքն՝ ու ընդվզումն ալիքին
Կը միանան իրարու,
Այլ ափսո՛ս, նոյն ամայութեան կը յանգին,
Անպատասխան, ահարկու:

* * *

Եւ ի՛նչ տենչով մ'անզուսպ, անյագ, խօլական,
Այդ աղօթքը երկնային,
Յաղթանակով արբշիռ, հպարտ, հին արքան
Դրոշմեց ժայռի ճակտին:
Աւելի վե՛ր Մոռացումէն տրտմագին
Կարծես կ'ըսէր դարերուն,
Ես՝ օծում, դուք՝ անմահութիւնը կեանքին
Պէտ’ նուիրենք իրարու:

Ինքն ու բանակն իր՝ սահեցան ու գացին,
Եփրատին պէս դէպ’ աւազ,
Ինչպէս հողմին առջեւ ինկած առանձին
Բեկորն ամպի մշտավազ:

Երբ յոյսը չըլլար, ո՞ւր կ'ըլլար ապառնին.— Դժոխքը: Թէ ո՞ւր է ներկան.— Ըսելն աւելորդ է, այդ յայտնի է ամենուս: Գալով անցեալին, ի՞նչ կը տիրապետէ յիշողութեան մէջ.= Ուրեմն մարդկային ամէն գործերուն մէջ յոյս կը գտնենք յո՛յս, յո՛յս, յո՛յս:

Շիրիմ մ'ունի: —Չեմ դիտեր. այլ դեռ մանուկ՝
Զո՛ւր փնտռեցին իմ աչեր
Արքան՝ որմէ ոչ իսկ ըստուեր մ'յեղյեղուկ
Ժայռին ներքեւ կը հանգչէր:

* * *

Դեռ պատանեակ, այլ իղձերով անսահման՝
Քանի անգամ, տառապանքի ուխտաւոր,
Գացի խնդրել տագնապներուն իմ դարման,
Ժայռէն անդորր:

Խորշոմն աղօթք մը գծեց լուռ ճակտիս վրան,
Զոր կարդացի՛ն ամէն աստղերն երկինքին,
Ու սիրտս՝ հեծեց յիշատակի զերդ խորան,
Ցաւի՛ բագին . . .:

Կեանքս ուզեցի կապել իրեն յաւիտեան,
Աղօթք մ'ըլլալ Եփրատին քով ծնրադիր,
Գինովութիւնն ըմպել անո՛ք մենութեան,
Զերդ տարագիր:

Տարահալած գտայ զիս ափն ովկիանին,
Ու դրացի անդունդներու մռընչող,
Ուր կոհակներ երկինքներո՛ւ կը բաղխին
Կայծակնաշող:

* * *

Երբ կ'ուզէք ծայրայեղ ըլլալ, գոնէ հեզութեան մէջ ծայրայեղ եղէ՛ք:

Այլ դուն՝ հո՛ս ես, ապառաժին իբր ընկեր,
Դիւցազնական ցեղ, մարտիրո՛ս հայրենիք,
Որ Եփրատին մէջ կը դիտես քու պատկեր,
Սեգ, խաղաղիկ:

Ճակտիդ վրայ՝ աղօթք մը կայ ողբալի,
Ճակատագիրն չի հասկցա՛ւ զայն, ափսո՛ս,
Այլ որուն շեշտը՝ հոգւոյս մէջ կը հալի
Արտասուահոս:

Սեպաքանդակ աղօ՛թքըդ ափն Եփրատին՝
—«Տէ՛ր, ալ բա՛ւ է խաչելութիւնս այս անհուն,
Պայծառագոյն արշալոյսներ ալ ծագին
Թող հէք հայուն . . .»:

«Ու դուն Եփրատ, գետ դրախտի՛ քաղցրանուն,
«Ալեակներէդ սլանայ թող նո՛ր մի Մովսէս,
«Մեռած յոյսեր հրաշքով առնեն յարութիւն
Յիսուսին պէս. . .»:

* * *

Այնչափ մօտ, այլ իրարմէ զա՛տ յաւիտեան,
Հին կայքին մօտ դրախտին,
Ուր Ծառին տեղ Կեանքի ու անմահ Գիտութեան
Լացող ուռիք կը փթթին,
Ժայռին աղօթքն ու ընդվզումն ալիքին
Կը միանան իրարու.
Ա՛խ, արդեօք միշտ ամայութեան պիտ' յանգին
Անպատասխան ահարկու. .,:

Ծիպուղի, 20 Մարս, 1910

Մարդասիրութիւնով խօսուած ճշմարտութիւնը կրակ կը թափէ լսողի գլխուն՝ կամ վարդ կը սփռէ երեսին:

ՆԱՀԱՆՋԸ

(ՔՐԴԱԿԱՆ ՎԻՊԱԿ)

Գրեց՝ ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ա.

Հաւա՜ր, հաւա՜ր, մէկ օրուայ մէջ այս աղաղակը լեռներու հզօր քամիին պէս թռաւ սարէ սար, գեղէ գեղ, բոլոր այն աշխարհին մէկ ծայրէն միւսը՝ որ Զօզոյին աշրէթը բռներ էր:

Զօզոն՝ ցեղապետն էր քրդական այն փոքր բայց ազատ աշխարհին՝ որ Տէրսիմի սէգ բարձունքները գըրկեր, իրենց հսկայական թեւերուն մէջ վեր բռներ հոն՝ վարի լայնարձակ այլ սակայն ստրկական տափարակներէն:

Հաւա՜ր, — թշնամի Չիֆթլիարը բազմաթիւ ըսպառազէն կորիճներով կը մօտենար Զօզոյի ցեղին. կըռիւը յայտարարուած էր արդէն:

Ինչո՞ւ կ'ապրի կորիճը՝ երբ թշնամիին ձիուն խըրխինջը մինչեւ իր երդիքը պիտի գայ հասնի, երբ իր ցեղին աղջիկները այդ թշնամիին մկունտներուն նախատական չողունը պիտի տեսնեն:

Խռովեցաւ, մէկ օրուայ մէջ, այլափոխուեցաւ լեռներու խաղաղութիւնը, այդ խրոխտ, հպարտ սարերը իրենց կատարներով՝ դարձան կարծես աւելի գոռոզ, սպառնալից, աւելի ահաւոր: Կըսես կաղնիները կէս մէջք աւելի հասակ նետեցին, ժայռոտ գագաթները վեր ցցուեցան ու ժանտատեսիլ, արհաւրալից դէմք մը ըռ-

Մարդկային հոգին այնպէս ստեղծուած է, որ խստութեան դէմ կ'ընդվզի եւ տեղի կուտայ մեղմութեան:

ՏԱՂԱՆԴԱՒՈՐ ԳՐԱԳԷՏ-ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳԻՐ
ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

նեցին: Կռուի տենդը՝ սարսուռի մը պէս բռնեց թաւ անտառներն ու անդնդախոր ձորերը:

Դադրեցան գիւղերուն ծխանները մխալէ, կանգ առաւ սովորական կեանքը: Ով որ էրիկ մարդ էր եւ ուժ ունէր՝ կռուի պատրաստուեցաւ: Հովիւներն անգամ իրենց նախիրը մանուկներու եւ աղջիկներու թողնելով՝ գեղերն իջան զինուելու:

Տուներուն մէջ պէտք էր մնային միայն ծերերն ու կիները: Քոյրերը կը թրջէին իրենց եղբայրներուն տրեխը եւ կը պատրաստէին վառօդն ու գնտակը, իսկ ձիաւոր

Զուարթ մարդերն իսկապէս տէրերն են այս աշխարհիս, որովհետեւ աշխարհն զինքը վայելել գիտցողներունն է:

կտրիճները աչքէ կ'անցնէին ասպազէնը, կը մաքրէին փոշին իրենց սուրերուն ու ժանգը՝ իրենց հրացաններուն:

Շո՛ւտ, որչափ հնար է, աւելի՛ շուտ դէպի թշնամին:

—Պէտք է խմենք Զիլֆըլխարի արիւնը:

—Անոր կտրիճներուն գլուխները՝ տերեւներուն պէս պիտի լեցնենք մեր ձորերուն մէջ...

Այսպէս կը խրոխտային երիտասարդները ու կապելով իրենց զէնքերը, կը մեկնէին չտապով:

Ալ Թաչուն չէր անցներ լեռնային ոչ մէկ ճամբայէ, որովհետեւ ամէնքն ալ երկիւղալի էին և իւրաքանչիւր թուփ, ամէն ապառաժի խոռոչ, իւրաքանչիւր քարի կտոր՝ դարանակալ թշնամիին հաւանական ապաստանարանը եղած էր:

Ու կիները բարձրացեր էին տանիքներուն վրայ, աղջիկները կեցած հիւղակներուն առջեւ՝ ճամբու կը դընէին սիրելիները և կը նայէին անոնց ետեւէն երկա՛ր, երկա՛ր նայուածքներով:

Ուրախ ու արիասիրտ էին բոլոր մեկնողները, կարծես հարսնիքի երթային. ո՛չ երկիւղ, ո՛չ խռովք իրենց արեւահար պղնձագոյն դէմքերուն վրայ:

Ամօ՛թ կռիւի գացող այն մարդուն՝ որ գլուխը ետեւ կը դարձնէ ու արցունքով կը նայի իր տանը:

Բ.

Ահա ցեղապետը. Ջօզո՛ն, ոտքէն մինչեւ գլուխը սպառազէն՝ ու դուրս կու գայ իր տունէն և կ'առնէ ձիուն սանձը իր զինակրին ձեռքէն:

Թիկնեղ, առիւծի բաշով ու վէս գլուխով հսկայ մըն է, որուն արհաւրալից ու դաժան դէմքէն բարկու-

Հոգիին՝ զուարթութենէն լաւ դեղ չի կայ:

թեան արիւնը կը կաթի: Տարիքն առած ու մազերը չատոնց ճերմկեր են, բայց յայտնի է որ կորովն ու թեթեւաշարժութիւնը տեղը մնացեր են, որովհետեւ ձախ ոտքը ասպանդակին վրայ կը դնէ և աշխուժով, ակնթարթի մը մէջ կը ցատկէ նժոյգին քամակը: Հետեւորդ սպաները, ամէնքն ալ պատրաստ, կը հեծնեն իրենց ձիերը ու կը սպասեն:

Կը սպասեն որ գայ կտրիճներուն կտրիճը այդ ցեղին, այսօրուան պարծանքը ու վաղուան փառքը աշրէթին, Իպրահիմը, մէկ հատիկ զաւակը Ջօզոյին:

Ու կ'երեւնայ Իպրահիմը, քսան տարեկան՝ դեռ թարմ տարիքի ու ճահիլ արեւի հրաշալի փթթումին մէջ, որուն չինար հասակը, զմայլելի կուրծքն ու ջղապինդ բազուկները՝ վայրի ուղեչներու սանձարձակ ազատութեամբն ու հիւթովը ուռճացեր են: Հազիւ թէ լեռներու ու բարձունքներու հզօր սէրերը մէկտեղած, կարող ըլլային այդքան անդիմադրելի կազմով զաւակ մը ծնիլ, հազիւ թէ մատակ առիւծ մը եօթը հատի կաթ տալով իր ծիծէն՝ կարող ըլլար այդքան հարազատ կորիւն մը մեծցնել:

Անոր համար, սքանչացման ու գորովալից ակնարկներ կը չրջապատէին զինք, երբ յաղթական քայլերով կը մօտենայ հօրը ասպետանիին կարգերուն, ամէնքն ալ հպարտ են իրմով, որովհետեւ բովանդակ թշնամի չարքերուն մէջ դժուար թէ մէկը գտնուէր իր ոտքի փոշիին հաւասարող, որովհետեւ իրենց ցեղին քաջութիւնն ու պարծանքը կը տանին ահա հակառակորդին ցոյց տալու:

Վերջին անգամ դուրս կու գայ հօրենական տան դռնէն՝ կտրիճին մայրը, Խաճէն, ողջագուրելու իր զաւակը և համբուրելու անոր աչքերը:

—Քե՛զ տեսնեմ, զաւա՛կս, անաղարտ պահես քու

Բռնութիւնը կիսով չափ ալ չունի այն ույժը, ինչ որ ունի ներողութիւնը:

ցեղիդ համար. քաջութիւնը մեր հօրենական պատիւն է, մեր օճախին հիմն է . . .

Կը չխչխկան աղաղակները և ձիաւորները կը չխկուեն լեռն ի վեր չորացող չաւիղները: Դեռ երկա՜ր կը հնչէ հեռացող նժոյգներուն դոփիւնը և անոնց սըմբակներէն դէպի ձորերը գլորող քարերուն աղմուկը: Աննման արտավայրերու այդ աննման երիվարները՝ փրփրերախ են ու կը ծամեն իրենց սանձերը, անհամբեր զայրոյթով ու գինովութեամբ անձկալից՝ իրենց տէրերուն պէս, կը փռնչեն, կը հեւան, լայն վնչածակերը արագ արագ բանալով ու գոցելով: Խլզախ խըրխընջիւնները կը խառնեն սարալանջերու ննջող արձագանգները, երբ արտավայրերու բարձրահասակ խոտերուն մէջ կորսուած՝ ճարակող մտրուկը, յանկարծ վեր ցցելով իր բաշը և ականջները կայցնելով կռնքերուն՝ կը վրնջէ աշխուժով և իր հայրերուն, եղբայրներուն խանդավառութիւնը հասուրատալով հեռուէն՝ կ'արբենայ ինք ալ. և այսպէս միշտ, հեռուէն ու մօտէն պատասխան կու տան իրարու՝ ուրիշ խրխինջներ, ուրիշ վրնջիւններ:

Արբած՝ ձին ալ, ձիաւորն ալ, արբա՜ծ մօտաւոր կռիւին գինիովը, արբած թշնամիին վրէժխնդրութեամբը:

Գ.

Ինչպէս տխուր և հմայաթափ է անտառին վայրի զօրութիւնը, երբ իր ծոցէն փախած են առիւծներն իրենց կորիւններով, այսպէս տխուր էին քրթական հիւղերն ու բոլոր խրճիթները՝ երբ էրիկ մարդիկն հեռացան ու մնացին միայն պառաւները, կիները, աղջիկներն ու անչափահաս մանուկները:

Անձկութիւնը գիշակեր սև թռչունի մը պէս թեւերը լարեց ու կեցաւ երդիքներուն վրայ, ուր կը սպասէին

Ո՛վ Ազատութիւն, քու անունովդ ի՛նչ ոճիրներ. . .:

վշտալից մայրերն՝ իրենց զաւակներուն դարձին կամ արիւնոտ չապիկին, աղջիկներն իրենց նշանածներուն յաղթական փառքին կամ անոնց վիրախոց գլուխներուն:

Ալ՝ սարերէն չի հնչէր հովուական սրինգին գեղգեղանքը, անտառներուն խորէն չի գար քրթական կերկերաձայն «լաւօ»ին հզօր աղաղակը:

—Պէտք է սպասել կռիւի լուրերուն, բայց որքան դժուար, որքա՜ն անտանելի է այս սպասումը անհամբեր գիւղերուն մէջ: Մռայլ են գիծերը բոլոր կանացի դէմքերուն, ո՛չ միայն սիրելիներու մահուան երկիւղովը, ոչ միայն կորսուելիք սէրերուն ու երջանկութեանց խըռովքովը, այլ անոր համար որ պարտութեան ամօթը կրնայ մոխիր մաղել իրենց օճախին ու գալիք սերունդներուն վրայ: Եւ սարսուռը փշաքաղութեամբ կ'անցնի անոնց կարծր մսին ու ամազոնեան ոսկորներուն մէջէն:

Արեւը մարը մտնէ ու վաղը, միւս օր՝ յուսադրիչ խապար մը հասնի:

Կըսպասէ աւելի մորմոքով սակայն ցեղապետին կինը, Խանէն: Ու այդ ցաւը աւելի սուր ու խոր է, որովհետև խնամով պէտք է ծածկուած ըլլայ իր չուրջիններէն, ոչ մէկ քուրթ կին, ոչ իսկ դռանը առջև գամբռին խշտեակին քով պառկող ծառան պէտք է տեսնէ զայն:

Մայրական գորովը, մայրական սէրն ու քնքշութիւնը պէտք է չորնան սրտին մէջ՝ ինչպէս կը չորնայ աղբիւր մը անապատին աւազներուն մէջ, բոլոր ցեղին կիները իրեն կը նային ու իր տկարութիւնը չի պիտի ներեն իրեն: Բայց դժուար է զսպել վշտակրութեան ու կսկիծի այն չատրուանը՝ որ կը յորդի իր հոգւոյն խորէն . . .:

Օրը կը տարաժամի, աստղերը կամաց կամաց

Զօրեղ բնաւորութիւնն ու ջրվէժը իրենց ճամբան կը կտրեն:

վեր կ'ելնեն ձորերէն դէպի գագաթները. եղիպտացո-րենի ու կորեկի արտերուն մէջ կը սկսի շարժիլ իրիկ-ուան թեթեւ քամին: Ցեղապետին կինը՝ աչքը հեռաւոր հորիզոնին, աչքը՝ կատարներուն, կը սպասէ լուրին, կը սպասէ աւետաւոր կամ գուժկան խապարին: Ա՜խ, ինչ անբացատրելի յուզում, եթէ դիմացի ճամբէն փոշին բարձրանայ յանկարծ՝ ազդարարելով յաղթական վե-րադարձը մարդիկներուն, երբ իր զաւակը՝ հպա՛րտ ու խրոխտապանծ, յաղթութեան ու քաջագործութեան ցնծութիւնը կը բերէ իր հետ: Ի՞նչ երանութիւն, ինչ երկնային արբեցութիւն. պիտի գրկէ զայն, պիտի համ-բուրէ անոր աչքերը, պիտի համբուրէ անոր հրացանին անպարտելի պողպատը...

Եւ կարմիր ցասումի, յուսահատական սրտմտու-թեան տենչը կը կապուտցնէ իր շրթունքները, աչքերը կը խաւարին եւ ատամները կը կրճտին...:

Լուրը կ'ուշանայ:

Դ.

Երկրորդ օրը՝ երբ գիշերուան խաւարը վրայ հա-սաւ, արդէն կռիւը անդարձ կորսուած էր Զօզոյին ու իր ցեղին համար:

Դիակները փռուեր էին տասնեակներով՝ ու այդ դիակները ամենէն կորիճներունը, ամենէն յանդուգնե-րունը: Զօզոյի մարդիկը իրենց դիրքերուն, քարի պատ-նէշներուն ետեւէն քանի՛ քանի՛ անգամ գրոհ տուեր էին հակառակորդ կողմին վրայ եւ կոտրտուած, ջախ-ջախուած ետ նահանջեր էին: Յուսահատութիւնը սկսած էր անդամալուծել չարքերը եւ թուլացնել կռուողներուն ջիղը. իսկ զալիմ թշնամին ժամանակ չէր ձգեր, կը կրկնէր անդադար յարձակումը: Հազիւ քիչ մը լռու-

Բնաւորութիւնը մտքերու եւ գործերու մէջ մարմնալէն յետոյ կ'անմահանայ:

թիւն եւ ահա թշնամի կարգերէն կ'երեւնար գոգնոց մը ու լաչակ մը փայտին վրայ եւ կնոջ գրգռիչ, արհամար-հական ձայն մը՝ որ կ'աղաղակէր.

—Լ՛օ, Զօզո՛յի կորիճներ, եթէ դուք չէք կրնար էրիկ մարդու պէս կուրծք տալ համարձակ ու կը պահ-ուիք քարերուն ետեւ՝ առէք այս լաչակն ու գոգնոցը, ծածկեցէք ձեր գլուխն ու կուրծքը...

Ծա՛նր նախատինք քուրդ կռուողին պատուին. եւ ահա առաջ կը նետուին կորիճները, հրացանները միա-բերան կ'որոտան եւ մահաբեր գնդակները՝ կը սուրան, անխոհեմներն ու յանդուգնները գետին կը փռուին, իսկ փորձերն ու ռազմագէտները կաքաւի պէս մէկ դիրքէն միւսն կը ցատկեն...: Դարձեա՛լ դադար եւ ահա նորէն լաչակը, նոյն կնոջական աղաղակը, նոյն նախատինքը:

—Բու աչիրէթից հացն ուտողը կնիկ կը դառնայ, էյ Զօզո՛, դո՛ւրս եկուր արձակ կռուի, դուրս եկուր գոչաղի պէս, եթէ ոչ քիւլահդ վար առ ու կապէ ճեր-մակ լաչակ...:

Կը պատասխանեն հրացանները, գնդակները կը ծեծեն քարերն ու հողը:

Վիրաւոր վագրի կատաղութեամբ, խոցուա՛ծ նա-խատինքէն, դուրս կը խոյանայ Իպրահիմը ու մէկ քանի կորիճներու գլուխ անցած՝ կը վազէ դէպի թշնամի դիրքերը: Տեղի կ'ունենայ աննման յանդգնութիւն մը եւ քաջագործութեան անօրինա՛կ պատկեր մը: Երկաթէ չարքերը կ'ընկրկին, տարափը մրրիկի պէս վայրկեան մը կը քշէ կռուողները իրենց տեղերէն ու կը տիրէ նախճիր, արհաւի՛րք:

Եւ ձայն մը կը գո՛ւժէ Իպրահիմին մահը:

Զէնքերու, խրոխտանքի, յաղթողի ու յաղթուողի ժխորն ու աղաղակը կ'արձագանգեն խաւարին մէջ,

Ուր որ կամք կայ, հոն՝ կեա՛նք ալ կայ:

մինչ Զօզոն ու իր ցեղը՝ ընկճուա՛ծ ուժեղ թշնամիին հարուածներէն, յուսահա՛տ տրուած բազմաթիւ զոհերէն և խեղակորո՛յս Իպրահիմի մահէն, թողուցին կռիւի դաշտը և խուճապեցին...:

Ե.

Տէրսիմի ժայռերն ու վիթխարի լեռներու անընդմիջական խուռնը՝ չարաշուք լռութեան մը շապիկը հագան, երբ դադրեցաւ զէնքերու որոտը, սուրերու և տէգերու չխաշիւնը, երբ կռիւի դաշտէն ուշացող վերջին ռմբաձայներն ալ կորսուեցան ամէն կողմ, անծանօթ ճամբաներու ուղղութեամբ: Մթութիւնը առաւ իր մէջ յաղթական թէ պարտեալ: Մեռայն գիշերը միաց վիրաւորներուն հետ:

Միայնակ, խարխափելով, սողալով, մագլցելով՝ Զօզոն կը փախչի. կը շտապէ իր կեանքն ազատելու:

Կը շտապէ, բայց ամօթի ու նախատինքի մրրիկը կը հալածէ զինքը: Ո՞ւր կ'երթայ. չի գիտեր: Առաւօտը կը լուսնայ շուտով, արեւը կը ծագի վաղը ու ամէնքը պիտի նային իր երեսին, պիտի տեսնեն նահանջող կռուողին վատութիւնը իր ճակտին վրայ, ու մանուկներն անգամ արհամարհանքով գլուխ պիտի դարձնեն իր անցած ատեն, և ծերերը իրենց սպիտակահեր գլուխը բացած՝ պիտի անիծեն վատ հայրը ու օրհնեն հերոս զաւկին յիշատակը:

Հայրը կը շտապէ, իր զաւակը՝ լեռան մէկ կողքին, հանդարտօրէն կը քնանայ պատուաւոր մահուան անուշ քունը: Զաւակը աւելի բախտաւոր՝ քան պատւոյ դաշտին դասալիք ողջ հայրը: Կը քնանայ կարիճը, գանգուրները ցիրուցան ճակտին վրայ, ճերմակ շապիկը իրեն իբրև պատանք ու ազնուական արհամարհանքը դեռ կենդանի իր սառ նայուածքին մէջ:

Որչափ թշուառ է այն մարդը, որ անկարող է դէպի վեր ձգտիլ:

Հայրը կը փախչի ու որդիին ստուերը կը հետապնդէ զայն՝ կածաններուն մէջէն, ձորերուն արձագանգէն, կը վազէ, կը հասնի անոր: Շապիկին ճերմակ թեզանիքները մինչև դաստակները վեր քաշած, հանգրիճած է՝ ինչպէս խրախճանքի և կռիւի օրերուն. շապիկը արիւնաթաթախ է և կուրծքին վրայ փառքի տեղէն, կը մնայ վէրքը. կ'աղաչէ հօրը, կ'աղաչէ որ ետ դառնայ ամօթի ճամբէն, դէպի կռիւի դաշտը և սրբէ իր ամօթը: Եթէ յաղթութիւնն անկարելի է, մահն աւելի հեշտ է, պատուաւոր:

Բայց արդէն ուշ է, կռիւի դաշտը հեռու և յաղթութեան բախտը անկարելի: Քայլերը հազիւ շարժելու ուժ ունին ու խաւարը զարհուրելի է...

Զ.

Լուսադէմին էր որ կանգ առաւ ցեղապետը իր տան առջև: Ծառաներն ու հովիւներն կը քնանային բակին մէջ՝ թաղիքը քաշած իրենց գլխուն:

Շուները հաջեցին, գամբռը ցատկեց տանիքէն վար և պլլուեցաւ տիրոջը ոտքերուն: Ուժասպառ և խոժոռ տէրը կից մը տուաւ սիրական շան ու մտաւ դռնէն ներս գողի մը պէս:

Դեռ երէկ նոյն դռնէն դուրս ելած էր յոխորտ ու քաջարի և այս օր ներս կը մտնէր անկէ՝ գլխիկոր ու ստրուկ, դեռ երէկ բարձրագլուխ կը նայէր այս լեռներու ու սարերու աշխարհին, որուն տէրն էր ու իշխանը, բայց այսօր տրտմութիւնն ու վիշտը կը խեղդէր զինքը:

Հաջիւնները ոտքի հանեց հօտաղ թէ ծառայ: Ո՞վ էր եկողը և ի՞նչ լուր ունէր կռիւի վախճանէն:

Ու ցեղապետը կը վերադառնար միայնակ, առանց

Նկարագրի տէր անձերը՝ իրենց պատկանած հասարակութեան խիղճն են:

ձիու, առանց հետեւորդի, դժնեղէմ, արիւնազանգ աչքերով և անբարբա՛ռ...:

Շիվանը բարձրացաւ տանը մէջ:

Մայրը կ'ողբար զաւակը ու չէր լար յաղթայար-ուած ու թշնամիին կռնակ դարձնող ամուսինին վրայ:

Կուլար դժբախտ մայրը, պատռելով իր լաչակը ու փետտելով իր մազերը. կուլա՛յ, ինչպէս ամէն մայր՝ որ անզաւակ կը մնայ աշխարհի մէջ, ինչպէս ամէն աչք՝ որ կը տեսնէ արեւին վերջնական խաւարումը երկնքի վրայ:

Զօղոն լուռ էր՝ քարէ արձանի մը պէս, որ կը նայի ու չի տեսներ, որ կը տեսնէ ու չի հասկնար:

Այդ կնոջ ողբն ու անէծքը՝ հերոսական մահով ինկած զաւկին վրայ, այդ յուսահատութեան արցունքները՝ մօտն էին, բայց ո՞ւր էր ողբը ամուսինին, արցունքը ամօթին՝ որ պիտի հեծէր ու թափէր քուրդ ամուսինը իր անպատիւ փախուստի մատնուած էրկան վրայ: Ո՞ւր էր արժէքաւորը՝ այդ մահէն ու այս ողջ կեանքէն:

Եւ ամօթի մէջ խեղդուած, պատուակորոյս Ցեղապետը կը չափէր անդունդը իր և զաւկին մէջ գտնուած տարածութեան, կը գտնէր որ աշխարհ պէտք է ողբար իր վրայ ու իր կինը պէտք է արտասուէր միայն իրեն համար:

Ցաւի, ամօթի ու ցասման հրեղէն ամպ մը անցաւ աչքերուն առջեւէն, կատաղութիւն մը ոտքի հանեց զինք իր տեղէն ու բարձրացուց, ահաւո՛ր քաւութիւն, հրազէնը տկար մօր ու անհաւատարիմ կնոջ վրայ.

—Վա՛տ, կ'ողբա՛ս կորիճը և ո՞չ թէ անարին...:

Մարդկային ձեռքը կատարած էր սարսափելի ոճիրը:

Ու արեան ճապաղիքի մէջ լողացող կնոջ դեռ տաք դիակին քովէն անցնելով դուրս ելաւ քուրթ ցեղապետը, ակռաները սեղմած, և իր հրացանը ներկայացուց դռան առջև սպասող մանուկ ծառային, ծունկի գալով անոր առջև:

Երբեմն վիշտը բաղդ կը բերէ:

ՊԱՏԱՆՔԸ

(Պատկեր)

Գրեց ԱՏՐՈՒՇԱՆ

Քուրիկ թել քաշէ սա վերի աստղերէն. թող տուր ձեռքի մանոցը: Մանրիկ փղոսկրէ մատներով թել քաշէ աստղերէն՝ հիւսէ արծաթ երիզ մը:

Քուրիկ մեր օճախին կրակը կը մարի, կը պլպլայ սեւ գերանէն կախուած լապտերը:

Կապոյտ երկինքը սառած՝ կը ծածկէ մեր գեղջուկ խրճիթը: Քուրիկ մօրկան յետին ծաղիկ եղբայրիկը սառփայտ է կտրած օրօրոցին մէջ:

Քուրիկ կաթին կուժը կոտրեց թշնամին. մայրիկին ծիծը կպեր է կուրծքին. քուրիկ փոքրիկ եղբայրը քաղցէն մեռեր է:

Քուրիկ թել քաշէ աստղերէն՝ արծաթահիւս երիզ չինէ, պատանք չինէ, օրօրանի աղբրիկին գերեզմանի պատանք չինէ:

Գաղափարի խանդակներ

Կռիւը յաղթանակի պայմանն է:

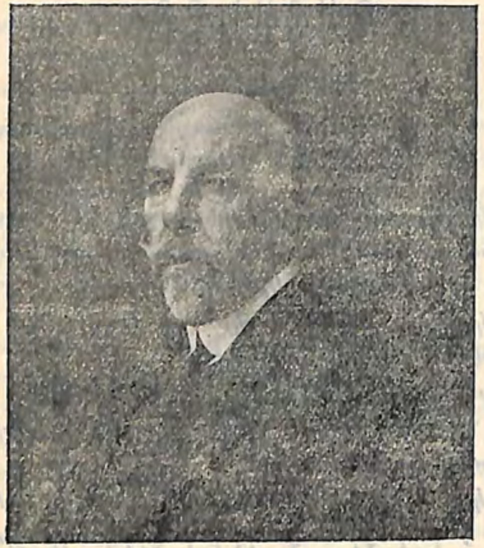

ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

"ՆՇԱՆԱԾԸ,,

Գրեց՝ ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

Ոչինչ կարելի էր գուշակել այն մայլէն, որ իր անապական ճակատը կ'ըստուերէր:

Արփէն զուարթ էր ծնունդով, զիւրագրգիռ բնութեամբ, ինչպէս վառօդը, բայց բոպէական էր իր ցասումը երեւութապէս ազնիւն հանդէպ. նա մէկ ժպիտով կը յանկուցանէր իրմէ վշտացող անկեղծը, նոյնպէս և մէկ բառով կը տապալէր հրէշը. հակառակ ասոր՝ վրստահութեան կուռքն էր ուրիշներու գաղտնիքին: Ցամառ՝ իր կամքը գոհացնելու, համակերպող՝ տկարին

Գաղափարի խանդակներ

Անբաղդութիւն չի կրած մարդէն, թշուառ էակ անճանաչն է երեւակայել:

քմահաճոյքներուն, ակնածում և համակրութիւն ներշնչած էր իր ապրած միջավայրի բոլոր շրջանակներուն մէջ:

Կիներու աշխարհին մէջ մամնացած Ատօնիսն էր, բայց Պղատոնական, միեւնոյն ժամանակ գայթակղութեան առասպելական խնձորն էր գեղեցիկներու ընկերութեան մօտ, վասնզի գեղանձն, շնորհալի ու տաղանդաւոր էր Արփէն, և այս կատարելութեամբ օժտուած անկախ երիտասարդ մը անտարակոյս Տօն Ժըւանի դեր կատարելու կոչուած պիտի ըլլար մանաւանդ բարձր դասակարգի կիներու մօտ. ասոր համար նախանձը կ'իշխէր ճոխ սալօններու մէջ.

Եւ սակայն Արփէն չատ հեռի էր Տօն Ժուան մը ըլլալէ, վասնզի կը յարգէր բարեկամութիւնը, բարձր կը դաւանէր ընտանեկան պատիւը, կը պաշտէր անոր նուիրականութիւնը:

Բայց կիներ՝ քարացած իրենց անկուն և կոյր համոզման մէջ թէ որ և է Արփէն չէ՛ կարող անտարբեր մնալ իրենց մթնոլորտի հրապոյրին հանդէպ, ի զուր կը փորձէին նուաճել անկուն. բայց Արփէնի պողպատեայ կուրծքին ընդհարող բոլոր սլաքները ետ կը մղուէին կամ կը փշրէին: Ցանդուգն ու մագնիսող փորձերէ յետոյ՝ սալօնի կիներ իրենց վարձուած սիրտերու կը պատասխանէին, «ա՛հ,» ապուշ մ'է նա, կամ այլուր բռնուած:

Ո՛չ, ապուշ մը չէր Արփէն, ոչ մի կարթ չէր զգած իր կաշիին, պղտոր ջուրի մէջ յստակ կը տեսնէր ամենէնըբըին թելը. նա չէր սիրած տակաւին, նա կը խնդար սիրոյ կատակերգութեան վրայ, նա զուարթ էր ծնունդով: Բայց ահա՛, բարեկենդանի վերջին օրերուն յանկարծ մայլ մը ստուերեց իր անապական ճակատը, որմէ ոչինչ կարելի էր գուշակել:

Գաղափարի բանդակներ

> Հայերու արիւնին մէջէն որդիներու Ազատութիւնը կը ծագի:

Պարի սրահին մէջ Արփէն կը ժպտէր, բայց բռնի. ուրեմն կեղծիքն սկսած էր ապականել իր մաքուր սիրտը. կ'աշխատէր մռայլը ցրուելու, ուրեմն գաղտնիք մը գոյացած էր իր մէջ. իր աչերը որոնող հանգամանք մը ստացեր էին և չի գտնելով գոհացում՝ անհանգստութեան յայտնութիւն մը կը գունաւորէր իր գեղեցիկ երեսը. ուրեմն Արփէն այլուր բռնուած էր:

Օ՜հ, այո՛, Արփէն կալանաւոր էր:

Վարպետ ձեռքերու տակ լարուած աղեղը չէր որ կ'արձակէր նետը գնալ մխուելու համար իր կուռ սիրտի նրբագոյն թելերուն մէջ, այլ արկածը խռոված էր այդ սիրտը, հազուադէպ արկած մը, որ փայլակի արագութեամբ կեանքեր կը յեղաշրջէ, և անոնց ուղղութեան տարբեր հանգամանք տալով էութեան պայմանները կ'այլափոխէ:

Դառնանք շաբաթ մը ետ տեսնելու համար թէ ի՞նչ էր եղածը:

* * *

Ձմեռ օր մը, այն օրերէն մին՝ որ խարուսիկ գարուն մը կը ներկայացնէ, ինչպէս անցուկ կին մը պերճանքով պիտի փորձէր պատկերացնել իր թառամած թարմութիւնը, Արփէն որսէ կը դառնար:

Աղուոր ցերեկէն յետոյ, իրիկուան դէմ արեւմուտքի հորիզոնը սեւ ու թանձր ամպերով կը մթնէր: Արփէն գուշակեց փոթորկալի տեղատարափին մօտիլը, տակաւին մէկ ժամի ճամբայ ունէր մինչեւ գիւղը, ուր գիշերուան թրէյնը պիտի առնէր քաղաք վերադառնալու համար:

Բոնկօ, իր ազնիւ շունը, աղերսի հաչիւնով և անհանգիստ երթուդարձով կ'ըզգացնէր շտապելու պէտքը,

Գաղափարի բանդակներ

> Բռնակալութիւնները ուշ կամ կանուխ կը խորտակուին, կը փլչին ամբարտակի պէս:

շուն ու տէր Սիփիլլուսի կռնակը, անտառներու ստորոտէն ընթացող Հէրմէս գետին ափունքը հասնելու համար, սարի ապառաժոտ ու ծառախիտ կողքերէն կ'իջնէին կիրճը: Արդէն փոթորիկը սկսած էր տեղատարափ անձրեւով. Բոնկօ վայրկեան մը իր քիթը հովին տալէ յետոյ յանկարծ սրացաւ դէպի վար, գնդակ մը հազիւ պիտի հասնէր կենդանիին: Արփէն ի զուր ձայնեց, սուլեց, սակայն Բոնկօ արդէն աներեւոյթ էր եղած. արի որսորդն խելոյն կռահեց աղէտի կամ վտանգի մը նախազգացումը ուշիմ անասունին մէջ, ու լեցուն հրացանը վար առաւ ուսէն և կազմ ու պատրաստ զարնելու՝ շտապեց ընթացքը:

Փոթորիկը կ'ըսպառնար անտառին ծառերը խլելու. հեղեղը կ'ըսպառնար լեռնէն ապառաժներ իջեցնել. Արփէն չէր կորուսէր իր պաղարիւնը, սակայն չի գիտեր ո՞ր կողմէն իջնել, վասնզի կորուսած էր շան հետքը. անգամ մ'ալ սուլեց, և իբրեւ պատասխան կարծեց լսել հեռուէն, խիստ հեռուէն Բոնկօյին ձայնը, որով կենդանին կատաղի կռիւ մը կը մղէր անշուշտ, վասնզի հաչիւնը չունէր աղերսի եղանակ:

Արփէն ժպտեցաւ ու մրմնջեց:

—Ա՜հ, ա՜հ, ազատում չունիս, եթէ յովազ մ'ես կամ աւազակ... ու տարօրինակ եղանակով մը սուլեց իբրեւ քաջալերական Բոնկօյի:

Արեգակն ընկղմած էր սեւ ու թանձր ամպերուն մէջ, երբ Արփէն Հէրմէսի ափունքն հասաւ, այն իրիկուան վերջալոյսը դեռ չունէր երկրի վրայ, բայց տակաւին կարելի էր տեսնել պարզուած տեսարանը:

Հսկայ մարդ մը կը կռուէր յանդուգն Բոնկօյի հետ, նա զինուած էր մինչեւ ակռաները, բայց ժամանակ չէր գտած կենդանին տապալելու, որ անդադար կը յարձա-

Սիրե՞լ կ'ուզես.-Ծառայէ՛. ազատութի՞ւն.—Զոհուէ՛:

կէր իր հակառակորդի կուրծքն ի վեր և ամէն անգամին իր սուր ակռաները կը մխէին անոր կոկորդին. քայլ մը անդին սխտակ հանդերձանքով մարմին մը փռուած էր գետին:

Հսկան Սըփէնը տեսնելուն յոլագի խանչինով ձայնեց:

— Նախ սատկեցուր շունը և աղջիկն առ փախի՛ր...:

Լեռնական աւազակ մ'էր Բոնկոյի հակառակորդը, որ կարծելով թէ Սըփէն իր ընկերներէն մին է, վերի հրամանն արձակեց:

Սըփէն իր հրացանի փողն ուղղելով աւազակի ճակտին՝ գոռաց.

—Մի՛ շարժիր եթէ կը փափաքիս ապրիլ...:

—Ո՞վ ես դու,, հարցուց աւազակը այլ յայմէ:

—Նախ զէնքերդ, յարեց Սըփէն հրամայական շեշտով:

—Երբե՛ք, պատասխանեց հսկան:

—Ուրեմն սատկէ՛ր, աւազակ...:

Բոնկո, որ այս տրամախօսութեան միջոցին մերթ իր տիրոջ ոտքերուն կուգար քծնիլ ու մերթ գետին փըռուած մարմինը կ'երթար հոտոտել, Սըփէնի վերջին սպառնալիքէն գրգռուած կատաղաբար յարձակեցաւ իր հակառակորդին վրայ:

—Անձնատուր եմ, խորդաց աւազակը և սկսաւ իր բոլոր զէնքերը վար դնել:

—Վա՛տ, գոչեց Սըփէն անոր շարժումներուն աւելի ուշադրութեամբ հսկելով, ու թողուց որ շունը շարունակէ իր պաշտօնը, վասն զի հաւանական էր որ պարտուած լեռնականը կարենար իր զէնքերէն մին գործածել. բայց հսկան այժմ գաճաճ մ'էր դարձեր քաջարի երի-

Գործէ՛ միր, յարաբերէ՛ սիրով, եւ վճռէ՛ արդար:

տասարդին առջև. և այսպէս նա մերկացաւ իր բոլոր զէնքերէն:

—Բոնկօ, հանուեցուր գերիդ, հրամայեց Սըփէն, և շունն սկսաւ իր ակռաներով բզքտել աւազակին հագուստները:

Այս վերջին գործողութենէն յետոյ Սըփէն յարեց:

—Այժմ գնա՛ հսկել ու պահպանել տատրակը...:

Բոնկո իր ամբողջութեամբ ու թեթևօրէն ինկաւ սխտակ հանդերձանքով տարածուն մարմինին վրայ, բարեբաղդաբար նա չէր այնքան ողողուած անձրևէն, վասնզի լայնաթև կիպարիսի մը տակ ինկած էր:

* * *

Երբ աւազակը մէկ շապիկով մնաց՝ Սըփէնի առաջին հոգը եղաւ իր հրացանին կաշխալը կապել անոր թևերը կիպարիսին, հէրմէսին մէջ նետել բոլոր զէնքերը:

Մօտեցաւ Բոնկոյին, որ ցատկելով սկսաւ իր տիրոջ ձեռքերն ու երեսը լիզել, հասկցնելու համար որ եղածը լաւ է և յաղթութիւնը կատարեալ:

—Խելօք, Բոնկօ, ըսաւ Սըփէն լուրջ ու ծանր, հիմա է որ կը ծանրանայ մեր վրայ ամենամեծ պարտականութիւնը:

Ուշիմ կենդանին աւելցուց գուրգուրանքը և հազիւ լսելի մրմունջներով զոհի երեսին շնչեց, ու դառնալով Սըփէնի միակ հաչիւնով մը ուզեց զգացնել թէ վտանգ չի կար:

Սըփէն հակեցաւ զոհին վրայ, զոր քիչ առաջ տատրակ էր անուանած, շոյեց ճակատն ու թշերը՝ որ պաղ էին, քննեց բազկերակը ու դժուարաւ զգաց անոր կարի

Ազգերը կառավարելու միակ պայմանն է Արդարութիւնը։

թոյլ զարկը. յետոյ ականջ դրաւ սիրտին՝ որ նոյն աստիճանով կը տրոփէր։

— Ուրեմն ողջ է, մտածեց, զարմանանք զինքը։

Բոնկօ անշարժ էր, լուռ, մեծ ուշադրութեամբ կը դիտէր կատարուած քննութիւնը, իբրեւ թէ հիւանդին տէրը ինք եղած ըլլար։

Արփէն դառնալով կենդանիին սիրալիր շեշտով մը ըսաւ.

— Պիտի վարձատրուիս, Բոնկօ, նա կ'ապրի...։

Կենդանին չի կրցաւ ճիչ մը զսպել ու նորէն վազեց տէրոջին երեսը հոտոտելու։

Արփէն հետեւեցաւ իր անկեղծ գործակցին եւ որովհետեւ մութ էր եւ հովը չէր դադրած որքան անձրեւը բարակ կը մաղուէր այլ եւս, լուցկի մը վառեց եւ հազիւ ճանչնալով աղջիկը՝ դողահար գոչեց.

— Ա՜հ, օրիորդ Սաթենիկ, հայ աղջիկներու հրաշափայլ աստղը...։ Բայց ինչպէ՞ս այս արկածը... ու դառնալով աւազակին, այս անգամ իր արհամարհանքը դրաւ անոր սեւ ճակտին ու որոտաց.

— Ո՞ւր առեւանգեցիր այս աղջիկը եւ ինչո՞ւ... ըսէ՛ կամ...

Աւազակը չըսպասեց վերջին բառին ու պատասխանեց։

— Փրկանքի համար վերցուցի զինքը իրենց ագարակէն դուրս, ուր եկած էր այս առաւօտ իր մօր եւ պարագաներուն հետ զբօսնելու։

— Հիմա ինչ եղանակով կ'ուզես տուժել այդ ոճիրը։

— Թո՛ղ զիս ազատ ու ես պատրաստ եմ քեզ ծառայելու. ես որքան ալ բզքտուած եւ անոյժ՝ ես կարող եմ զանի ուսերուս վրայ կրել՝ հոն մօտը խրճիթ մը կը տանինք եւ դու հանգարտօրէն կրնաս խնամել, թո՛ղ

Ոչինչ կրօնի հակառակ է, երբ ճշմարիտ է։

զիս եւ գո՛հ կը մնաս ինծի, վասն զի դու քաջ ես, բայց աղջիկը ճանչնալուդ՝ թուլցար, կ'ըզգամ թէ նշանածդ է նա...։

Արփէն կռնակը դարձուց եւ անթարթի մը մէջ իբրեւ փետուր մը շալկելով նուաղած աղջիկը ճամբայ ինկաւ։

Բոնկօ յետուն եւ աւելի քայլ առջեւէն կ'երթար իր քիթն ու ականջները պարզելով հովին։

Արփէն իր սիրտին կը հարցնէր ստէպ, նշանա՞ծդ... ու կը խնդար խերոլի։

Արկածը, անակնկալ հանդիպումը աղջկան մը հետ, որու ձայնն իսկ չէր լսած իր բովանդակ կեանքին մէջ, ներկայ վիճակը ու մանաւանդ աւազակին արտասանած բառը, «Նշանածդ», ճակատագրապէս ազդած էին Արփէնի սիրտին։

Նա չէր զգար սակայն վէրքը ու կը ժպտէր խերոլի, վասնզի հարուածը դեռ նոր էր... բայց ինչո՞ւ կրկնել ծիծաղելի բառն ստէպ, ա՜հ, ծիծաղելի, բայց քաջարի երիտասարդը սիրտէն էր զարնուած...։

Նա չէր զգար իր ուսերուն վրայ բեռին ծանրութիւնը, այնքան զբաղուած էր իր միտքը, ու մերթ ինքզինքն ամփոփելով ճակատագրային բառին վրայ կը մրմնջէր, «Ե՞ս... ուրեմն խե՞նթ եմ...»։

* * *

Քառորդ ժամ յետոյ տէր եւ շուն կանգ առին ծառաստան հիւղակի մը դրան առջեւ, լուռ էր երկիրը ու խաւար, Հէրմէս հեռուն էր այժմ, անձրեւ ու փոթորիկ դադրած էին պատժելէ։

Արփէն զարկաւ դրան, որ չուշացաւ բացուելու։ Յոյն պարտիզպանի մը տնակն էր այն, այր ու կին սի-

Օրէնքը միայն ճշմարիտ ազատութիւն կրնայ տալ:

բայլը ընդունեցան այցելուները, ու պէտք եղած խնամով օրիորդ Սաղիկ սթափեցաւ:

Հոս կ'անցնիմ ընդօրինակելէ այն տրամախօսութիւնը, որ երկու ծաղկատի անձերու միջեւ կատարուեցաւ:

Օրիորդն այնքան հլու ու երախտապարտ դիրք մը բռնած էր Արփէնի մօտ՝ որ իբրեւ թէ Բոնկոյի հրաշքով կերպարանափոխուած քոյրիկը եղած ըլլար:

Բոնկո երկուքին ոտից առջեւ յոգնած քուն կը կեղծէր, վասնզի ստէպ իր աչերը կը բանար եւ ականջները կը շարժէր, այս իրաւ է որ լռին կ'ունկնդրէր փոխանակուած խօսքերուն:

Երբ նորէն ճամբայ ելան դէպի ագարակ՝ Սաղիկ թեւն էր մտած Արփէնի, բայց այս անգամ երկուքն ոչ մին չէր համարձակէր բառ մը արտասանելու. սիրտերու պերճախօսութիւնը կը պնդէ լեզուի կապերը:

—Ահա՛ հասանք օրիորդ:

—Այո՛:

—Թոյլ կու տա՞ք ինծ մեկնիլ:

—Առա՜նց մայրիկս լսելու:

—Կը կրկնեմ, օրիորդ, իմ տեղ լեռնական մը անգամ աւելին պիտի ընէր... մանաւանդ որ դուք եւ ես Բոնկոյին կը պարտաւորինք...:

Արփէն չի կրցաւ չարունակել. Բոնկո իր անունը լսելուն ելած էր իր երկու թաթերը Սաղիկին կուրծքին կպելով օրօրուելու:

Օրիորդն անպատում գուրգուրանքով անստղիտ կենդանիին գլուխը գրկեց եւ համբոյրներով ծածկեց զայն:

Յետոյ դառնալով Արփէնի եւ առանց զինք լափող յոյզը կարենալ զսպելու մրմնջեց.

—Բայց իմ կեանքի փրկութեան մեծ գործին առաջին արարն է այս՝ կը խոստանա՞ք նոյնպէս վերջին

Զինուորը հայրենիքին պահապան հրեշտակն է:

արարը կատարելու եւ վարագոյրը ձեր ձեռքով իջեցնելու:

—Բացատրեցէ՛ք, խնդրեմ:

Սաղիկ բաւական ուժ գտաւ պատասխանելու:

—Ես նշանուած եմ, պարոն Արփէն:

Երիտասարդը սարսափեցաւ այնպէս՝ իբրեւ թէ իր ոտից առջեւ կայծակ մը բացած ըլլար անդունդը:

—Դո՞ւք... թոթովեց անզգալաբար:

—Այո՛, գալ կիրակի գիշերը երեկոյթ պիտի ունենանք մեր ագարակին մէջ, ուր պիտի կատարուի նշանտուքի պաշտօնական արարողութիւնը, այսինքն իմ յուղարկաւորութեան նախապատրաստութիւնը:

—Ուրեմն բանի՞...:

—Ոչինչ մի՛ հարցնէք այս մասին, գոնէ ինծի չի լսելու համար պատմութիւնը...:

Թողէ՛ք որ ես պատմեմ երկու խօսքով. վիպագրողին համար գաղտնիք չի կայ:

Այրի տիկին Տէրեան, Սաղիկի մայրը, չափազանց հպարտ էր, այնպէս որ մինչեւ իսկ իր դիրքին վիճակակից անձնաւորութիւններու չէր զիջանէր երես տալ. եղաւ օր մը սակայն, եւ այս ալ իր ամուսնի կենդանութեան, ուր Տիկինն իր բարձրագլուխ գահէն մինչեւ սանդուղին առաջին աստիճանը իջած ու փողոցէն ցախ երիտասարդի մը գիրկը նետուած էր. եւ ահա՛, ինչպէս կ'ըսեն ամէնօրէն՝ իր սիրողին կուտար իր մէկ հատիկ աղջիկը, հայ աղջիկներու հռչակաւոր աստղը՝ հակառակ պարագային՝ Տիկինը կ'ըսպառնար ինքզինքը թունաւորել: Օրիորդ Սաղիկ կը համակերպէր այլայլած մօր մը սիրոյն իր անձը ողջակիզելու:

—Կը խոստանա՞ք, պարոն Արփէն:

Գաղափարի քանդակներ

Բռնութիւնը տառապանք կ'ըստեղծէ, բողոք կը խեղդէ:

Այս նոր զոհաբերուած օրիորդին, իմ այս անպաճոյճ վիպակի դիւցազնուհիին վերջին հարցումը:

—Կ'երդնում, պատասխանեց Սրփէն:

Եւ օրիորդն իր ձեռքը երկարեց, որուն կպուեցան երիտասարդին շուրթերը, երկուքն ալ ինքնաբերական ցնցումով կը դողային:

. . . .

* * *

Փառաւոր էր սարքուած երեկոյթը. Իզմիտ քաղաքին առաջնակարգ ընտանիքները անհաման փայլով կը ճոխացնէին ընդարձակ սրահը: Ոչ մէկ հրաւիրեալ չէր զլացած իր պատուաբեր ներկայութիւնը, վասնզի այրի Տիկին Տէրեան շատ հարուստ էր և Օրիորդ Աստղիկ շատ գեղանի:

Սրփէն խոհուն էր ու ոչ ոքի հետ բառ մը չէր փոխանակեր:

Ոչինչ կարելի էր գուշակել այն մռայլէն, որ իր անապական ճակատը կ'ըստուերէր:

Բայց հանդիսականներուն բոլոր ուշադրութիւնը կեդրոնացած էր խօսեցեալներուն յայտագման վրայ, կէս գիշեր մօտ էր և արարողութիւնը պէտք էր կատարուած ըլլար պարը սկսելու համար:

Սրահին մեծ դուռը ահա կը բացուի ու խօսեցեալները կը մտնեն: Պարոնը չէ կարող իր արտաքին փայլով չի տեսութեան ինչ մը վարագուրել իր ամբողջին վրայ. օրիորդին հրաշագեղ դէմքը մահատիպ է այժմ. Իսկ Տիկին մայրը եթէ մերկացնէին իր ճոխ արդուզարդէն՝ Արշիպեղագոսի կղզիներէն խրկուած հաստակազմ ծիծմայր մը պիտի կարծուէր:

Գաղափարի քանդակներ

Ազատ ստեղծուած է մարդ, եթէ շղթաներու մէջ իսկ ծնած ըլլայ:

Հազիւ երկու քայլ առած էին դէպ ի սրահին կեդրոնը, ուր քահանան կ'ըսպասէր, Սրփէն յախուռն նետուեցաւ խօսեցեալներուն առջեւ, ու թեւերը ծալլած կուրծքին վրայ քարացաւ: Նոյնպէս մեռելատիպ էր իր առնական գեղեցկութեան տիպար երեսը:

Տիկնին խոյն իր փեսացուին ակնոցն ի վար փըռ-փըռաց, և պարոնը, օրիորդը ցոյց տալով Սրփէնի՝ ժըպտալիր ըսաւ:

—Նշանածս...:

—Նշանա՞ծդ... դո՞ւ, անտա՜կ... գոչեց Սրփէն քրքջաձայն խնդալով և իր մազերը քաշելով:

Սարսափն ընդհանուր էր, ոչ ոք չի համարձակեցաւ մօտիլ Սրփէնի, նա խելագար էր. միշտ կը խնդար ու իր բերնէն փրփուր կը ժայթքէր:

Յետոյ ատրճանակ մը ուղղելով խօսեցեալի ճակտին որոտաց.

—Սատկէ՛ր, աւազա՜կ...:

Աստղիկ չնչասպառ ինկաւ:

Բոլոր հանդիսականները փութացին ցրուիլ:

Խօսեցեալ պարոնն ու կեսուրը անհետացած էին արդէն:

Այն ժամանակ Սրփէն մօտենալով գետին փռուած տատրակին քաղցր արտաբերութեամբ մը ըսաւ.

—Պիտի վարձատրուիս, Բօնկօ, նա կ'ապրի...:

Եւ իբր փետուր մը չալկելով Աստղիկին դիակը դուրս թռաւ գոչելով.

—Գնա՛նք, օրիորդ, այս քու փրկութեան վերջին արարն է:

Ազատութիւն պահանջելէդ առաջ՝ Արդարութիւն սորվէ:

ՓՐՈՖ. Կ. Մ. ՍՈՂԻԿԵԱՆ

ՊԻՏԻ ԴՐԴՐԱՅ

Գրեց՝ ՓՐՈՖ. Կ. Մ. ՍՈՂԻԿԵԱՆ

Եօթերորդ օրն էր,
Տիեզերքն ամբողջ անծիր, անպարփակ
Քաոսին մէջէն դեռ նոր դուրս եկած,
Վարպետի ձեռքով լարուած մեքենայ,
Ներդաշնակութեամբ կը գործէր անդուլ:
Ամէն բան կատարեալ էր,
Ամէն կողմ ծնունդ ու աճում,
Կեանքի եռ ու զեռ,
Աստուած միայն կը հանգչէր:

Գազանաբարոյ է ան, որ ուրիշին արիւնով կը սնանի:

Անոր լուսեղէն գահին տակ
Սայլն ու Որիոն, երկիրն ու արեւ
Կը դառնային անսայթաք,
Իրենց ծիրին մէջ հանդարտ,
Բոյս ու կենդանի,
Հիւլէ ու զանգուած
Կը շարժէին հլու՝ օրէնքին թափով:
Ժպիտ մը գոհունակ Արարչին դէմքէն ցոլացիկ,
Կեանքը կը սփռէր
Ու ոգի կուտար
Ուր որ հասնէր, ինչի որ հպէր:

Երկինք լեցուն էր մեղեդիներով
Քերովբէները «Սո՜ւրբ, սո՜ւրբ» կ՚երգէին,
Փառք եւ օրհնութիւն Եհովային:

Հրեշտակ մը միայն՝
Որուն Գաբրիէլ անունը կուտանք,
Այս ցնծումին մէջ անմասն կը մնար,
Տրտում ու խոհուն, աչքով վայրահակ,
Թախիծի հետք մը անոր լայն ճակտին
Կնճիռ կը շինէր,
Ստուեր կը ձգէր:
Ցաւ մը կար, մեծ ցաւ, անոր սրտին մէջ:

—Ի՞նչ կայ, Գաբրիէլ, որոտաց Աստուած,
Ինչ մութ է այդ որ դէմքդ կը պատէ,

Թռչունը իր վանդակին մէջ իսկ շարժելու ազատութիւնն ունի:

Զ՚ըստեղծեցի՞ ես լոյսը,
Որ խաւարը տիեզերքէն դուրս վանէ,
Դուն նորէն անձնատո՛ւր կ՚ըլլաս,
Դուն միայն, հրեշտակապետս:

—Նե՛րէ ինծի, Տէ՛ր,
Փառքիդ նախանձը սուր ցաւի մը պէս,
Սիրտս կը ճմլէ,
Հոգիս կը խայթէ,
Ի՛նչպէս յանդգնիմ քեզի ըսելու...:

Ու կը տատամսէր
Շարունակելու քաջութիւն չունէր,
Բայց Եհովային նայուածքը հանդարտ,
Զայն քաջալերեց:

—Ի՛նչպէս յանդգնիմ քեզ քննադատել,
Փառքիդ նախանձը սակայն, ցաւ մը սուր
Հոգիս կը խայթէ,
Ամէն անգամ որ աչքիս հանդիպի
Այն սեւ կէտը հոն՝ ճիշդ Եդեմի մէջ,
Բիծ մը, արատ մը ստեղծագործութեան,
Պատուհաս, ժանտախտ արարածներուն,
Սխալ մ՚է կարծեմ սպրդած:

—Ի՞նչ կայ, Գաբրիէլ, որո՞ւ կ՚ակնարկես:—

—Այն էակը, Տէր, որ մարդ կոչեցիր,
Արհամարհելով ամէն կարգ կանոն,

Իտէալդ ըրէ Հայրենիք, Աստուած եւ Ազատութիւն:

Իր կիրքերովն ու իղձերովն անյագ
Պիտի խանգարէ գործերդ բոլոր,
Վախնամ թէ օր մը այնչափ շփանայ,
Որ Աստուածութեանդ ալ հասնիլ փորձէ:
Անոր առջեւէն վագր ու բորենի
Ռունչերնին բռնած դողով խոյս կուտան,
Հուժկու կենդանիք անոր ակնարկին
Կը հնազանդին, կերակուր կ՚ըլլան:
Երկիրը ամբողջ անոր յանձնեցիր
Պիտի քայքայէ, պիտի փոփոխէ,
Այնչափ որ մենք ալ չի ճանչնանք գուցէ
Թէ ան ձեռքիդ գործն է ամենակալ:

Պիտի իշխէ ան օր մը անկասկած
Ծովուն փոթորկին,
Բնութեան ուժերն ալ ձեռքին մէջ առած
Պիտի զօրանա՛յ, պիտի բարձրանա՛յ,
Եւ հպարտացած իր այնչափ փառքով
Զքեզ ալ մոռնայ եւ ինքզինք պաշտէ,
Ու դուն ալ զղջաս զայն ստեղծելուդ:
Մեզմէ աւելի իմաստուն ըրիր,
Այդ հսկայ ուժը, ի՞նչ խութ, ի՞նչ պատուար
Կրնայ արգիլել ու կասեցնել.—

—Կինն ստեղծեցի:—

—Կինը խեղճ էակ տկար ու անզօր
Ի՞նչ կրնայ ընել այդ խոշոր ուժին դէմ,

Գաղափարի քանդակներ

Յեղափոխութիւնը խեղդուած Արդարութեան ձայնն է:

Կինը՝ լոկ լոյսով եւ բոյրով շաղուած
Մեզի նման է, ու մեզի յարմար,
(Եւանի երկինք հանեցինք զինքը.)
Կինն իր զգլխիչ հրապոյրներով
Ձոն պիտի դառնայ անոր կիրքերուն
Աղտոտ ու զազիր:
Այտերը բոսոր, նայուածքը դիւթիչ,
Մազերուն խուրձը սարսուռ ու մետաքս
Անոր *գիտնալու տենչին*
Չեն կրնար արգելք դառնալ:
Երբ առիւծն հուժկու, փիղը վիթխարի
Կը հպատակի մարդուն խորամանկ,
Նազանք ու արցունք,
Պչրանք ու շպար
Շատ թոյլ զէնքեր են, կնոջ քով տրուած,
Ան՝ այնչափ տկար, ինչ կրնայ ըլլալ:—

—Պիտի դողդայ:—

Գաղափարի քանդակներ

Հեղինակութիւնը առանց ուղղամտութեան բռնութիւն է:

ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

Հետեւեալ նամակը հանգուցեալ բանաստեղծին կողմէ ղրկուած է Տ. Վարդան քահանայ Ասլանեանին, որուն մէջ պիտի գտնեն ընթերցողները հեգ բանաստեղծին Հայրենասիրութիւնը:

Կ. Պոլիս, 14 Սեպտ. 1907

Արժանապատիւ Տէր Վարդան քհնյ. Ասլանեան
Զիմառա,

Սիրելի Տէր Հայր,

*«Ծխածան»ին առթիւ գրուած նամակը անգամ մըն ալ կը կարդամ զգածուելով. «Ինչո՞ւ տիեզերքի հոգիին հետ չես խօսակցիր» կը գրէք. բայց գիտելի է որ իմ գրեթէ բոլոր քերթուածներս այդ մեծ խօսակցութեան կը նկրտին, որքան որ ալ խմնա չըլլայ Աստուծոյ հետ դէմ յանդիման խօսակցութիւն, բայց ո՞չ ապաքէն Աս-*տուած աւելի տեղ կ. Զմռան Պարզ Գիշերուան *մէջ հծծած աղօթքս ու* Արևին *ուղղած պաղատանքս իրեններուն, հետեւաբար եւ իրեն համար էր. ինչ երջանկութիւն, տերեւի մը խարշափին մէջէն տեսնել տիեզերական զօրութեան գաղտնիքը, ու այդ փոքրիկ մասնաւորէն մեկնիլ դէպի անհունը. «իրերը անհունութեան վրայ բացուող պատուհաններ են իմաստասէր աչքին համար» (Քարլայլ), ու զարմանալի չէ որ էմըրսըն «ժամադրած ըլլայ Աստուծոյ հետ՝ մացառի մը ծոցին մէջ»: Ուրախ եմ որ երկրորդ հատորիս մէջ աւելի լայնօրէն տեղ տուած*

Գաղափարի բանդակներ

Ձին առանց սանձի, դրամը առանց խելքի կառավարելը դժուար է:

եմ այս գաղափարխ, հոյնանալը կը բարձրանայ ու կ'երկարաձգուի դէպի անհուն, ինչպէս արահետ մը՝ որ լեռան կողն ի վեր մինչեւ կատարը կը հասնի. ինչու սարսել տարրը, ու կատարին գոլքը կորզալ, փոխանակ յանձնուելու արահետին որ պիտի բարձրանար:

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

Գիւղի տեսարանները իմ մեծագոյն ներշնչարանս կը կազմեն, որքա՜ն կը ցաւիմ որ կարգէս իրենց պաւանը չեմ իմ բանաստեղծութեանս մէջ. այն ատեն աւելի ինքնատիպ ու սպրող կ'ըլլայի: Անշիջանելի բաղձանքս եղած է վերստին տեսնել ու ապրիլ գիւղին ծոցը՝ նորոգել իր տեսարաններուն ու գեղեցկութիւններուն աւելով. Փիզիքական վիճակս ալ արդէն թելադրիչ է այս բաղձանքին, ծննդավայրիս գիւղական օդը ամոքիչ ըլլայ թերեւս. բժիշկս ալ այս պատուէրը տուաւ. չատ հետաքրքիր կ'ըլլայի իմանալ Զիմառայի աշխարհագրական դիրքը, ծովէն ունեցած բարձրութիւնը, օդին վիճակը. թերեւս կարենամ հոն վերջնապէս կազդուրուիլ մարմնով ու միտքով ալ:

Սիրալիր կ'ողջագուրեմ քորդլինները, քոյրս ձեռքը կը համբուրեմ և ձեր սուրբ աջը:

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

Ռ. ՍԵՒԱԿ

Կարէն բերանն այրած՝ թանն ալ կը փչէ:

ՅԱՒՕ

Գրեց՝ Ռ. ՍԵՒԱԿ

—«Աղօթէ, Յաւօ՛, աղօթքդ վերջին,
Զղջումի բառեր շրթներէդ թռչին,
Հայր մեր մը, տղա՛ս, *մեղայ* մը ըսէ,
Վերն Աստուած մը կայ, ան քեզ կը լսէ,
Տո՛ւր հիւանդ հոգիդ ձեռքը Արարչին,
Աղօթէ՛, տղա՛ս, աղօթք մը վերջին:»—

Բանտի ահաւոր խուց մըն էր խաւար,
Շղթաներու տակ Յաւօ կը հեւար:
Բարի քահանան, սկիհ մը ձեռքին,
Մո՛ւթ բառեր կ'ըսէր՝ Յես-Մահուն, Հոգին,
Եդեմն ու Գեհեն, Ատեան արքավար...:
Բանտի ահաւոր խուց մըն էր խաւար:

Երբ խաչը դպաւ իր կոշտ շրթներուն,
Յաւօ ծեր գլուխն ետ քաշեց սարսռուն,
Մարմինը դողաց շղթաներուն տակ,
Պիտի ուզեր լա՛լ՝ քրքիջ մ'այլանդակ,
Թոքերուն խորքէն պոռթկաց շուարուն՝
Երբ խաչը դպաւ իր կոշտ շրթներուն:

—«Կը հեզնե՞ս Տէր հա՛յր, քու խաչդ անօգուտ,
Ու Հաղորդութիւնդ կիսակ մ'է անգութ,
Մի՛ խօսիր ինծի Աստուծոյդ վրայ

Ուրիշներն երջանկացնել ամէնէն լաւ արուեստն է:

Որ դա՛ր դարերով անտարբե՛ր վըկայ՝
Երկնի կապոյտէն կը ժպտի անգութ...
Քու Տէրդ եթերին զա՛րդն է անօգուտ:

«Քանինե՛ր մեռան Սուրբ-Գործին համար:
Ինչո՞ւ արծաթի այս խաչը յիմար:
Քու Յիսուսդ վե՛րջ ու Յիսուսդ վե՛ր,
Աստուածներու պէս, հպա՛րտ, անվեհե՛ր,
Կախաղաններու վրայ անհամա՛ր
Քանինե՛ր մեռան Սուրբ-Գործին համար:

«Նայէ՛ աչքերուս ցայգին մէջ, Հայր ճա՛ն.
Զղջման ցոլքը հոն չիկայ դաւաճան:
Ու թէ արցունքներ հոն կը կայլակին,
Չէ՛, ես չե՛մ խորհիր իմ որբ որդեակի՛ն
Որ կ'երթայ խաւա՛րն առած պատմուճան...:
Նայէ՛ աչքերուս վիհին մէջ, Հայր ճա՛ն:

«Իմ աչքերուս մէջ կ'երթան, հա՛, կ'երթան,
Չե՞ս տեսներ, Հայր ճան, շուքեր անկենդան
Մահուան մէջ կ'երթան. ո՛վ իմ ընկերնե՛ր...:
Անոնք աչք չունի՛ն, կ'երթան մշտերե՛ր,
Գղրդացնելով խաւարն անկենդան,
Դէպ ո՞ւր, լա՛ւ գիտեմ, կ'երթան, հա՛,, կ'երթա՛ն...»:

—«Յա՛ւօ...:» Ծեր Տէր հայրն ինկաւ թաց աչօք
Ծեր բանտարկեալին առջեւ ծնկաչօք...:
«Յաւօ՛, Յաւօ, այդ մահուան բարձունքէդ՝
Վասիս որ կ'ապրի՛մ դեռ՝ ներէիր գէթ...:

Փոփոխամիտ ճամբորդը տեղ չի հասնիր:

Անոնք որ գացին՝ դեռ կ'երթա՜ն արդէօք,
Յաւօ՜...»: Ծերունին ինկաւ ծնկաչօք:

«Սարսափի անցեալ արիւնոտ տարին
Լոյսերո՜ւ պէս լո՛յս աղջիկըս տարին...:
Համբո՛յր մը դնեմ շրթներուդ կատար,
Աղջկանըս տա՛ր, աղջկանըս տար...:
Ըսէ՛ թէ իր ծեր հայրն՝ ամբողջ տարին,
Կ'աղօթէ իրեն համար որ տարին...:»

***

Միւս առտու երբ ծե՛րը կը մրմռթար
Սաղմոսէն հատուած *Մ'աղջկան համար*,
ԱՄԵՆՈՒՆ ՀԱՄԱՐ կը զոհուէր անվախ
Ու Յաւի Քուրմի մը պէս կը խնթար...:
Քահանան լալով սաղմոս կը կարդար...:

Լօզան

Իր քրտինքովը արտը ջրող երկրագործը յաջող կ'ըլլայ:

ԽՈՐՀՐԴԱՒՈՐ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍԸ

(ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

Գրեց՝ ԵՐՈՒԱՆԴ ՃԻՒՀԵՐԵԱՆ

Ֆրանսերէն պատկերազարդ հանդէս մը իր գեղարուեստական բաժնին մէջ հրատարակած էր Բարիզ, Լուվրի թանգարանը գտնուող հնօրեայ իւղանկարի մը մէկ օրինակութիւնը:

Կոյսի մը մօգական գլխաստուերը կամ ստուերածուփ դաշտանկար մը չէ՛ր ներկայացներ այդ պատկերը՝ բանաստեղծ երեւակայութեան մը գրուագներով պաճուճուած:

Ապրուած իրական կեանքի մէկ բեկորն էր այդ, տարիներու փոթորկայոյզ ծալքերէն փրցուած շերտ մը, որ ա՛յնչափ ցայտուն գիծերով եմերանդ աշխատութեամբ կը պատկերացնէր աննախընթաց ու անօրինակ փառքի մը անմատոյց վեհութենէն՝ ցաւագին ու արհաւրոտ անկումը, որուն նմանը ո՛չ մէկ դար արձանագրած է իր պատմութեան էջերուն մէջ:

Այդ իւղանկարը Վաթէրլոյի ճակատամարտը կը ներկայացնէր:

Ժայռոտ բլրակներու ընդելուզուած շարքերուն մէջ սեղմուած դաշտը կ'երեւնայ, որուն ծայրերուն վրայ զետեղուած են Անգլօ-Գերմանական գունդերը եւ Նաբոլէոնի Մեծ-Բանակը:

Ինկած զինուորներ, հրացաննին զրկած, պարտա-

Ճերմակ հաւկիթէն յաճախ սեւ վառեակ ալ կ'ելլէ:

կանութեան դաշտին վրայ կը հանգչին, ու մահամերձ վիրաւորեալներ արիւնով ներկուած գանկերնին վե՛ր կը բարձրացնեն, կանչելու, ապրելու անզուսպ տենչէ մը մղուած: Օրհասի վերջին վայրկեաններն են տանք, սրտամորմոք ու աղխա՛րշ տեսարան կռուի մէջ ինկող քաջարի զինուորին:

Երբ թողուած զաւակներու կամ արցունքով ցօղուած մայրերու վրայ կը մտածեն անշուշտ, երբ մահը ա՛յնչափ մօտ է, ու Հայրենիքը, ընտանեկան օճախը այնչա՛փ հեռու...:

Քանի մը զինուորներ ի զո՛ւր վառօդ և ռումբ կը փնտռեն պարապ թնդանօթ մը լեցնելու համար:

Մեծ բանակին վերջին խլեակները, յուսահատ մաքառումով մը կը կռուին: Հսկաները խոնարհած են Վէլինկթընի և Պլիւխէրի անհատնում, անդադրո՛ւմ կրակին տակ:

Խորտակուած, քայքայուած բերդ մը իր ժայռերը սրսկած է աղէն անդին: Նաբոլէոն խարակի մը վրայ նստած է, ոտքերը կախած, ձեռքերը ծալլած ու գլուխը, ռազմական հանճարի այդ անառիկ միջնաբերդը՝ խոնարհած...:

Թերեւս առաջին անգամն էր որ կը ճաշակէր, այնչափ խորունկ կերպով, դառնութիւնները յուսահատ պարտութեան: Առաջին անգամն էր թերեւս, որ կը տեսնէր իր առջեւէն անվերադարձ խուսափումը փառքի պատրական արշալոյսներուն:— Հիմակ մինակ, յաղթուած, խորտակուած, ինք իր անհատական զօրութեան մէջ միայն ամփոփուած, ինք իր թեւերուն կառչած, ինք իր հոգիին ապաւինած...:

Դառնահեծ նայուածքով կը դիտէ իր զինուորներուն հետզհետէ գնդակահար թաւալումը և դիակներու երկա-

Լաւ ապրիլ, լաւ խօսելէն գերազանց է:

բաշար օղակները: Կը տեսնէ իր սիրական ձին, որ ռումբէ մը յօշոտուած, փռուեր է ոտքերուն տակ, խարակներուն կուշտն ի վեր:

Թնդանօթները կը գոռան, ու անոնցմէ ժայթքող ծուխերը երկար, ոլորուն, միշտալայն գալարումներով կը տարածուին դաշտին վրայ, գոգցես չղարշ մը քաշել ուզելով մարդկային այս վայրագութիւններուն վրայ:

Քանի մը զօրավարներ, գլխաբաց, կը մօտենան և հրաման կը խնդրեն: Նաբոլէոն բան մը չըսեր, բան մը չունի՛ ըսելիք...:

Ան որ, դեռ քանի մը ժամ առաջ, աներկբայ յաղթութեան գաղափարով խանդավառուած, հեգնութեամբ կ'ըսէր՝ Պլիւխէրին ակնարկելով, «Այս պզտիկ գերմանացին դասի մը պէտք ունի», ան որ իր «կայսերական չանթաձիգ կառքէն, վեհափառ ցուցամատովը կը գծէր աշխարհի զարուր ճամբան» պատմութիւնը վեր ի վար շրջելով, հիմա գլխահակ նստեր է իր մեծ բանակին աւերակներուն վրայ...:

Իր այդ խոհուն դիրքին մէջ անշուշտ չէր մտածեր իր ճակատագրին կամ Ֆրանսայի ապագային վրայ, ապահովաբար կը յիշէր իր մեծազօր յաղթութիւններէն վերջ, անպարտելի բանակին գլուխն անցած, իր փառայեղ մուտքերն ի Բարիզ:

Հորիզոնին ծայրը արեւը կը խոնարհի մոգական վերջալոյսով մը, վերջալոյս մը որ Նաբոլէոնի քաղաքական, զինուորական ու պատմական կեանքին վերջալոյսն ալ էր միանգամայն:

Կը դիտեմ, հակառակ հարիւր անգամ տեսած ըլլալուս, նորէն կը դիտեմ այդ պատկերը, տարիներու ծալքերը կը բացուին, պատմութեան գալարուն մագաղաթը կը պարզուի, ու ինքզինքս փոխադրուած կը զգամ այդ մահատիպ Վաթէրլոյին:

Գաղափարի քանդակներ

Առտուն կանուխ ծախողը իրիկունը կը պարէ:

ՄԵՐԺՈՒԱԾՆԵՐԸ

Գրեց՝ ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Ձիւնո՛տ գիշեր: Կ՚ոռնա՜ն շուները անդուլ,
Անցորդի մը չի կայ ոչ հետքն ու ստուեր.
Միայն հո՛վն է որ պոնտերով բաւալուն
Կայթել կուտայ ձիւնեղէն, լոյծ կոհակներ:

Ո՛չ իսկ նոկան մը մենաւոր, թափառիկ.
Փոթորկահե՛ծ ճամբուն եզրը ամայի,
Պայթած կարմիր աչքի մը պէս շրջմոլիկ,
Լապտերի մը բոցը հովին մէջ կ՚անի:

Մոլորակի մը պէս անհետ, առանձին,
Ո՞ւր, այս գիշեր, ո՛վ անծանօթ գեղուհի,
Ու մայթերուն ձիւնոտ ճամբան քեզ կրկին
Ո՞ւր այնպէս լուռ կ՚առաջնորդէ գողունի:

Ա՛ս յուսահա՛տ, դժոխաշո՛ւնչ գիշերով,
Թափառիկ Սէ՛ր, ո՞ւր կըշտապես դուն արագ,
Ջարչկուա՛ծ, խարխո՛ւլ մարմինդ տանելով
Ցաւագազուարն գռեհներու հէք պատարագ:

Կ՚անցնի՛ս, կ՚երթա՛ս վայրի թռչուն հողմավար
Թաւալելու առագաստէ առագաստ,
Յոգնած գանկիդ մէջ սեղմելով տենդահա՛ր,
Գաղտնի ճերմակ ուրուականը չարաբաստ:

Գաղափարի քանդակներ

Պատիժը առանց յանցանքի՝ անվստահու-թիւն կը ստեղծէ:

ՀՐԱՆԴ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Քո՛յր, քու դարձիդ զուր սպասեմ պիտի ես,
Եղբայրական կատաղութեանս մէջ անզօր,
Դեռ քանինե՛ր պիտի երթան քեզի պէս
Ու քանինե՛ր արդէն կուլան սրտիս խոր:

Աղէկ երեւնալ ուզելէդ աւելի, աղէկ աշխատէ:

Դեռ վիրաւոր իրենց նայուածքն յուսահատ
Իրենց ոսկրոտ կոպիճներուն մէջ հատած,
Մութ, լերդացած, դիակնային ու հիւանդ
Հոգիիս մէջ՝ անէծքի պես են թափած:

Գացի՛ն քեզ պես, գացին անդարձ ու հեռու,
Արհամարհուա՛ծ, մարտիրոսուա՛ծ, մերժուա՛ծ,
Անօրութեան հուսկ օթեւանը՝ հըլո՛ւ,
Ուր մարդակերպ Անասունը կ'ըզբօսնու...:

Մարդ — Անասո՛ւն, դուն իմ մէջս ալ կը փրփրի՛ս:
Բայց ի տես քու խոշտանգումիդ ահաւոր,
Կ'ուզե՛մ, խեղճ քո՛յր, որ այս գիշեր մոռնաս զիս,
Զի ոտքիդ տակ Մարդն ա՛լ մէջս է վիրաւո՛ր...:

Ցարդի դեզին մէջ ալ ասեղ մի՛ փնտռեր:

ՀՈՂԱԿՈՅՏԻՆ ՓՈՒՇԵՐԸ

Գրեց՝ ՏՕՆԱՊԵՏ ԼԻՒԼԷՃԵԱՆ

Գեթսեմանոյին մէջ, հողին հաւասար չիրիմ մը կայ, որուն վրայ առատ մոռճախ բուսած է, փուշերը գրաւած են այն հողակոյտը՝ որուն տակ անիծուած սիրտ մը կը հանգչի, փուշերը այդ անիծէն բուսած են: Մէկդի՛ ըրէ մոռճախները, վերցուր բունձերը, շունչ տուր փոշիացած սրտին, խելոյն հառաչներ պիտի գան այդ շունչէն և մորմոքներ մարմինդ փո՛ւշ, փո՛ւշ պիտի ընեն:

Վշտաբեկ սիրտը փուշերու ձեւափոխուած է, որոնք անգէտ իրենց անցեալ վիճակին, ծաղիկներով կը ժպտին, փուշի ծաղիկներով:

Աժնութեան տարիներէ ետքը՝ սրութիւնը մերձակից կը սկսէր, քանզի կապոյտին ամպերը անձրեւ չէին կաթեցներ, շողուն դեղնող ու գլուխը կախող հասկերը կենթեցնէր, կատաւորելու: Քար ու կապար կտրած էր երկինքը, կապոյտ էր միշտ կապոյտ և ճրճկրը ճրճկրը կ'ըլլար հիւսիսի հովին առջեւ: Քանի որ լեռան խոտը հոգին կուտար եւ դաշտի հունձքը վար կը ծռէր, մարդոց աչուըները սրտերնուն հետ վեր կ'երթային բնութեան Աստուծոյն աղօթելու:

Երկինքը կոյրի մը աչուըներուն նման պուտ մը անձրեւ չէր կաթեցնէր:

Ճերմակ քուլայ քուլայ ամպերը հորիզոնին վրայ կ'ելնէին, բայց հովէն բուրդ ու բզիկ եղած կ'անհետանային առանց չիթ մը ջուր կաթելու:

Ոեւէ մարդէ առաջ դուն քեզմէ ակնածիր գիտցիր:

Երկինքը կապուտ էր, կախարդուած էին ամպերը: Ալ չէին կարող հովուհիները, այրիներու տան ճրագունները ու անոնց աղամանի աղերը կապանքը քակել: Օրանով օրուած խմորը կախարդած էր երկինքը: Երկինքը քար ու կապան կտրած էր:

Իրիկուն մը, ալ հովը դադրած էր, հարաւէն սեւ ամպ մը կուգար-կուգար եւ երկինքը կը լեցնէր: «Բարէ ցող մը, Աստուած», կ'ըսէր մարդը վարէն: —«Աղուոր ողջակէզ» կ'ըսէր Աստուած երկինքէն:

Ամպին հետ թոնիրի մը երդիքէն թանձր մուխ մ'ալ վեր, վեր կ'ելլէր խորանին ընդունելի մուխին պէս:

Տանտիկինը ջողոռած, թոնիրը փակուցած խմորը չաղողին քով գնաց մծուքներուն մէջն ու հոսքը գխոնալու եւ պատրաստուած մծուքն իր բուռովը խաչակնքելու՝ մի գուցէ աղմերը խմորը դարձնէին: Օդը տաք էր. մանաւանդ բանտունը, որ խմոր չաղողը դաշնանին գլուխը գծկած էր բաշներով խմորը կը մծէր եւ պահ պահ կը չոկէր ալեւրոտ դէմեւով մը իր քրտինքը սըրբելու: Աղջիկը բորբոքած թոնիրին քովէն կը դառնար իր հետ բերելով խաւիծը եւ խաշած բանճարը ու կ'երթար խոնը լուանալու, օխ ղարպուները պատրաստելու. քանզի թոնիրը իջնելու մօտ էր, ու կ'երգէր մեղմ ձայնով մը:

Ժամուն բոլորը չայիր է,
Բոլորտիքը պայիր է,
Գացէք ըսէք իմ աղբոր
Կարգուելու տարի է:

Երբ տի գան ատ օրերը,
Աղբարս հագնի լաթերը,

Կեանքը մխալով կ'ըսկսի, մոխիրով կը վերջանայ:

Խուրճի խունկաչ խաթերը,
Հալուն օրհնէ տէրտէրը:
Վախնամ թը կանչուկ մեռնիմ,
Չի տեսնեմ ատ օրերը:

«Վախնամ թէ կանչուկ մեռնիմ, չի տեսնեմ ատ օրերը», հնչեց մատաղ ձայն մը իբր արձագանգ երգուած վանկերուն, պզտիկ տղայ մ'էր, որը քնացնելու համար վերը պառկեցուցած էին, բայց աչուըները քուն չի մտան. վերը դեղին բոցեր կային որոնք թոնիրին պատերը կը լզէին, խաչերկաթին տակ ճռւի ճռւի կ'ըլլային եւ բուռ բուռ կայծերով վեր կը ցայտէին, ալ կրնա՞ր քնանալ:

Ելաւ անկողնէն գաղտուկ մը թոնիրատունը մտաւ, մարդ չի կար հոն եւ մարդ չի տեսաւ զինքը: Ակիշը ձեռքն առաւ ու սկսաւ կոճերը խառնել որոնք անթիւ կայծեր ու վայրի բոցեր կը ժայթքէին: Կը նայէր բոցերուն եւ ատրուշանին առջեւ ծնրադրող քուրմին պէս, ինք ալ ակիշը ձեռքը հրճուանքի եւ պակացումի գալարումներով կը ցճկէր ու կ'ելլէր կրակներուն վրայ:

Կը պաշտէր կրակը, թէեւ չէր գիտէր թէ իր հայրերը զայն երկրպագած էին, իբր աստուածութեան էն մաքուր խորհրդանշանը: Չէր գիտեր թէ երբ իր բերնէն երգին վերջին վանկերը կ'ելլէին վերեւը անգութ բախտը «Ահա երկնքի զոհը» կ'ըսէր ու իր սեւ գրով կը մրէր այդ մատաղ ճակատը:

Շողը, մուխը եւ ածխածինը թմրեցուցին զինքը, գլուխը կախուեցաւ, աչուըները քնով ծանրացան, հաւասարակշռութիւնը կորսնցուց եւ թոնիրին մէջ ինկաւ:

Աչուըները բացաւ, ճիչ մը արձակեց, բոցերը լափեցին աչուըները, կայծերը խղդեցին մահերգը:

Բրմական պատգամն էր, որ անգիտակցաբար իր

Գեղեցկութիւնը ճշմարտութեան դրսեւոյթն է:

բերնէն կ'ելլէր «կանչուկ մեռնիմ» և կը տանէր զինքը հրաշէկ բոցերուն և բուռ բուռ կայծերուն մէջ թաղել Աստուծոյ խորանին վրայ մաքուր ողջակէզ մը ընել:

* * *

Հնչեց պատարագի ժամը, քաշեցին կապոյտ խորանին վարագոյրը: Զայրացած երկինք մը կար ամպէն վեր, ամպին տակ խունկ մը որ երկիրը երկնի հաշտութեան կը տանէր:

Կայծակ ինկաւ ամպերէն, սոսկալի որոտում մը՝ որ մէյմէկ աղօթք առաւ մարդերէն: Բոցերուն մէջէն կեանք մը գնաց, երկինքը քակեց կապանքը: Ամպերը ցօղալ սկսան:

* * *

Խմոր չաղողը մծուքը վար կը դնէր, հաց եփողը ջղրուտած էր, բացողները չորս դիէն ինկած թափածը կը վերցնէին:

Ամէնքը իրենց քիթը կը բռնէին քանզի ճենճի հոտ մը տունը կը լեցնէր: «Այս ինչ գէշ հոտ է. եաման Աստուած, հիմա կը խիղդիինք:» Ըսելով թոնիրին քով վազեցին մի գուցէ ապրին պուտուկը մէջը իյնար:

Թոնիրը բորբոքած էր, ո՞վ կը յանդգնէր անոր վրայ ծռելու:

Իջաւ թոնիրը, բոցը մարած և ամէն ինչ անհետացած էր: Հացը եփողը քիչ մը ջուր սրսկեց, փարտիչով կողերը սրբեց և սկսաւ արագ արագ կողել, անթափ հանել:

Կէս գիշերը վաղուց անցած և լուսուն աստղը նոր

Արուեստագէտը՝ իր դարուն զաւակն է:

փրթած էր, հաց եփողը կը գձկէր ու կ'ելլէր. կուռ մը և քերիճ մը չէր ըներ:

Հաց բանողները օխլաւու կը զարնէին և քուներնին փախցնելու համար ձեթ կը ծամէին, թոնիրը չէր կայներ ու ուշացնելու պատրուակով քիչ մը կը հանգչէին. սկսան կատակներ ընել և խօսքի բռնուիլ: Հացեփողը.— «Տղա՞ն ուր է, Մարո»: (Տանտիկնոջ):

Մարո.— «Հիմա ան անուշ անուշ կը քնանայ. անոր քնանալուն ատենն է:

Հաց եփողը.— «Ո՛ւ մեր տղան ըլլար, հաց եփէին վարը ու ինքն ալ պառկէ՛ր»:

Մարո.— «Իմ տղաս խելօք է, արեւուն ղուրպան ըլլիմ:

Հաց բացող մը.— «Աչքերնիդ երկինք էր մնացեր, ծակ աչուըներ, կշտացէք—ինչ աղէկ աղա կեօզլի արզեւ (անձրեւ) մի կուգայ: Ղուրպան ըլլիմ տուողին»:

* * *

Բարի լոյսը կը բացուէր և դեռ թոնիրը չէր կայնէր: Տանտիկինը թոնիրին քովը գնաց հաց եփողին օգնելու: Ակիշը ձեռքն առած՝ կարմրուկ հացերը կը հանէր և պահ պահ կրակները կը խառնէր: Սրտէն ինչեր կ'անցնէին:

Աղջիկը վեր գնաց անկողինները վերցնելու, հայրն ու եղբայրը արթնցնելու:

Եղբօրը անկողինը պաղ էր, մէջը մարդ չի կար: Գործի ամչցած էր ու չէր գիտցած թէ գլխին ինչ ծուռ եկած էր: Հոս, հոն վազեց բայց տղան չի կար: Մայրը թոնիրը խառնելու ատեն ոսկոր մը գտաւ ու ըսաւ. «Աս ի՞նչ ոսկոր է, կ'երեւի պահմկուայ (պահ մը առաջուան) ճենճի հոտը այս ոսկորէն էր»:

Տիեզերքի ամէն կատարելութիւնները Աստուծոյ մէջ կը միանան:

Աղջիկը վար եկաւ ու մօրը հարցուց «Պօղոսը (եղբայրը) հո՞ն է» ։

Մայրը․— «Պօղոսը հոս ինչո՞ւ ըլլայ, ըսաւ, ան վերը պառկած է» ։ «Ոչ կրկնեց աղջիկը, վերը մարդ չի կայ, հոս հոն փնտըռտեցի չի գտայ, դուրս ելած չէ, քանզի դուռը դեռ բացուած չէ» ։

Բոլոր կիներու սրտէն դող մը անցաւ, բոլորին ալ մազերը փուշ փուշ եղաւ․ իրարու երես նայեցան․ բոլորն ալ դեղնած էին ։ Մայրը անգամ մ՚ալ ակիշը թոնիրը տարաւ ու գանկի ոսկորը դուրս հանեց․ «Տղաս թոնիրն է ինկեր» ըսաւ ու մազերը փետտեց ։

Դադրեցան օխչապոռները, ամէնքն ալ ձեռքերը ծունկերուն կը զարնէին, գոռում ու գոչումը տունը կը վերցնէր ու տեղը կը դնէր ։ Դրացիները ժողվուեցան թոնիրին քովէն հեռացուցին մայրը որուն ծունկերը ծալլուած էին ու գետին ինկած էր ։

* * *

Բացուեցաւ վարագոյրը, երեւցան խորանն ու ողջակէզի մոխիրը, դադրեցան ամպերը ցօղալէ, լռեցին որոտումները ։

Քանզի ամպին տեղ աչուըններն արցունքիկ սկսան և որոտման տեղը ողբը լեցուց ։

Ծիծաղեցան ծաղիկները, կեանքէն ծիծաղ մը դադրեցաւ ։

Շունչ առաւ խոտը, երկրէն շունչ մը դադրեցաւ ։

Կրակը թոնիրին մէջ մոխիր կտրաւ, խմորը դաշտնին մէջ պաղեցաւ ու քարացաւ ա՛լ որու սիրտ կը տանէր որ կտոր մը հաց ծամէր ։ Խշխշացին չոր սրտեր, չոր

Եթէ սէր չըլլայ, զարունն ես չի գար…:

աչուըններ արցունքոտեցան, մրմունքներու էն դառնը մօրը բաժինն էր ։ Կսկիծը սրտին զարկած էր և սիրտը քար կտրած էր ։ Ո՞վ կրնար անոր խշխշուքին դիմանալ, ո՞վ կրնար անոր ցաւին հանդէպ երկու խօսք կտրել ։

Այդ օրէն ետք՝ հազիւ արեւը երեք շրջան բոլորեց, առտու մը գերեզմանոցին մէկ անկիւնը հողակոյտ մը բացուիլը տեսանք ։ Տէրտէրը ողորմեացին կ՚ըսէր, տիրացուները ԱՆՍԿԻԶԲԻ տողերը կը շլպըռտէին, ժամկոչը հող կը լեցնէր անոր վրայ ու մենք այդ տխուր տեսարանին փորերնուս մէջ կսկիծ մը դրած տուն դարձանք ։

Մայրն էր՝ որ տղուն մահէն սրտախոց եղած՝ երեք օրուան մէջ ախուշիկ եղաւ ։ Իր ցուրտ սրտին վրայ կը կրէր տղուն այրած ոսկորները, իր կուրծքին մէջ առաւ տղուն աճիւնը ։ Մորճախները այդ դառնացած սրտին ձեւափոխումն են ։

Խարբերդ

Սէրը սանդուխ մըն է, ուսկից կը բարձրանանք դէպի Աստուած:

ՇԱՀԱՆ-ՆԱԹԱԼԻ

ՊԱՏԿԵՐ

Գրեց՝ ՇԱՀԱՆ ՆԱԹԱԼԻ

Արշալոյս մը կը մխուի վերջալոյսին գոգը հիր,
Ու ամպերու արգանդը հուր արեւ մը կը սաղմնէ,
Ու ամպերը կ'արիւնին: Ստեղծումի ա՛լ հինցած
Պատմութիւնը կը գրէ արեւ մը վառ կրակէ...

Կրօնքը տիեզերքի հոգիին ու ձգտումին հետ ներդաշնակուելու ճիգ մը ու ըղձանք մըն է:

Բայց կը մարի վերջալոյսն իր թովքերով ծիրանի,
Արարչութիւն, պատմութիւն, ո՛հ, բոլորն ալ կը մեռնին,
Տիեզերքն իր ամբողջով այգավերջին մէջ կ'այրի,
Վա՜յ ու եղնե՜կ անոնց որ կը զգան ցաւն այդ վայրկեանին...

Ունայնութի՜ւն... Նիրվանա՜... կ'անցնին բոլորն, բոլորն ալ,
Բայց խոհերուս օրհասին, վերջալոյսին մէջ ոսկի.
Փարոս մը կը կոթողուի հաւատացողք, հրափողփ...
Ես այդ փարոսն կը ճանչնամ, մայրս օր մը զայն ինծ ցուցուց
Բայց ես յիմար ու խիզախ, զայն ալ մօրս հետ մեռցուցի...
1909

ԱՅՍ ԻՐԻԿՈՒՆ...

ԻՏԷԱՆՈՒԷՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ՝ ՆԱԶԱՐԵԱՆԻ

Այս իրիկուն իմ մեղքերուս մութ, բազմաթերթ վէպն երկար,
Իբր հոգեբուխ խոստովանանք՝ աղօթքի պէս աներկբայ,
Ես կը կարդամ արտասուքով՝ խիղճիս առջեւ դողահար,
Նոր կրօնքին գիտակցօրէն հաւատացող քահանայ...

Ու մեղքերուս, ոճիրներուս ո՛չ վախճան կայ, ո՛չ ծայր կայ. . .
Ո՞վ պիտ' ներէ եղեռնացու հոգիիս... Այս իրիկուն

Հովերն ու ալիքները միշտ զօրաւորագոյն
նաւավարին կողմն են:

Չեմ դիմանար որ ո՛չ մէկ սիրտ պզտիկ ցաւ մը ունենայ,
Ո՛չ իսկ քող մը արտասուահիւս պաղ աչքի մը մէջ տրտում. . .

Ներե՜լ, ներե՜լ արիւնապարտ ու չարագործ ձեռքերուն,
Ներե՜լ բոլոր շուրթերուն, որ հայհոյեցին դէպ երկի,
Ներե՜լ սիրտով ու հոգիով բոլո՛ր, բոլո՛ր չարերուն...

Ո՞վ չըսպաննեց, չի հայհոյեց, չի մեղանչեց, ո՞վ երբեք...
Այս իրիկուն խիղճս ինձ ներեց: Ես կը ներեմ ամենուն,
Մեղքերն անգամ զոր չեմ գործեր ու չեմ յիշեր... Այս իրկուն. . .

1909

Բարի ըլլալը մեծ ըլլալէն նախապատիւ է:

ԱՐՁԱԿ ԵՐԳԵՐ

Գրեց՝ ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻՒՐԵԱՆ

Ունկնդրէ՛ ո՛վ աղջիկ, լսէ՛, ու իմացիր գաղտնիք մը...:
Ունկնդրէ՛ ո՛վ քոյր, ու աւերակին բուրող ծաղիկը ցուցընեմ քեզի:
Գիտե՞ս այդ աւերակը... մարմի՛նս, ա՛հ մարմինս...:
Տե՛ս, թեւերս ի՞նչպէս կ'երկարին սպառնական, ու մատներս ի՞նչպէս կը սուրին:
Շրթունքս հայհոյութիւն կը խուսի, ու լեզուս կը թորէ թոյն:
Աչքերուս ժահրը չի՞ խոցեր քեզ:
Աւա՛ղ սա աւերը տե՛ս... մարմինս, ա՛հ մարմինս:
Ինչո՞ւ լսելիքներս ծարաւ են աղերսներու աղաղակին,
Ու դնդերներս կը ձգտին իղձովը վատթար կեանքին...:
Ոտքերս ո՞ւր կ'երթան. . .
Գարշապարներս ի՞նչպէս կը կոխոտեն ոսկերոտիք նախահայրերու:

* * *

Բայց ինչո՞ւ, լսէ՛ հոգիս, ծաղիկ մ'ըլլայ փլատակին մէջ...
Մինչ աչքերուս բոցը կ'այրէ...
Վարդեջուրեր կը սրսկուին մէջս,
Մինչ շրթներս կը հայհոյեն, ու լեզուս է թունաւոր,
Հոգիիս մէջ մռայլ, ձայն մը կ'աղօթէ ծնրամած ու կուլայ...
—Ո՞վ կախեց կանդեղն մթամած այս տաճարին մէջ...:—

Սիրել կը նշանակէ կեանք մը, որ բոլորովին հաւատքէ եւ սպասարկութենէ կը բաղկանայ:

Մինչ ձեռքերս են զինավառ, ու ներձասամներս են սպառնական
Արեւելեան կոյսերու մէլօտին կ'անցնի մէջէն...ու խղճմըտանքս կը սառի...
Ու մինչ ոտներս կը տոփեն հողը...
Ու ականջս է ծարաւի խղդուկ լալիւններու...
Կին մը կը ժպտի մէջըս մանկունակ...
Ու կը լեցուիմ գութովը արցունքին, կեանքերուն արեւազուրկ:

* * *

Ի՞նչ են ասոնք...:
Այս կեանքը կը յօշօտէ զիս...:
Աւերակի մը վրան ինչո՞ւ ծաղիկ մը բուրէ...
Ըսէ՛ ո՛վ քուրիկ, ըսէ՛...
Ըսէ՛, քու սէ՞րդ է այդ ծաղիկը, աւերակներուս մէջ բուրեա՛ն...:

Սիրելը այն եզական յուռութքն է, որ աշխարհը պարտէզի մը կը փոխարկէ:

ՓԱՅԼԱԿ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵՐԳԵՐ

ՀԱՄԲՈՅՐԸ

Գրեց՝ ՓԱՅԼԱԿ

Ամէն կողմ փակ. ոչ մէկ ձայն. մեռելութիւն մը անխօս՝
Որ չարթննար մինչեւ իսկ գարնան ջերմիկ համբոյրէն,
Արեւելեան գեղերու խորհրդաւոր ջերմանոց՝
Որուն պատերը գաղտնի դիւթութիւն մը կը բուրեն:

Շուշանի պէս սպիտակ, նուրբ ձեռքի մը մղումով,
Վերի յարկի փեղկերէն մին կամացուկ կը շարժի.
Երկու մատղաշ կիներ հոն կը տեսնուին քովէ քով,
Սեւ մազերնին պարփակած թոյլ ծալքերով շղարշի:

Սիրուողը՝ աշխարհիս բարձրագոյն զովեստն է շահած, բայց սիրողը Աստուծոյ:

Մեղկ ու տարտամ շեշտերով իրարու հետ կը խօսին,
Եւ—արեւին կարօտէն թոշնած տժգոյն ծաղիկներ—
Տենչախռով նայուածքներ կ'ուղղեն վարի փողոցին՝
Ուր կեանքը կը թաւալի իր յոյզերով տարուբեր:

Յետոյ, յանկարծ, սլացիկ այդ մարմինները իրար
Կը բաթթուին սարսուռովը ապրելու վառ տենչին.
Բազուկները ջլապիրկ կը գալարուին խօլաբար,
Եւ շրթունքները անկուշտ թափով իրար կը փակչին:

Նոյն թաղարին մէջ ծլած զոյգ մը տխեղծ վարդի պէս,
Կեանքի հիւթը իրարմէ խլել կ'ուզեն տենթագին,
Եւ համբոյրը կ'երկարի այդ նիզին մէջ նեշտակէզ...
Սարսուռն է ան հարէմի խորհրդաւոր հմայքին:

Կեանքն ամէնքիս համար չարչարանք է: Աստուած միայն, եւ ոչ ուրիշն է մեր դատաւորը:

ՈՍԿԵՄՈԼԸ

Գրեց՝ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Սըվազ․ Ս․ Նշանի վանքը, խցիկի մը մէջ, տախտակամածին վրայ փռուած անկողնի մը վերմակին տակ, օրերէ ի վեր անդադար կը տապլտկէր Դանիէլ վարդապետ:

Յանկարծակի ետեւէն յարձակող վատի մը պէս, տենդը եկեր էր, զգետնել այդ ուժանդամեայ ծերունին որ կեանքին մէջ առաջին անգամ հիւանդ անկողին կ'իյնար:

Իր չոր ու ոսկրոտ կազմուածքը հնաւուրց բրածոյի մը կերպարանքը տուած էր իրեն և վանքին մէջ ամէնքը կը կարծէին թէ անո՛ր տոկունութիւնն ալ պիտի ունենար մինչեւ ետքը: Երբ օր մը իմացուեցաւ թէ Դանիէլ վարդապետ անկողնէն չէ ելած հիւանդ ըլլալուն համար, բոլոր միաբանները ապուշ մնացին և վանահայրը վազեց Դանիէլ վարդապետի խուցը, աչքովը տեսնելու համար այս «հրաշք»ը:

Երբ մեծաւորը ներս մտաւ, հիւանդը ջերմի գայրագնութեան աստիճանին մէջ կը գտնուէր, այսուհանդերձ գերագոյն ճիգով մը ելաւ նստաւ անկողնին վրայ, ձեռքերովը բարձին յենած:

Դէմքը ահռելի արտայայտութիւն մը առած էր, աչքերը խորն ինկած էին և վառվառ կը փայլէին անսովոր և չարաշուք փայլով մը, քունքին ու այտերուն ոսկորները ա՛լ աւելի դուրս ցցուած, տենդին սաստկութենէն

Գաղափարի քանդակներ

Մի՛ վախնար խաւարէն թերեւս անոր մէջ պահուած է կենդանութեան լոյսը:

չէկ երկաթներու պէս կը շողային: Դժոխքէն ելած Սադայէլ մըն էր կարծես:

Վանահայրը սարսափահար ընկրկեցաւ և պահ մը սոսկումով դիտեց Դանիէլ վարդապետը. յետոյ, ինքն իր վրայ ճիգ մը ընելով, հայրական մեղմ շեշտով մը կմկմաց:

—Անցած ըլլայ, վարդապե՛տ, ի՞նչ ունիս բժիշկ կ'ուզե՞ս, դեղ կ'ուզե՞ս:

Հիւանդը չի պատասխանեց. իր դիւային նայուածքը սեւեռեց մեծաւորին երեսն ի վեր և երկա՛ր ու անթարթ նայեցաւ. յետոյ հեւ ի հեւ ձայնով մը,

—Չէ, հայր սուրբ, բան մը չեմ ուզեր, ո՛չ դեղ, ո՛չ բժիշկ, բան մը չեմ ուզեր... ջո՛ւր կ'ուզեմ միայն... պա՛ղ ջուր:

—Բայց տենդիդ վնաս կուտայ...

—Հայր սուրբ, պա՛ղ ջուր կ'ուզեմ, կրկնեց հիւանդը այնքա՞ն աղաչաւոր որքան սպառնական ձայնով մը և ուժաթափ ինկաւ բարձին վրայ:

Վանահայրը կրկին դարձաւ հոգեվարքին որ կը գալարուէր վերմակին տակ. դէմքը արհաւիրք մը դարձած էր ա՛լ, գլուխը մեռելի գանկ մըն էր՝ կարմիր ներկուած. ջերմը ամբողջ մարմինը կը ցնցէր անընդհատ և մերկ ու երկթացած ոտքերը վերմակէն դուրս կը նետուէին ու չոր չոր կը զարնուէին տախտակամածին:

Յայտնի էր որ Մահը կամաց կամաց բայց աննահանջելի կերպով կը տիրանար անոր: Վանահայրը հասկըցաւ թէ ամէն դարման, ամէն օգնութիւն աւելորդ էր և թէ լաւագոյն էր ձգել զինքը իր կամքին, ու ետին դառնալով, իրեն ընկերացող երկու վարդապետներուն ըսաւ ցած ձայնով,

—Իրաւունք ունի, ո՛չ դեղ պէտք է ա՛լ, ո՛չ ալ բժիշկ. տուէ՛ք ինչ որ կ'ուզէ, ջո՛ւր տուէ՛ք, պաղ ջուր:

Գաղափարի քանդակներ

Ամէնէն շատ նեղութիւն կրողը՝ ամէնէն շատ գործողն է:

Յետոյ, հիւանդին գլխին վրայ «Փարատեա՛» մը կարդալէ ետքը դուրս ելաւ խցիկէն:

Վարդապետները անմիջապէս կատարեցին իրենց մեծաւորին պատուէրը: Լեցուն խոշոր փարչ մը պաղ ջուր ու գաւաթ մը բերին հիւանդին, որուն աչքերը ջուրին տեսքէն շլացած՝ անսովոր կենդանութեամբ մը սկսան փայլիլ:

Մէկէն ելաւ նստաւ անկողնին մէջ.

—Շո՛ւտ, շո՛ւտ, գաւաթը լեցուցէ՛ք, կ'էրիմ կոր, մրմռաց:

Ու վրայէ վրայ երեք գաւաթ պարպեց կոկորդն ի վար՝ ագահ անյագութեամբ մը և վերստին ինկաւ շընչասպառ:

—Ուրիշ բանի մը պէտք ունի՞ս...

—Չէ՛, չէ՛... մինակ ձգեցէք զիս, մարդ չեմ ուզեր քովս, գացէ՛ք, դուռը գոցեցէ՛ք...

Երկու վարդապետները դուրս ելան:

Այն ատեն Դանիէլ վարդապետ ժուռ ածեց աչքերը խցիկին չորս կողմը, կարծես ապահով ըլլալու համար թէ առանձին էր, յետոյ դրանը նայեցաւ որ գոցուած էր ու բանալին կղպանքին վրան: Պահ մը մտիկ ըրաւ երկու վարդապետներուն ոտնաձայնը որ տակաւ կը հեռանար, յետոյ երբ ա՛լ ձայնը բոլորովին դադրեցաւ, ըսաւ ինքնիրեն, հոգեվարքի չարաշուք ժպիտ մը ձեւացընելով իր կմախքը դէմքին վրայ:

—Գացին...

Յանկարծ ոտքերովը մէկ կողմ նետեց վերմակը, ծունկի վրայ եկաւ ու փարչը բերնին տանելով կրկին անյագօրէն խմեց պաղ ջուրէն: Յետոյ ջանք մը ըրաւ ոտքի ելլելու, բայց ուժը զինքը լքեց և փայտի խուրձի մը պէս ինկաւ անկողնին վրայ:

Գաղափարի քանդակներ

Դէպքադրութիւնը նկարագրին փորձաքարն է:

Բաւական երկար ժամանակ մնաց այդպէս, անշարժ, գրեթէ դիակնացած: Ջերմը անցած էր ու սոսկալի սարսուռ մը յաջորդած անոր: Լուսնոտի մը պէս կը դողդղար հիմա, ի զուր փնտռելով վերմակը զոր պահ մը առաջ ոտքովը նետած էր տախտակամածին վրայ: Ատամնազուրկ լինտերը իրարու կը զարնուէին շարունակ ու այդ դողդղուքին մէջ դէմքը ա՛լ աւելի ճիւաղային կերպարանք մը կ'առնէր:

Հայր Դանիէլ դողահար անկողնէն վար սողաց եւ դէպի վերմակը երկնցուց բազուկը:

Յանկարծ աչքերը դռան վրայ սեւեռեց.

—Դո՛ւռը, մռլտաց եւ սկսաւ գետնին վրայ քաշկռտուելով յառաջանալ:

Երբ հասաւ դրան քով, գերմարդկային ճիգով մը կանգնեցաւ եւ արագ շարժումով մը երկու անգամ բալլիքը դարձուց կղպանքին մէջ: Այս ճիգը սակայն զինք բոլորովին ուժաթափ ըրած էր, ա՛յնպէս որ կապարի նման ինկաւ գետնին վրայ, առանց կարենալ շարժում մը ընելու:

Իր անկումին ձայնը լսուած էր դրսէն. քիչ ետքը վարդապետ մը եկաւ դուռը բանալ, տեսնելու համար թէ ի՛նչ անսովոր բան պատահած էր հիւանդին սենեակը:

Բայց դուռը կղպուած էր.

—Դանիէլ վարդապե՛տ, Դանիէլ վարդապե՛տ, ինչպէ՞ս ես, ինչո՞ւ դուռը կղպեր ես, հարցուց դուրսէն ձայնը:

Հոգեվարքը գլուխը վեր առաւ եւ լուռ՝ մտիկ ըրաւ:

—Դանիէլ վարդապետ նորէն չի պատասխանեց.

—Պատասխանէ՛, բա՛ց դուռը, եթէ ո՛չ պիտի կոտրեմ, ըսաւ ձայնը այս անգամ աւելի բարձր շեշտով մը:

Դուռը կոտրելու սպառնալիքը լսածին պէս՝ Դանիէլ վարդապետ իր ամբողջ կորովը ամփոփեց, ելաւ նստաւ

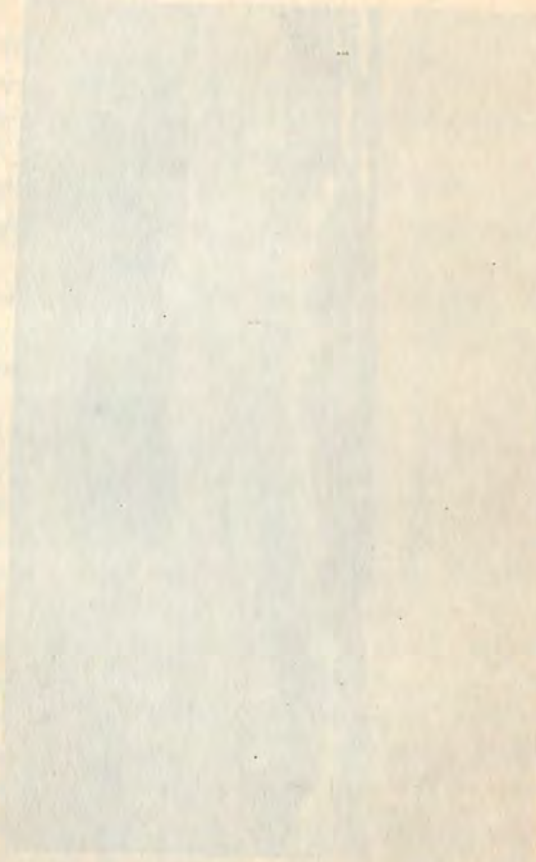

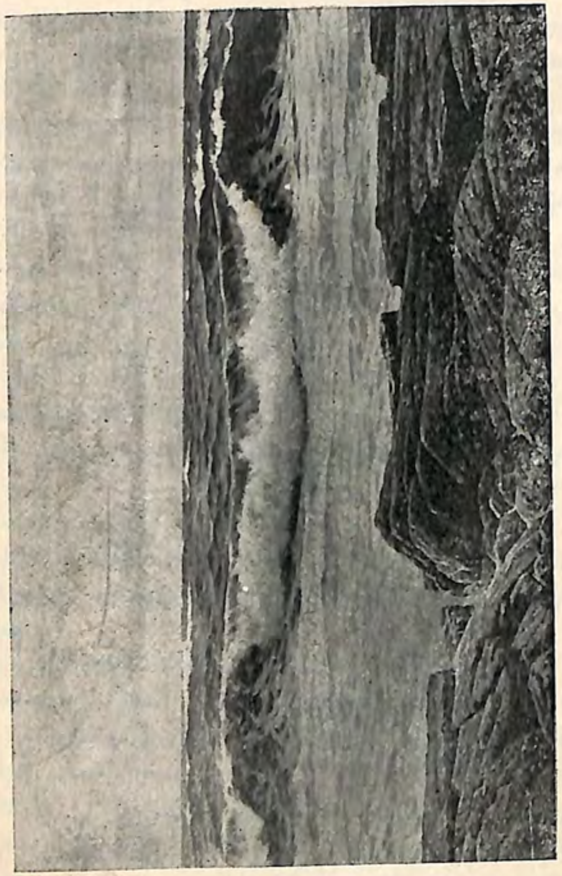

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱԽՈԽԵԱՆԻ ԱԼԻՔՆԵՐԸ

Գաղափարի հանդակներ

Մարմինդ միշտ բաց արեւին առջեւ, միտքդ՝ գիտութեան, սիրտդ՝ բարութեան ու հոգիդ՝ Աստուծոյ:

գետնին վրայ և դողդղացող շրթունքներուն մէջէն բոլոր ուժովը մրմնջեց.

—Բան մը չունիմ, աղէկ եմ, հանգիստ ձգեցէ՛ք զիս, քովս մի՛ գաք. քովս մի՛ գաք...

—Լաւ, լաւ, հանգիստ եղիր, ըսաւ ձայնը:

Դանիէլ վարդապետ սկանջ դրաւ: Այցելուն կը հեռանար:

Ու ահա՛ կրկին գետնին վրայ սողալով գնաց մինչեւ անկողին, վերմակը տախտակամածին վրայէն վրան քաշեց ու տակը կծկուեցաւ:

* * *

Երեսուն տարիէ ի վեր Դանիէլ վարդապետ Ս. Նշանի վանքը կը գտնուէր: Պոլսէն եկած էր հոն պատրիարքական յանձնարարագրով մը, առանց միաբան ըլլալու: Բնաւ չէր խառնուէր վանքին գործերուն և որ և է պաշտօն չէր ստանձնած: Անմատչելի, սակաւախօս վարդապետ մըն էր, որուն անցեալը ոչ ոք գիտէր վանքին մէջ: Երեսուն տարուան միջոցին, շատ վարդապետներ ամէն հնարք գործածած էին զինքը խօսեցնել տալու համար, բայց չէին յաջողած: Դանիէլ վարդապետ միշտ խորհրդաւոր հանելուկ մը մնացած էր:

Եւ սակայն խորհրդաւոր ոչինչ ունեցած էր այդ մարդը:

Տասնըեօթը տարեկան հասակին, իր ծննդավայրէն՝ Տալին-Գարահիսարէն, Պոլիս եկած էր բաղդ փնտռելու և իր ապարէզը սկսած էր Անկցի սարաֆի մը քով որուն ծառայած էր քանի մը տարի: Երբ տիրացած էր սարաֆութեան, և մանաւանդ՝ վաշխառութեան ար-

Գաղափարի բանդակներ

> Ազատութիւնը ոսկի շղթայ է, որուն հետ միայն կապուած է մարդկային ընկերութիւնը:

ւեստին բոլոր նրբութիւններուն, թողած էր իր վարպետը և գձձօրէն հաւաքած պզտիկ դրամագլուխը սկսած էր առանձին գործել:

Դանիէլ, ի բնէ ագահ և դրամասէր, Ակնցի սարաֆին քով ու անոր ամէնօրեայ քարոզներուն ազդեցութեան տակ ա՛լ բոլորովին դրամապաշտ մը դարձած էր: Ոսկին, իր դեղին ու փայլուն տեսքով, մոգական անդիմադրելի կախարդանք մը կը գործէր իր վրայ, յաճախ փայլուն ոսկիի մը դիմաց, երկա՛ր առեն հմայուած, մագնիսացած կը մնար, ինչպէս թռչուն մը Բօայի մը աչքերուն դէմ:

Ոսկիները շատցնել. այս միակ նպատակին համար կ'ապրէր Դանիէլ. իր բոլոր կեանքը, ախտաւոր հետապնդութեամբ, անոր զոհած էր. ամէն յոգնութիւն, ամէն ջանք, ամէն տորմացում յօժարակամ յանձն առած էր ոսկիները շատցնելու համար. ամէն կեղծիք, ամէն խաբէութիւն, ամէն անիրաւութիւն գործած էր ոսկիներու սիրոյն. ու քանի՜ կը դիզուէին անոնք իր կաշիէ քսակին մէջ, այնքա՜ն իր մոլեգին պաշտամունքը կ'աւելնար անոնց մասին:

Ամբողջ երիտասարդութիւնը անցուցած էր աներեւակայելի զրկանքներով, աղտոտ խանի մը մէկ անկիւնը, պանիր հաց ուտելով: Ամէն հաճոյքներէ, ամէն զբօսանքներէ զրկած էր ինքզինքը, աւելորդ դրամ չի ծախսելու համար: Բայց հակառակ այդ զրկանքներուն որոնց ինքզինքը կ'ենթարկէր, Դանիէլ երջանիկ էր: Երբ իրիկունը կը քաշուէր իր աղտոտ խցիկը մէջքէն և հանելով կաշիէ քսակը, կը սկսէր համրել ոսկիները՝ գերագոյն երանութեան ու հրճուանքի վայելումով կը սարսռար ամբողջ էութիւնը: Եւ իր զգացած վայելքը ո՛չ թէ միայն հոգե-

Գաղափարի բանդակներ

> Լաւ է պատուաւոր մեռնիլ քան հարուստ մեռնիլ:

կան, այլ նոյն իսկ մարմնական, ֆիզիքական էր: Բոլոր մարմինը, բոլոր զգայարանքները տափոտ գրգռութեան մը տակ կը հրճուէին ոսկիներու տեսքէն և Դանիէլ, յափշտակուած՝ կ'ուզէր շոյել, փայփայել, համբուրել, խածնել այդ դեղին մետաղի կտորները...

Ու տարիներով Դանիէլ շատցուց ոսկիները, իր անխիղճ վաշխառուի գործունէութեամբը: Անզգայ ու անդրդուելի յամառութեամբ շահագործեց իր ճանկը ինկողները, զանոնք մատնելով՝ ի հարկին՝ կործանումի ու թշուառութեան: Ոչ մէկ աղաչանք, ո՛չ մէկ արցունք, ու ոչ մէկ անէծք կրցան ողոքել զինքը երբ խնդիրը ոսկիի վրայ էր:

Անգամ մը այրի կին մը ներկայացաւ իրեն և տասը ոսկիի փոխառութիւն մը խնդրեց, ի փոխարէն իր փայտաշէն տնակը գրաւի տալ առաջարկելով: Դանիէլ գնաց տունը տեսնելու. պէտք եղած առեն կարելի էր քառասուն ոսկիի ծախել, ուստի գործը ապահով էր: Վաշխառուն հինգ ամսուան պայմանաժամով 10 ոսկի համրեց կնոջը և 15 ոսկինոց մուրհակ մը առաւ ձեռքէն:

Կինը այդ տասը ոսկիով մանր պարտքերը պիտի վճարէր, ֆէրկէֆ մը պիտի առնէր ու պիտի ջանար իր աշխատութեամբ ապրուստը ճարել ու ապրեցնել երկու փոքրիկ զաւակները: Եթէ գործերը յաջող երթային, պիտի կրնար մինչեւ հինգ ամիս բաւական գումար մը մէկ կողմ դնել՝ գոնէ մուրհակին մէկ մասը վճարելու համար:

—Կ'աղաչեմ, կը պաղատիմ, մնացածն ալ քանի մը ամիսէն կուտամ, խորհեցաւ ինքնիրեն:

Բայց աւա՜ղ, իր յուսացած ենթադրութիւնները չիրականացան, իրեն եղած ապսպրանքները շատ աննշան եղան և հազիւ կրցան բաւել օրական ապրուստին:

Երբ հինգ ամիսը լրացաւ՝ հազիւ, հազար տեսակ

Մեծ հոգիները անեծուկ կը տառապին:

գրկանքներով երկու ոսկի մէկ կողմ կրցած էր դնել որբեւայրին։

Գնաց վաշխառուն գտնելու.

—Ա՛ռ այս երկու ոսկին, իբրեւ տոկոս հաշուէ՛ և քանի մը ամսուան պայմանաժամ տո՛ւր ինծի՝ տասնըհինգ ոսկին վճարելու համար, ըսաւ։

Դանիէլ կատղած, փրփրած, ոսկիները կնոջ երեսին նետեց։

—Ես անանկ բան չեմ ընդունիր, օրը եկաւ տասնըհինգ ոսկիս կ'ուզեմ, պոռաց։

Ի զո՛ւր խեղճ կինը երկար բարակ բացատրեց իր կացութիւնը, իր ներքին կեանքին ամբողջ դժնդակ մանրամասնութիւնները ամօթահար պարզեց, աղաչեց, լացաւ։

—Ես այդ տեսակ լեզուներ շա՛տ լսեր եմ, պատասխանեց վաշխառուն անայլայլ քարսրտութեամբ մը, ատոնցմէ միամիտները կրնան խաբուիլ ես չեմ կլլեր, ես իմ դրամներս կ'ուզեմ...

Վերջ ի վերջոյ, մեծ շնորհք մը ընելու պէս, հաւանեցաւ հինգ ամիս եւս ժամանակ տալ, այն պայմանով որ մուրհակը փոխուի և կինը 22 ու կէս ոսկինոց նոր մուրհակ մը ստորագրէ։

Ու խեղճը՝ բռնաբարուած, խելահեղ, զինքը պրկող այդ երկաթէ ճիրաններուն տակ գալարուած՝ ստորագրեց նոր մուրհակը և արուն արցունք թափելով հեռացաւ իր դահիճին քովէն։

Հինգ ամիս վերջը, կրկին նոյն տեսարանը, այս անգամ սակայն վաշխառուն աւելի լիրբ ու անբարտաւան իր պահանջումին համար. իսկ կինը աւելի աղաչաւոր, աւելի խոնարհ ու ընկճուած։

—Ինծի նայէ՛, ըսաւ վերջապէս Դանիէլ, երկու ժամ-

Արժէք չունի այն ազգը, որ իր պատիւին համար ամէն ինչ ընելու պատրաստ չէ:

ուան վճարանութենէ մը ետքը, ես չեմ ուզեր քեզի գէշութիւն ընել, բայց դրամս ալ չեմ ուզեր որ կորսուի, քանի որ չես կրնար այսօր վճարել, վերջին անգամ մըն ալ հինգ ամիս պայմանաժամ կուտամ եթէ 32 ոսկինոց նոր մուրհակ մը ստորագրես։

Եւ կինը ստորագրեց։

Վաշխառուն հասած էր իր նպատակին։

Երբ երրորդ անգամ լրացաւ պայմանաժամը և կինը ներկայացաւ վաշխառուին, մուրհակը վերանորոգելու յոյսով, որովհետեւ ա՛լ յոյս չունէր դրամը կարենալ վճարելու՝ Դանիէլ ժպտերես ընդունեց զինքը, աթոռին վրայ հրամցուց, ողջութիւնը հարցուց, յետոյ դրասեղանին դարակէն մուրհակը հանեց և կնոջ ցոյց տալով ըսաւ.

—Ահաւասիկ մուրհակդ, տուր նայինք 32 ոսկին։

—Ի՛նչ կ'ըսես Դանիէլ աղա, ես ուրկէ՛ պիտի կրնամ 32 ոսկի տալ, հինգ ամսուան մէջ չարաչար աշխատելով հազիւ կրցայ չորս ոսկի հաւաքել, կ'աղաչեմ առիկա իրբեւ տոկոս հաշուէ և...

—Դրամները չբերի՞ր, գոչեց վաշխառուն բարկաճայթ ձայնով մը։

—Կը խնդրեմ, մտիկ ըրէ որ ըսեմ, չարունակեց կինը շուարած։

Բայց Դանիէլ ոտքի ելած էր, կնոջ դէմը կանգնած սկսաւ պոռալ.

—Աս ինչ խաղքութիւն է, աս ինչ խաբեբայութիւն է, տարիուկէս է դրամներս առեր չես ի տար, ամէն անգամ կը խաղցունես... համբերեցի, համբերեցի, ա՛լ ճարս հատաւ, հիմակ նորէն դրամս չես ուզեր տալ... աս ըրածդ պարզապէս գողութիւն, աւազակութիւն է...

Վեհանձն մարդը ամէնէն վերջը իր վրայ կը խորհի։

ես շան պէս կ'աշխատիմ փարա կը վաստկիմ կոր քի, ձեզի պէս անխիղճ անամօթները փարաներս ուտե՞ն...

Պահ մը լռեց, յետոյ ձեռքովը ուժգին հարուած մը տալով սեղանին.

—Ես հիմա՛, հիմա՛ փարաներս կ'ուզեմ, հասկցա՞ր պոռաց։

Կնոջ լեզուն բռնուեր, պապանձեր էր ու չէր կրնար որ և է խօսք մը, պատասխան մը գտնել։

—Փարանե՛րս, փարանե՛րս կ'ուզեմ, ռունաց նորէն վաշխառուն բազուկները դողահար դէպի կնոջ երկնցնելով։

—Դանիէլ աղա... կմկմաց խեղճը, բայց չի կրցաւ խօսք մը գտնել և սկսաւ լալ։

—Ինծի նայէ՛, աղաղակեց Դանիէլ, կնոջ արցունքները տեսնելով, աս տեսակ վարպետութիւններ մենք չենք կլլեր, խելքդ գլուխդ ժողվէ... ես քեզի ոսկի համբեցի, տեղը ոսկի կ'ուզեմ... ոսկիներուս տեղը արցունք չեմ ընդունիր, հասկցա՞ր...

—Բայց, ի՞նչ կրնամ ընել, չունիմ... բոլոր ունեցածս այս չորս ոսկին է։

Ու կինը չորս ոսկին կրկին ներկայացուց վաշխառուին։

Վաշխառուն առաւ դրամները, դրպանը նետեց և գոչեց։

— Կորսուէ՛, տախօ՛ս, խաբեբայ... ես գիտեմ ընելիքս։

Կինը չուառած դուրս ելաւ սենեակէն, առանց ետին նայել համարձակելու։

Դանիէ՛լ աղա անմիջապէս դատարանի դիմեց և երկու ամիս վերջը գրաւեց խեղճ կնոջ տնակը, զայն ու երկու զաւակները դուրս նետել տալով մէջէն։

Մեծ գործեր կատարելու համար խանդավառութիւն պէտք է։

Ամիսներ անցած էին երբ օր մը կինը ներկայացաւ Դանիէլ աղայի գրասենեակը։ Նիհարցեր, տժգուներ, ուրուականի կերպարանք մը առեր էր։ Վաշխառուն մէկէն չի ճանչցաւ զինքը.

—Ո՞վ ես, ի՞նչ կ'ուզես հարցուց...

—Չի ճանչցա՞ր զիս, հէ՞... գոչեց կինը ու յանկարծ դուրս պոռթկաց ամբողջ ատելութեան, անէծքի ու դառնութեան չեղջակոյտը որ դիզուեր էր իր ներսիդին։

Երկու զաւակները, տունէն արտաքսուելէն յետոյ, անխնամ ու անհրդիկ, հիւանդացեր ու հետզհետէ մեռեր էին և հիմա մայրերնին, կուգար անոնց մահուան պատասխանատու եղեռնագործին երեսին զարնելու իր ոճիրը։

Վաշխառուն, ափիբերան, չուառած ու դողահար մտիկ ըրաւ այդ վրէժխնդիր ձայնը, առանց կարենալ պատասխան տալու, խօսք մը արտասանելու և երբ կինը հեռացաւ, ինք տակաւին ընդերկար պակուցեալ մնաց իր գլխուն տեղացած անէծքներու տարափին տակ։

Այդ օրէն ետքը, վաշխառուն իր նախկին հանդարտ անխղճութիւնը կորսնցուց. յաճախ իր գործառնութեանց ատեն, հեռաւոր արձագանգի մը պէս ականջին կը թընդային այրի կնոջ անէծքները և իրիկունները ոսկիները համրած ատեն, անոնց տեսքէն զգացած հաճոյքին կուգար խառնուիլ տարտամ ու անորոշ խղճի խայթ մը։

Եւ զարմանալի՛ բան, այրի կնոջ անէծքը կարծես ազդեց վաշխառուին գործունէութեանցը վրայ։

Կամաց կամաց ձախորդութեան հովը սկսաւ փչել. իրմէ աւելի անխիղճ առաւ-փախաւներ ելան դէմը և այնքա՜ն տքնութիւններով հաւաքած ոսկիները առին տարին։

Ամէն մէկ նոր ձախորդութեան Դանիէլ կը յիշէր կնոջ վրէժխնդիր խօսքերը։

Այն մարդը որ չէ կարող ապրիլ ընկերութեան մէջ, անպիսին կամ Աստուած է կամ անասուն:

—Անոր անէծքն է կը խորհէր անզօր կատաղութեամբ մը:

Վերջապէս օր մըն ալ տեսաւ, որ միայն քանի մը հարիւր մահմուտիյէ քսաննոց ոսկի մնացեր էր քովը:

—Եթէ ասո՞նք ալ կորսնցնեմ, մտածեց:

Այդ հուսահատութեան առջեւ օրերով սարսափահար մտածեց ու գերագոյն որոշում մը տուաւ. վարդապետ ըլլալ, վանք մը քաշուիլ իր ոսկիներուն հետ:

Դանիէլ բաւական զարգացում ունէր, հայերէն գրել կարդալ գիտէր և եկեղեցական իրերու մասին ալ բաւական հմուտ էր:

Իրեն ծանօթ ազդեցիկ եպիսկոպոսի մը դիմեց, որ քանի ոսկիի փոխարէն հաւանեցաւ զինքը վարդապետ ձեռնադրելու և պատրիարքական յանձնարարագրով վանք մը ղրկելու:

Այսպէս ահա՛ Դանիէլ վարդապետի վեղար հագած, օր մը հասաւ Սըվազի Ս. Նշան վանքը:

Վանականի խստամբեր կեանքը իրեն համար նշանակութիւն չունէր: Ինք արդէն ամբողջ կեանքը զրկանքո՛վ անցուցած էր և երբեք անձնատուր չէր եղած աշխարհային հաճոյքներու: Երջանիկ ապրեցաւ երեսուն տարի, ա՛լ մոռնալով այրի կնոջ անէծքը: Իրիկունէ իրիկուն երբ խցիկը մտնար, կը բանար սնտուկը, դուրս կը հանէր երկաթէ պզտիկ տուփ մը, ուր կը գտնուէին, քսակի մը մէջ դրուած, իր մահմուտիյէ ոսկիները, կը համրէր ու կը համրէր զանոնք ու պահ մը, երջանիկ, կ'արբենար անոնց տեսքովը:

* * *

Մարդուն մեծագոյն փառքը ո՛չ թէ չիյնալուն, այլ ինկած ատեն միշտ վեր կանգնելուն մէջ է:

Երբ դուռը կղպելէ ետքը վերադարձաւ անկողին ու ծածկուեցաւ վերմակին տակ, ահռելի սարսուռով մը մարմինը սկսաւ ցնցուիլ: Յետոյ ջերմը յաջորդեց, առաջինէն աւելի բուռն ուժգնութեամբ մը:

Դանիէլ վարդապետ հասկցաւ որ ա՛լ այս անգամ չի պիտի կրնար դիմադրել և թէ մահը արդէն հասած էր գլխուն վերեւը: Ձեռքը երկնցուց փարչին ու կուշտ խմեց պաղ ջուրէն: Յետոյ կամքի գերագոյն ճիգով մը ոտքի ելաւ, գնաց սնտուկին քով, բացաւ, մէջէն երկաթէ փոքրիկ տուփը առաւ ու եկաւ անկողին:

Երբ քսակը բացաւ և քսաննոց ոսկիները պարպեց վերմակին վրայ, աչքերը դիւային հրճուանքով մը փայլեցան:

Եւ սկսաւ համրել ոսկիները...

Յանկարծ կրկին դուռը զարկին:

—Բա՛ց, դուռը պիտի կոտրենք, գոչեց դուրսէն ձայնը:

Դանիէլ սոսկումով դէպի դուռը նայեցաւ, յետոյ, տենդահար ձեռքերով ոսկիները լեցուց քովը դրուած գաւաթին մէջ ու վրան ջուր լեցուց:

—Պատասխանէ՛, բա՛ց, պոռացին կրկին, այս անգամ արմուկի հարուած մը տալով դրան:

Դուռը տեղի չի տուաւ:

—Աւելի ուժով, հրեցէ՛ք, հրամայեց մեծաւորը:

Դանիէլ լսեց վանահօր խօսքերը և գաւաթը բերնին մօտեցուց ու պարպեց կոկորդէն վար...

Նոյն րոպէին երկրորդ և աւելի ուժգին հարուած մը դուռը խորտակեց և սեմին վրայ երեւցաւ վանահայրը, քանի մը վարդապետներու ընկերութեամբ:

Աշխարհ իմ հայրենիքս է, բարեբարել՝ կրօնքս:

Ահռելի տեսարան մը պարզուեցաւ իրենց առջեւ:

Վաշխառուն անկողնին մէջ տարածուած կը գալարուէր դէմքի սոսկալի պրկումներով: Ոսկիներուն մէկ մասը բերնէն դուրս թափած էր, քանի մը հատ մօրուքին վրայ, իսկ մնացածը կոկորդին մէջ գացեր թըխմուեր էին:

Քանի մը անգամ, ամբողջ մարմինը ցնցուեցաւ, յետոյ խուլ հռնդիւն մը արձակեց եւ անշարժ ինկաւ:

Մեռած էր:

Յ. Գ. ՄՐՄՐԵԱՆԻ

Վերջին գործերը

	Ղրշ.
Ա. ՊԱՏՄ. ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ	7
Բ. ԻՍԼԱՄ ՄԱՐԳԱՐԷՆ ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ	5
Գ. ՍՏՈՒԵՐՔ ՀԻՆ ԴԷՄՔԵՐՈՒ	5
Դ. ԱԼԷԼՈՒԵԱ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ	7 1/2
Ե. ԹՈՒՐՔԱՀԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ	12 1/2

Կը ծախուին Կ. Պոլսի գլխաւոր գրավաճառներուն քով, մեծաքանակ կանխիկ մեծ զեղչով՝ հեղինակին քով:

Սիրել չի գիտնալ, կը նշանակէ ապրիլ չի գիտնալ:

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՄՈՒԹԻՆ ՄԷՋ...

Գրեց՝ ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Այն վայրկեանն է իրիկուան, ուր ճեփ ճերմակ պատերն,
Կարծես հեղուկ անծանօթ կարկեհաններ կը հոսին,
Արիւնելով խիտ մութը ցնորայեղձ սենեակին.
Հանդարտութիւն. վերջալոյս. յետոյ խաւարը նորէն...:

Մելամաղձոտ Ցլիւրի հեծեծանք մը տրտմաբար
Հեռուներէն իր մահը կը զգացնէ սգաւէր,
Ու լռութիւն. մինակ եմ. ո՛չ գաղափար, ո՛չ ալ սէր,
Որ իր անուշ յոյզերուն խռովանքը ինծի լար:

Գաղափարի քանդակներ

Ուրախութիւնը առողջութեան լաւագոյն ազդակն է, եւ մարմինին ու միտքին կազդուրիչը:

Երկարօրէն կը դիտեմ լոյսին ծիրերն երերուն,—
Յամր ընկերները բոլոր գիշերներուս խաւարչտին,—
Որոնք վարդի թերթերու պէս պատէ պատ կը թռչտին,
Աննպատակ խաղովը իրենց աղօտ շուքերուն:

Արձագանգին պէս քմշոտ, որ հեռուէն կ'երկարի,
Շաղփաղփելով ժայռերու անտառներուն հետ մթին,
Հորիզոնին մէջ խուցիս իմ ձայներս կը հատնին,
Անպատասխան ու տխուր, ինչպէս հեծք մը կիթառի:

Դժոխք մը վիշտ գանկիս մէջ կը փոթորկի այս գիշեր,
Ցաւին Մուսան պակուցիչ շրթունքովը թախծագին
Ցամառօրէն ջիղերէս կը ծծէ հիւթն իր կեանքին.
Իմ այս տխուր դիրքիս մէջ, ո՛հ, Ինծին ալ չեմ յիշեր:

Մութին ոգին կը հիւսէ իր ոստայնը խաւարի,
Գորշութիւնը յամրաբար կը թանձրանայ կուպրի պէս,
Շուրջս ամէն բան սեւ քօղով կը ծածկուի վերջապէս,
Հոգեվարքովը լոյսին՝ որ կը մեռնի, կը մարի...:

Գաղափարի քանդակներ

Հանճարը մեծ գործերու կը ձեռնարկէ. աշխատութիւնը միայն կը լրացնէ զանոնք:

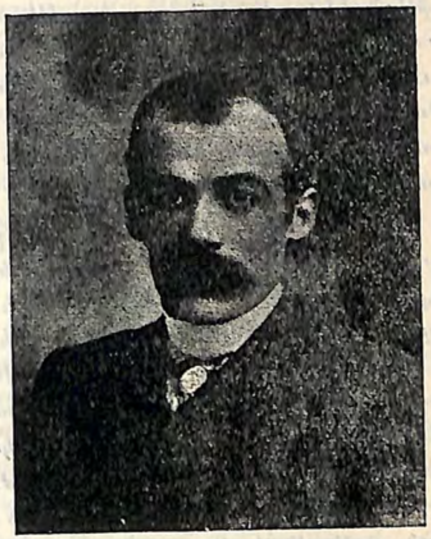

ՓՐՈՖ. ՅՈՎՀ. ՊՈՒՃԻԳԱՆԵԱՆ

ՍԻՐՏԸ

Գրեց՝ ՓՐՈՖ. ՅՈՎՀ. ՊՈՒՃԻԳԱՆԵԱՆ

Սիրտը զգացմանց կեդրոնն է, ցանկութեանց հնոցը: Անմեռ իղձերու ծլարանն է, բաղձանքներու ձուարանը:
Ան ակն է ցաւերուն, ծորակը հաճոյքներուն, հիւսուածք մ'է որ կը հիւսայ երջանկութեան և ցաւ կ'ըստեղծէ անով սնանելու համար: Ցաւն իր իսկութիւնն իսկ է. առանց անոր կը դադրի գոյութենէ...:

Գաղափարի քանդակներ

Անկումները յաջողութեան քայլերն են:

Սէրը զօրաւոր է, անպարտելի: Տրամաբանութիւնը անոր վրայ իշխանութիւն չունի, ոչ ալ փորձառութիւնը՝ հեղինակութիւն: Ինք կը ծաղրէ դատողութեան սանձերը, կը գունաւորէ անոր վճիռները եւ նոր փորձառութիւններու ծնունդ կուտայ իր վայրի յղացումներովը: Սէրը կեանքի թագուհին է, կամքի տիրուհին: Էն հզօր կամքերը ստրուկներն են սրտի բաղձանքներուն, էն հերոսական կեանքերը՝ զգացումի մը զոհն են:

Սիրտը սոսկալի որջ մ'է — դամբան մը: Հոն կը ծնին ու կը մեռնին գաղտնական զգացումներն ու դժոխային կիրքերը: Հոն է իր եսասիրութիւնը իր վոհմակներով: Հոն որջացած է դրամին արիւնարբու սէրը որ խիղճը կ'ուտէ ու եղբայրը կը դաւաճանէ: Բարկութիւնը հոն կը քնանայ որ երբ արթննայ խելագարութեան կը մատնէ ենթական, եւ անոր բոլոր գաղտնական բնազդներուն յարութիւն կուտայ: Սրտին մէջ կը թաքչի վախը որ մայրն է ստրկութեան: Հոն արմատացած է ատելութիւնը, որուն ստինքէն կախուած են նախանձի ու մարդասպանութեան վայրագ կորիւնները: Սրտին մէջ կը ննջէ փառասիրութիւնը—դեւը եօթնագլուխ—որ կը սնանի աւերով ու արիւնով, որ չի յագենար մինչեւ յօշոտուած մարդկային գանձեր չի բրգացնէ ի յիշատակ իր չահատակութեանց եւ մարդկային դիակներ չի բլրցնէ ի փառս իր հերոսութեանց: Սէրը կեդրոնն է անասնական կիրքերուն եւս, հոն կը թագաւորէ ցոփութեան դիցուհին, որուն խորանն է մսին հաճոյքը: Այս կիրքը կը զոհէ ամէն բան յագենալու համար, անարատութիւն ու կուսութիւն, բարոյական խիղճ ու համեստութիւն, դիրք ու դրամ, արժանապատուութիւն ու արցունք իրեն համար նշանակութիւն չունին: Երբ գազանը կը հրամայէ՝ հրեշտակը պէտք է որ պապանձի . . . :

Գաղափարի քանդակներ

„Աշխարհը գործունեայ մարդունն է:

Սև է սիրտը, մթին խորխորատ մը, սոսկալի աշխարհ մ'է, անփոյթ տիեզերք մը: Դարերն ու մարգարէները, քաղաքակրթութիւնն ու իր մեսիաները, կրօն ու գեղարուեստ, օրէնք ու Աւետարան, բանականութիւն ու խիղճ եւ ճշմարտութիւնը իր գերագոյն յայտնութիւններու ճառագայթներով ի զո՜ւր կը ջանի թափանցել այս չօշափելի խաւարը, լուսաւորել այս աշխարհը սադայէլական ու անոր մէջ ներարկել սիրոյ ու եղբայրութեան աստուածային տարրերը . . .

* * *

Բա՜յց, սիրտը երկու ըլթակ ունի, եթէ մէկին մէջ կը բունեն գաղտնական այս զգացումները, որ մարդը կ'անասնացնեն, միւսին մէջ կը գահակալեն երկնային զգացումները որ մարդը կ'աստուածացնեն ու սիրտը պսակը կը հանդիսացնեն արարչութեան:

Ի՜նչ հիանալի աշխարհ մը կը պարզէ սրտին այս խորշը, ուր մարդուն աստուածութիւնը կայ իր սաղմնային վիճակին մէջ: Հոն կը ննջեն սրբազան սէրերու լուսաղբիւրները: Հոն է մայրական սէրը—հարազատ պատկերը Աստուծոյ սրտին—որ Աստուծոյ ուժէն վերջ էն հզօր ուժն է, էն հրաշագործ արարիչը կեանքի ու նկարագրի: Սրտի այս սրբազան խորշին մէջն է պատանեկան սէրը որ կեանքը կ'ստեղծէ նոր երանգներով ու տիեզերքը կ'օծէ նոր հմայքով, որ կը համովցնէ կեանքը ու կ'անուշցնէ մահը: Որ ծնունդ ու սնունդ կուտայ հերոսական արարքներուն ու ներքին երանութեան աննման աշխարհ մը կ'ըստեղծէ իր մոգական ուժովը: Պատանեկան այս սէրը կը սրբացնէ սիրտը, կը վերացնէ հոգին ու զոհագործութեան անուշութիւնը կ'ուսուցանէ եսասէր երիտասար-

Գաղափարի քանդակներ

Երջանկութիւնը շատ ունենալուն մէջ չի կայանար, այլ ունեցածով գոհ ըլլալուն մէջ:

զին : Սէր մը որ ամուսնական կենաց կնճիռները կը հարթէ ու երջանկութիւն կ'ըստեղծէ :

Սրտի այս նուիրական խորշին մէջ կ'ապրին վսեմ սէրը հայրենիքին ու ճշմարտութեան, գերագոյն սէրը իտէալին ու Աստուծոյ, նմանապէս սէրը գեղեցիկին ու բարիին որ մարդը կը մերկացնեն իր գազանական զգացումներէն ու զայն կը մղեն տեսլական կատարելութեան :

Հայրենասիրութիւնը զգացում մ'է որ կեանքը պատարագել կ'ուսուցանէ հանրային շահուն համար, որ գերագոյն զոհագործութիւններուն ներշունչը կուտայ ու կը հերոսացնէ հոգիները, որ կախաղանն իսկ սիրելի կ'ընծայէ ու կառափնատը՝ պաշտելի :

Ճշմարտին սէրը զգացում մ'է որ մարդը սիրահար կը շինէ աննիւթական իրականութիւններու, որ աստուածային աչքն ու տեսիլը կուտայ թափանցելու անտեսանելի խորութեանց, որ աւիւն կուտայ ճշմարտութեան համար խարոյկին վրայ բարձրանալու ժպտադէմ :

Գեղեցիկին սէրը զգացում մ'է որ մարդը կը վերացնէ ստոր հաճոյքներէ և աննիւթական հրապոյրներով կը յագեցնէ հոգին :

Իտէալին սէրը կիրք մ'է որ մարդը կը մղէ ներքին աշխարհակալութեան, որ ուժն ու կորովը կուտայ ենթակային իր անձնական ճիգերովն իսկ ու կամքի ոյժովը արարիչը հանդիսանալ վսեմ նկարագրի մը : Աստուածային սէրը սրտին էն վսեմ սէրն է, որով մարդ կը հոգիանայ, կ'աննիւթանայ, կ'անհունանայ և բացարձակ իրականութեան դէմ յանդիման գալով՝ կ'անմահանայ :

* * *

ՏԱՂԱՆԴԱՒՈՐ ՆԿԱՐԻՉ

Վարդան Մախոխեան

Գաղափարի քանդակներ

> Երբ կը թողուս որ դալարներ աճին ոտքերուդ տակ, շուտով պիտի աճին նաեւ գերեզմանիդ վրայ ալ:

Սիրտը սանդուղ մ'է որուն վարի բազրոտը Սատանին կը տանի ու վերի աստիճանը Աստուծոյ:

Մարդը սիրտն է տիեզերին ու սիրտը՝ խորանը մարդուն:

Առանց սիրոյ կեանքը համ չունի, առանց սրտի՝ մարդը սէր: Հէկէլի գանկովն իսկ առանց սրտի փայլկեան մ'իսկ պիտի չուզէի ապրիլ: Վա՛յ անոր որ սիրտ չունի, կեանքը անոր գերեզմանն է: Երանի՛ անոր որուն սրտին մէջ կը բունեն վսեմ սէրերը, անոր հոգիին մէջ կ'ապրի երկինքը, որովհետեւ երկինքը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ յագեցած աստուածային սիրտը:

Ձախ սիրտը թաղել, աջ սիրտը ապրիլ, ահա՛ իսկական մարդուն, ահա՛ տարեցոյցը կեանքին...:

Ոչինչ կրնայ հակառակ ըլլալ կրօնին, որ հաճոյ է արդարութեան...:

ԱՊՏԷՄԻ ՎԱՅՐԿԵԱՆՆԵՐ

I

ԱՂԲԻՒՐԸ

Գրեց՝ ԵԴՈՒԱՐԴ ԳՕԼԱՆՃԵԱՆ

Դուն որ ալքոլին՝ կ'ատես հրայրքն ախտաւոր,
Քու կամքդ սպաննող եւ բընութիւնդ ուրացող
Յափրանքներն ամէն, ծաղիկներ որ չունին հող,
Մօտեցի՛ր, Տէրվի՛շ, աղբիւրին ջինջ լուսածոր,

Դիր գըլուխդ անոր վեհակարկառ ճակտին որ
Ներդաշնակութեան եւ մաքրութեան է կոթող.
Թո՛ղ որ աղբիւրին միակերպ հոսքն արփաշող
Խառնուի մտածմանդ եւ իղձերուդ թեւաւոր:

Մի՛ լուար այս անգամ միայն մարմինդ, այլ լըւա՛
Խոհերդ եւ իղձերդ եւ էութիւնդ ալ մէկտեղ
Իր զողտր ու խուսող վանկերուն մէջ արծաթեայ:

Այս հոսքն անդուլ որ կը մարէ կիրքը սնոտի,
Լեռներն երգող քա՛ղցր ալելուն է խանդազեղ,
Լեռներն ուրկէ ծնաւ, որոնց արցունքն է Գութի:

Յոռեգոյնին պատրաստուէ, լաւագոյնին սպասէ:

II

ԽՐԱՏ

Եթէ նորէն՝ դէպի շիկնոտ կոյսերն անտէր
Որոնց միակ տէրն է պատիւը տարագիր,
Պիտի մղես քու քայլերըդ հեշտախնդիր,
Հէ՛ք աղօթող, ա՛լ մի լուար քու չար ոտքեր:

Եթէ նորէն պիտի ճամբատ ներկես կարմիր,
Պիտի կոտրես ձիթենիներ խաղաղասուեր,
Տասն եղունգեդ պիտի ժայթքես միշտ տասն աւեր,
Մի՛ մօտեցներ աղբիւրին այդ ձեռքըդ զազիր:

Եթէ նորէն ճակտիդ ամէն մէկ խորշոմէն
Պիտի շանթես դուն գաղափար մը ջնջումի,
Լուացումն ունա՛յն է, աղբիւրներն ա՛լ ունայն են:

Մի՛ փորձեր բնաւ լըւալ քու ժանտ խաւարդ, մի՛.
Լա՛ւ է իսպառ քանդել աղբիւրն եւ լուացուիլ յոկ
Քու զոհերուդ աստուածային արիւնին գոգ:

Գաղափարի բանդակներ

Աղօթքը առտուան բանալին եւ իրիկուան փականքն է:

ՎԱԽԸ

Գրեց՝ ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

Երկարաշունչ աշխատութիւնով մը զբաղելու համար, քաղաքէն հեռանալով, քիչ մը առանձնացեր էի, ան տարին։

Առաջին ծանօթութիւնը՝ զոր ունեցայ գեղջկական մենութեան հրապուրիչ այդ կայքին մէջ, երկաթուղիի պաշտօնեայ վառվռուն երիտասարդի մը հետ էր։ Անատոլուի երկաթուղիի գիծին վրայ, իմ գեղիս հեռագրական պաշտօնեան էր Սեդրակը։ Եռանդուն ու ուշիմ տղայ մըն էր, դպրոցը դեռ նոր աւարտած, և ծնողքէն զատուելով այդ մենաւոր անկիւնը նետուած։ Գրասէր սատանայ մը ըլլալով, մեծ հետաքրքրութիւն արթնցուցած էր իր մէջ իմ ներկայութիւնս հոն, և արտասովոր խանդաղատանքով մը շուրջս պտտելու առիթներ ստեղծել կը ջանար շարունակ։ Իր դադարի միջոցներուն, ցորեկուան ճաշի ատեն, ո՛ւր որ ալ ըլլայի, կուգար կը գտնէր զիս, անվերջ հարցումներով ու խոստովանութիւններով ողողելով ուղեղս։ Գիշերը, արձակուելուն, անպատճառ քովս էր։ Հակառակ տենդոտ զբաղումիս, որուն արգելք կ՚ըլլար իր ներկայութիւնը, հաճոյք կը զգայի իրմէ։ Այդ վերաբերումս գիտնալուն համար էր որ չէր խրտչէր անվերջ կերպով աշխատութիւնս ընդհատելէն։

Ասանկ անցուցինք օրերը բաւական ատեն գեղին մէջ։

Քաղաքէն ամէն օր մէկ քանի թերթ կը ստանար։ Խլուրդի մը պէս քիթը անոնց մէջ մխրճելով, կը լափէր

Գաղափարի բանդակներ

Անբիծ սիրտ մը դիւրաւ չի վախնար:

զանոնք մէկ ծայրէն միւսը, անհուն նիւթ գտնելով խօսելու, երբ գիշերը քովս գար։

Օր մըն ալ, գոյնը նետած, զարհուրելի վախի մը տենդովը դէմքը դեղնած, վազեց վրաս եկաւ։

Իր զուարթ բնաւորութեան հակառակ այդ վիճակը իր վրայ, զարմացուց զիս։

—Ի՞նչ ունիս, Սեդրակ, ի՞նչ ես եղեր, հարցուցի անձկութիւնով։

—Չե՛ս գիտեր, գէ՛շ, սարսափելի լուրեր կան քաղաքէն, վրայ բերաւ դողահար։

—Ինչ ըլլայ, հարցուցի, իր անսովոր շփոթութիւնը հեգնելով, պատերա՞զմ կայ, երկրաշա՞րժ, ողողո՞ւմ, ի՞նչ է եղածը...։

—Ո՛չ, եղբայր, ո՛չ, աւելի՛ սարսափելի, սոսկալի՛, աներեւակայելի՛։

—Ի՞նչ է, շուտ ըսէ, հոգի մի՛ հաներ, Սեդրակ։

Ինքնիրմէ ելած ու այլայլած, գոչեց.

—Քաղաքը քոլերա կայ, քոլերա՜.... հասկցա՞ր հիմա։

Նշմարեցի որ չափազանց նախապաշարուած էր։ Քիչ մը հետը խնդալու համար՝ փորձեցի կատակել.

—Օ՜, սոսկալի բան, բացագանչեցի, ի՞նչ ընենք հիմա, ո՞ւր փախչինք։

—Տեսա՞ր որ իրաւունք ունիմ այսչափ վախնալու, նկատեց սոսկումով։ Հապա եթէ հո՛ս ալ հասնի, ի՞նչ պիտի ընենք։

—Իրաւունք ունիս, գիտել տուի, շարունակելով կատակը։ Զգուշանալու է, սոսկալի է այդ լուրը. պէտք է աղէկ մը պաշտպանուինք, ամէն վտանգի դէմ ապահովուինք։ Հա՛, ի՞նչ անխոհեմութիւն է ըրածդ, նախ սա լրագիրները նետէ ձեռքէդ, չըլլայ վարակուիս, վտանգաւոր է, կրնայ ըլլալ որ վարակուած ըլլան։

Ջանքը՝ մայրն է յաւագոյն վիճակի մը:

—Այո՛, այո՛, բացագանչեց, ու թերթերուն ծայրերէն բռնելով պատուհանէն դուրս նետեց:

Ալ չնստաւ քովս: Վտանգաւոր դէպքէ մը հալածուողի մը պէս, սուրաց սանդուղներէն վար ու անհետացաւ: Սանդուղին վրայ քայլերուն հանած տենդոտ աղմուկէն կռահեցի որ ահուդողի մէջ էր:

Յաջորդ օրը պաշտօնին գլուխը չէր իջեր: «Տունը պառկած է» ըսին, երբ հարցուցի ո՛ւր ըլլալը: Անմիջապէս գացի տեսնել: Անկողին ինկած էր ու զառանցողի մը տենդերուն մէջ կը տագնապէր:

—Ի՞նչ է ան, ծօ՛ Սեդրակ, ձայնեցի, սենեակէն ներս մտնելով, տղայ մի՛ ըլլար, բան չի կայ: Քօլէրա՞ն ուր, դո՞ւն ուր: Դուն ատանկ խենթ բաներէ վախցող տղայ չէիր, ի՛նչ եղաւ քեզի:

Գլուխը վերմակէն դուրս հանել չէր համարձակեր: Զիս տեսնելով սրտաճմլիկ դիմագծութիւն մը առաւ, վախէն ամչցողի մը խղճոտ արտայայտութիւնը: Ու հազիւ լսելի արտասանութիւնով մը թոթովեց.

—Բռնուա՛ծ եմ, բարեկամս, բռնուած եմ, կ'երեւայ թէ թերթերէն վարակուեցայ: Գիշերը սարսափելի քրտնեցայ և դողերու մէջ առտու ըրի: Լրագիրը վարակուած էր, վստա՛հ եմ: Չորս անգամ փորհարութիւն ունեցայ: Արդէն գրուած էր որ ախտանիշը փորհարութիւնով կը սկսի:

Տեսայ որ վախը իր վրայ տիրած էր՝ սոսկալի յարձակումով: Բժիշկ բերի, ապահովելու համար իր վիճակէն: Բժիշկը բացարձակապէս մերժեց քօլէրայի ո՛ր և է հետք և կազդուրիչ դեղ մը տուաւ, որովհետեւ մէկ գիշերուան մէջ բաւական հիւծած էր, մարմինի ու հոգիի հալումաշումէն: Չհաւատաց բժիշկին խօսքին:

—Հարկաւ ատանկ պիտի ըսէք, առարկեց, երբ բժիշկը մեկնեցաւ և մինակ մնացինք, հարկաւ պիտի խաբէք զիս որ չվախնամ:

Առանց առաքինութեան գեղեցկութիւնը՝ առանց անուշահոտութեան ծաղիկ մըն է:

—Չէ՛, հաւատա՛ խօսքիս, տղայ մի՛ ըլլար, բան չունիս, պնդեցի:

Ինչ որ ալ ըրի՝ չհամոզուեցաւ: Սկսաւ տղու պէս լալ:

—Պիտի մեռնի՛մ, բարեկամս, պիտի մեռնիմ, հեկեկաց, և ան ալ ծնողքէս հեռու, օտարութեան մէջ, պանդուխտի սենեակիս անկիւնը, թերեւս քու բազուկներուդ մէջ, եթէ վերջին վայրկեաններուս չվախնաս և քովէս չհեռանաս... պիտի մեռնիմ ատանկ երիտասարդ հասակի մէջ, մեղք եղաւ ինծի, ուրկէ՞ էր եկաւ աս քօլէրան, պիտի մեռնիմ:

Ո՛չ մէկ խրատ և ապահովիչ խօսք ազդեցութիւն չունեցաւ իր յամառ բանդագուշանքէն հրաժարեցնելու զինքը: Ամբողջ էութիւնով գրաւուած էր մեռնելու մղձաւանջէն, անոր համար միայն որ՝ քօլէրայէ վարակուած ըլլալու վախը սողոսկած էր իր հոգիին մէջ:

Կը նշմարէի որ երթալով կը գէշնար: Դէմքին գոյնը հետզհետէ կը դալկանար. բազկերակին զարկը կ'աւելնար. և անհաւասարութիւնը տաժանագին կերպով կ'ընկճէր զինքը: Բերանը բան չէր դներ, կասկածով որ քօլէրայի միքրոպէ վարակուած կ'ըլլայ:

Իրիկուան դէմ ինքզինքը կորսնցուց և սկսաւ զառանցել: Այլայլեցայ իր այդ վիճակէն, բայց ոչի՛նչ կրնայի ընել՝ ետ կեցնելու համար զինքը իր մտացածին մղձաւանջէն՝ որ չար ոգիի մը պէս կը հալածէր զինքը և կը փոթորկէր երեւակայութիւնը:

Երբ մութը սկսաւ իջնել թափանցիկ վարագոյրներուն ետեւէն, սենեակը ներկելով գորշի, արդէն կ'ոգեվարէր: Քովը մարդ չունէր, ինձմէ զատ: Տաժանագին հսկողի մը թախիծով հակած իր սնարին՝ կը շոյէի իր խարտեաշ ազուոր գլուխը՝ որ մեռելական դեղնութիւն

Առաքինութիւնը մանկութեան հասակին մէջ կը ծաղկի, եւ կատարելութեան ժամանակ կը պտղաբերի:

մըն էր առած: Ձեռքերուս մէջ պլլուիկցած կը զգայի իր կլոր սիրուն գանկը՝ որ դեռ երկու օր առաջ ո՜յնչափ վառվռուն կենդանութեան մը վառարանն էր: Աչքերը անթարթ փակումով անշարժացեր էին և շրթունքներէն չէր զգացուեր շունչին խոյս տալը: Բազկերակը բռնեցի: Զարկը տկարացեր էր և իր մարմինին տաժանօրէն պաղելը կը զգայի սոսկումով: Ահաբեկած, վայրկեան մը հեռացայ քովէն, ջուր բերելով դէմքին սրսկելու համար, քիչ մը սթափեցնելու յոյսով: Դարձիս, տարափով նշմարեցի որ վէրմակը՝ որ թեթեւօրէն կ'ելեւէջէր իր շնչառութենէն՝ ա՜լ չէր շարժեր: Ականջ դրի կուրծքին: Լմնցեր էր խեղճ տղան:

Ալ չկրցայ մնալ քովը: Հեռացայ, գրեթէ փախայ, լքելով գլուխը իր պանդուխտի սնանակին չոր ու անհոգի մենութեան մէջ, ուր հիմա իր խեղճ գլուխը կը փտուէր: Ի՜նչ յօժարով եկեր բոյն դրեր էր հոն, գաղթական ծիծեռնակի մը պէս մեռնելու, և ի՜նչ վախճան կ'ունենար, զգետնուած շնչին կտակածէ մը, հիւանդութենց վարակուած ըլլալու վախէն:

Չհամարձակեցայ հեռագրել ծնողքին: Յուղարկաւորութեան հսկեց տեղին եկեղեցիի Տնօրէնութիւնը:

Արեւոտ աշուն կիրակի մըն էր յաջորդ օրը: Քանի մը հոգիով տարինք թաղել դժբաղդ տղուն մարմինը մօտակայ բլրակին կատարի գերեզմանատունը, անծանօթ հողակոյտերու քով: Սեւազգեստ դաժան մեռելաթաղներ՝ հանգչեցուցին իր գեղանի մարմինը թաց փոսին մէջ, ու հողով ծածկեցին զայն: Ամայի մեռելատանին լռին մեղմաղձութիւնը՝ խորունկ սարսուռով մը կ'ասղընէր հոգիս և կ'արգիլէր արցունքի փթթումը աչքերուս մէջ: Դարձիս այդ եղերական յուղարկաւորութե-

Այսօրուան հաւկիթը վաղուան հաւէն աղէկ է:

նէն, մինակ մնացի ճամբան: Դագաղին ընկերացողները փութացեր էին դառնալ, և ես, խորասուզուած մութ խորհրդածութիւններու մէջ, ցցուեր մնացեր էի իր հողակոյտին գլուխը, չկրնալով բաժնուիլ անկէ, չկրնալով մինակը ձգել լեռան ամայութեանը վրայ տարաբաղդ Սեդրակը, որ ա՜յնչափ սէրը ու կարօտը կը ցուցնէր ընկերի և ա՜յնչափ սրտագին փարումով մը կ'ոստոստէր չուրջս դեռ երկու օր առաջ:

Ճամբան, մինա՜կս յուղարկաւոր իր ղարիպ դագաղին, գլխիկոր դառնալով քաղաք, հոգիս կը կսկծար խորհելով որ իր անշուք հողակոյտը փունջ մըն ալ չունեցաւ, նշան մը ըլլալու համար վշտահար մօրը, որ հարկաւ պիտի գար փնտռել վարդի մը պէս երկու օրւան մէջ խամրող իր կորիճ զաւկին, դժբաղդ Սեդրակին մարմինին վրայ մեռելոց մը կարդացնելու, զաւկէն այրիացած մօր սգաւոր ուխտին մէջ մազերը փետրտելով անոր խեղճուկ գերեզմանին հողերուն վրայ:

Տառապանքը կ'աւելցնէ մարդուս արժանիքը:

ԱՅՍՊԷ՛Ս ԿԵԱՆՔԻՆ

Գրեց՝ ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ

Բացի աչքերս անգիտակից՝ արեւին,
Ժայթքումն իղձի զգացի վաղ կուրծքիս տակ,
Կեանքի *խնչուն* չի հասկցած տակաւին՝
Հեծեց հոգիս բովանդակ:

Տեսայ մեռնիլն հոգիիս մէջ խանդավառ
Տենչանքներու, երազներու, սէրերու,
Վիշտը դաժան կրնճիռ ցանեց ճակտէս վար
Չիշխեց սրտիկս իսկ լալու:

Հետզհետէ երբ մօտեցայ ես կեանքին,
Աւա՜ղ, տեսայ փշերն անոր ահաւոր,
«Պիտի չափե՞մ ասոնք» ըսի ցաւագին
Կարծես Յաւին ուխտաւոր:

Ու բաղխեցայ Կեանքին ահեղ ժայռերուն,
Ըմբոստացայ ու խոյացայ հեւասպառ,
Անհընարին պատրանքներու սեւեռուն՝
Զո՛ւր յուսացի վայրապար:

Մեծցաւ հոգիս, մեծցաւ կեանքի Գաղտնիքն ալ,
Հորիզոններ նոր հեռակայ բացուեցան,
Ինչե՛ր, ինչե՛ր… Ա՛խ, չի կրցի հասկընալ,
Մտածեցի լո՛ւռ, անձայն…:

Ինչ որ է անձրեւը բնութեան մէջ՝ նոյնն է. տրտմութիւնը կեանքի մէջ:

Ո՞ւր ես, Անհո՛ւն, գոչեցի ես տխրօրէն,
Իմ գոյութեան պատճառն ես, դո՛ւն, Անսահման,
Հոգիս ինչո՞ւ անել խոհեր կ'օրօրէն.
—Հարցիս չի կար պատասխան:

…Ու ընդվըզած այսպէ՛ս կեանքին անգիտակ
Ես նետեցի հեգնանքներ բիւր, անդադար,
Աչքերս՝ արցունք, հոգիս՝ բողոք մ'անպարփակ
Թալքըլելով ցաւագար:

Այսպէ՛ս կեանքի՛ն… Չէ՛, չեմ կրնար հաւատալ,
Կ'եղերերգեմ խելայեղած, անձանձիր.
Աննպատա՞կ:—Երբե՛ք ըլլալ չի կրնար,
Պէ՛տք է գիտնամ Գաղտնիքն իր…:

—Այսպէ՛ս կեանքի՛ն… Զգալ թէ չես կրնար դուն
Հասկընալ քեզ, սա՛ Նիւթն ու Ուժն, Իտէալ,
Ու դեռ ապրիլ տարտամօրէն եռանդուն,
Ես չե՛մ կրնար հաւատալ…:

1908

Գաղափարի քանդակներ

Ներել գիտնալու համար տառապած ըլլալու է մարդ:

ՓՐՈՖ. Մ. Ս. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

ՄԱՍԻՍՆ ՈՒ ՀԱՅՈՐԴԻՆ

Գրեց՝ ՓՐՈՖ. Մ. Ս. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

Ինչ որ է Հիմալայան՝ Պրահմինականին, Մանտարան՝ Հնդկաստանցիին, Ֆուճիաման՝ Ճափոնցիին, Էլպրուզը՝ Պարսիկին, Սինան՝ Իսրայէլացիին, Բրաֆան՝ Մահմէտականին, Ողիմպոսը՝ Յոյնին, Կապիտոլը՝ Հռոմայեցիին, Մասիսն ալ Հայինն է։

Մասիսը՝ բեւեռը եղած է, որուն միշտ դարձած են հայ սրտերու սլաքները։ Ան ներշնչիչը հանդիսացած է

Գաղափարի քանդակներ

Չի կրնալ լալու վիշտը ցաւերուն ամէնէն մեծերէն մէկն է:

հայ քնարին։ Բնութեան վեհավայր տաճարին խորախորհուրդ խորանը եղած է, որուն առջեւ հայը երկրպագած է։ Մեր նախնիքներուն չա՛տ ու չա՛տ բաներ ըսած է Մասիսը։ Եւ այդ պատգամները տակաւին կը հնչեն այսօր ալ։ Մտիկ ընենք։ Մասիսը՝ իր սպիտակափառ կատարով հազարաւոր դարերու փոթորիկն ու փուքը արհամարհած, խորհրդանշանը կը հանդիսանայ ալեհեր հայութեան՝ որ հսկայ ազգերու արիւնազանգ և ազէտաբեր արշաւանքներէն վերջ՝ գոյութեան հողին վրայ՝ յաղթապանծ կը կանգնի, և ասով կը քաջալերէ հայորդին՝ թէ մի՛ վհատիր, ինչպէս որ ես կամ, նոյնպէս ալ դու պիտի ապրիս տակաւին։

Մասիսը՝ իր հսկայ ուսագաններուն մէջ անընդհատ կը համբուրէ ցօղը երկինքին և շաղը ամպին ու տակաւ առ տակաւ Արաքսի, Եփրատի և Տիգրիսի ակունքներուն միջոցաւ կը ջամբէ նախ հայրենիքին ծառերն ու ծաղկները, գառներն ու մարդերը և յետոյ կը հասնի պապակը մարելու իր իսկ թշնամիներուն, Ասորիին և Ասորեստանցիին, Վրացիին ու Պարսիկին. և սա հրաշալի ու ազնուական գերերով կը հրաւիրէ իր հայորդիները որ իրենց ուղեղի ծալքերուն և սրտի խորշներուն մէջ հիւթերը հաւաքեն Գաղափարին և Ճշմարտութեան, Զգացումին և Քաղաքակրթութեան ու կամաց կամաց դուրս տան մեղրածոր շրթներէ և խոհաթոր գրիչներէ, քրտնաթոր ճակատներէ և գործօն ձեռքերէ, ոռոգելու հայութեան խոստմնալից գետինը և ազնուական հողին, ու յետոյ օգնութեան հասնիլ իր իսկ դարաւոր հակառակորդներուն, որոնք տգիտութեան գիշերին ու կիրքերու ընկղումներուն մէջ գիտցած չեն թէ ի՛նչ ըրած են և ի՛նչ կ՚ընեն։ Մասիսի սա այլասիրական ազնուականութիւնը կը մատնանշէ Լամարթինի այն ակնարկութիւնը թէ

Սէրը՝ արուեստ մըն է երաժշտութեան պէս:

Հայը՝ Մասիսի Ցրանսան պիտի ըլլայ և հետևաբար ջահը՝ փարատելու Արևելքի խաւարը: Մասիսը՝ օրին մէկ հանգրուանը եղաւ °աղետաբեր հեղեղներու ձեռքէն հազիւ փրկուող խմբակ մը մարդերու՝ որոնց ժամանակակիցներէն գուցէ շատեր ջնջուեցան, և նոր ընկերութեան մը օրօրանը հանդիսացաւ: Հայորդի՛, Մասիսեան մտաւոր և հոգեւոր աղջամուղջը՝ սերունդներ ու սերունդներ կը խեղդէ և կը մահացնէ. այսօր զարթնումի նշաններ կ'երեւնան, կենդանութեան ձեռքեր կը բարձրանան. օգնութի՛ւն, լո՛յս, հանգրուա՛ն կը փնտռուի. արդեօք չե՞ս խորհիր թէ դու պիտի ըլլաս ձեռնտուն, լոյսը և հիւրընկալը այդ խարխափող համայնքին, արդեօք փառասիրութիւնը պիտի չունենա՞ս արդարացնելու Պայրընի տեսութիւնը թէ «Հայաստան՝ Ասիոյ Զուիցերիան պիտի ըլլայ»:

Մասիսը՝ իր անյաղթ կատարը վե՛ր, վե՛ր է բարձրացուցած, արծիւի աչքերով շրջահայեաց կը հսկէ Հայաստանն ամբողջ, կը դիտէ անոր ողողումներն ու փոթորիկները, սարերն ու ձորերը, դաշտերն ու ճահիճները, գիւղերն ու աւանները: Հայորդի՛, դուն ալ մտքի և հոգիի այն բարձունքները հասնելու ես ուսկից կեանքի ճղճիմ հաշիւներէն ու տափակութիւններէն զերծ, դիտես ցեղդ համօրէն, թափանցես անոր իրադարձութիւններուն, ըմբռնես յարաբերութիւնները և կապակցութիւնները, և անոր նման միշտ յառես հայրենիքիդ:

Մասիսի սարոտներէն գլգլացող վտակներն ու շառաչող առուները որքան պղտոր են բաղդատմամբ վերերու և բարձունքներու սառնորակ և զուլալ աղբիւրներուն, նոյնպէս ալ յարաբերութիւնները, գործերը, նպատակները, միջոցները, խօսքերը, խորհուրդները և իղձերը քանի՛ մեծ զանազանութիւն կը կրեն տափակ և ստորին, վեհ և բարձր մարդերու մէջ: Եւ երբ հիւանդկախ

Անհոգ հովիւը գայլերու խոհարարն է:

հայրենիքին վերականգնումն ու վերառողջութիւնը ամէն բանէն աւելի անխարդախ հոգիներու և վճիտ մտքերու կը կարօտի, օ՛ն ուրեմն, ո՛վ Հայորդի, ձգտի՛ր վերե՛րը, մագլցէ՛ սարերը, հանգչէ՛ նկարագրի գագաթները, որ տեղեր պիտի մարմնացնես անձիդ մէջ զանոնք որոնց կը բաղձայ, կը հառաչէ, կը կարօտի խորտակուած ազգդ:

Մասիսը՝ իր ալեհեր գլուխը բացած՝ բնութեան վեհավայր տաճարին գմբէթն ի վեր, պատկառ կեցած Գերագոյնին խորհրդաւոր գահին առջեւ, Նեմը կ'երգէ խորին ու լռին: Դու ալ, Հայորդի՝ պարտաւոր ես քու վերելքներուդ և սլացքներուդ մէջ ա՛լ աւելի մօտենալ Հայի Աստուածին և մէն մի քայլդ դէպի վեր՝ մերձեցում մ'ըլլայ Անոր որ որքան տիեզերքի, նոյնքան ցեղիդ ոյժն է բացարձակ, որով կը կատարուին ամէն ինչ: Եթէ քու խղճդ զետեղուած չէ այդ գահին մօտ, եթէ բևեռդ հոն չէ, որուն կ'ուղղուիս, եթէ կեանքդ չկանիր անոր շաղէն ու շողէն, ո՛հ սուտեր մը միայն կը հալածես և անդնդախոր վիրապի մը կը վազես, որուն մէջ ինչ ազգեր խորտակուեցան և պիտի խորտակուին տակաւին:

Ծախածդ ապրանքի գինը եւ ոչ թէ տեսակովը փիս խաբէ:

ՔԱՆԴՈՒԱԾ ՏՆԱԿԸ

Գրեց՝ ԱՐՍԷՆ-ԵՐԿԱԹ

Դեռ երեկ էր, այն խրճիթի առաջին
Պառաւ մայրը ճահրակին մօտ երգում էր,
Իր շուքին տակ փոքրիկ տղաք տեսնում էր
Այն խորտակուած բըթենին:

Այն բլո՛ւրն էր ծաղիկներով զարդարուած՝
Ուր վըրայ մանուկները ցընծագին
Երգում էին երգը զըւարթ խօլ կեանքին.
Երգում էին ըզմայլած:

Անգիտակից աշխարհի սեւ ցաւերն
Կայտռում էին զերթ թիթեռներ գարունի,
Երգում էին, գեղգեղանքնե՛ր սոխակի.—
Այն ծաղկավար. բըլուրէն:

Ո՞ւր են հիմա...— Տնակն աւեր է դարձած
Առաւօտեան արշալոյսը ծիրանի
Համբուրում է սեւ կոյտերը տընակի,
Մոխի՛ր, կոյտեր ներկուա՛ծ...:

Վախկոտ իշխանը անգութ սիրտ մը ունի:

Տընակին մօտ աքաղաղը կը երգի
Իր զիլ ձայնը թունդ բողոքն է մարդկութեան
Նա երգում է, հըպա՛րտ, անվա՛խ յաւիտեան
«Տընակն դարձեալ պիտ' կանգնի...»:

ԲԱՂԴԻ ԽԱՂԸ

Բաղդի խաղ էր, պատահեցանք,
Մտերմացանք մենք շուտով.
Եւ սիրեցինք ու հիացանք
Եւ ապրեցանք մէկ սրտով:

Բաղդի խաղ է, բաժանւում ենք,
Ձո՛ւր են քո վիշտն ու լալիք,
Է՛հ, նազելի՛ս, միայն մենք չենք
Բաղդի ձեռքին խաղալիք...:

Ա. Ծ.

Կեղծիքը հագուստի պէտք ունի, ճշմարտութիւնը մերկ կը քալէ:

ՀԱՅՈՒՆ ԽԱՉԸ

Գրեց՝ Գ. Ծ. ՎՐԴ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

Մխիթարուած են այսօր խաչի երկրպագողները, զայն իրենց կրծքին կրողները, բիւրաւոր է, չէ՞ անանկներուն թիւը որ յոխորտ ու յաղթ կեցեր են. կրնա՞յ համրուիլ խաչքարերու թույքը որ երկնասլացերու պէս Աշխարհի կամարը, մթին Ձեղունը զարդարեր են խունկով ու համբոյրի օծումով այնչափ սրբացած ու նոյնքան նուիրագործուած: Հալածուած, հարուածուած նոյն երբեմնի խաչը չէ՞ որ այսօր Ազգերու դրօշը կը փառաւորէ ու կը ծածանի յաղթական ու տիրական, և ո՞ր սիրտ և ո՞ր հոգեակ ի տես Խաչին երբ կը յիշէ այն աննախնթաց յաղթանակը չի ցնծար, չի բերկրիր: Կարելի՞ է արդեօք թուել մի առ մի Խաչին յաղթութեան, զօրութեան ամբարած ու անսպառ ուժը.—ո՛չ. նոյնչափ թուել կարելի՞ է Խաչին կրած անլուր և քամենելի թշնամութիւնները, նշաւակումները. ահա նոյնչափ և առաւել ևս երբեք կարելի չէ համրել ու հաշուել այն հոգեսաւէտ, սրտաքնար տողերը, սոխակալուր մեղեդիներն, հրեշտակալուր եղանակներն որոնք տարուէ տարի, դարէ դար թղթի ու թերթի, գրի ու գրիչի, արձանացան ու անմահացան, յանուն կենսատու Խաչին, Խաչեցեալ Փրկչին գոհարացան ու մարգարտացան: Ու Դուն, Հայ ժողովուրդ, քու բացարձակ իրաւունքովդ, արենագին գնումովդ երգէ սոխակէն աւելի անուշ հրեշտակներէ առաւել նուշ, մարդիկներէ ոգիի որպէս աշուղ ու քաղցրանոյշ

Քննադատութիւնը ազնիւ նկարագրի խոզանակն է:

ու սրտովին քանի՜ մեղանչ «Խաչի քո Քրիստոս երկրպագանեմք և զԽաչելութիւնդ Քո փառաւորեմք, եկայք հաւատացեալք երկրպագեսցուք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, վասն զի սա եկն ի ձեռն Խաչին իւրոյ շնորհեաց պարգեւս աշխարհի Ազատութի՜ւն»: Հայ ժողովուրդ, շնորհուած այս ազատութիւնը յերկնաւոր՝ դուն առջի օրէն ընդունեցիր: Խաչեցելոյն քովիկը նստող, Անոր շքովը շքաւորող, Անոր շունչովն շնչաւորող Երկուքները չէի՞ն որ շուտ փութացին քու հայրենիքդ, ու դուն չէի՞ր որ Սրբոյ տաճարի մը անքեծ ու սուրբ արիւնը թափեցիր Խաչին սիրոյն: Իրականութիւնն ու պատմութիւնը ահա որոշ և անտեղիտալի պատմուածքներով և անմոռանալի յիշատակներով կը հաստատեն մանաւանդ Հայու Խաչին համար որ միշտ արիւններով լուացուած է ու կեանքերով բարձրացուած: Հայ ժողովուրդ, Հայուն Խաչը այդ սկզբի թուականէն շնորհուած, ու բարձր կանգնեցուած է, լուռ ու՛չ դիր, այն Խաչանիշ Դրօշը Ազատութեան, Հաւասարութեան ու Եղբայրութեան, որ Հայաստանի դրախտ երկրին արգաւանդ ծոցին, ուռճալի գրկին, հարուստ կատարին, ճոխ կուրքին ու համակ վեհութեան վրայ դեռ կը ծածանի փայլուն ու շողշողուն: Թէև Հայու Խաչին ալ սև սև օրեր, դժբաղդ դժբաղդ տարիներ, փորձանքոտ դարեր պահուած էին, քանի՜ քանի՜ անգամ Պարսկական, Արաբական, Թաթարական, Թրքական, Քրդական, Կռապաշտական բանակներ, ամբոխներ, մոլեռանդութիւններ անեղ ճիգերով, կատաղի մարդերով, հզօր ուժերով, արեաց գունդերէն ց'Համիդեան Համիտեքէի գնդերովը, եկան ճակատեցան, բանակեցան Խաչին յաղթելու, Խաչը յաղթահարելու, ընդոստնելու անգամ մըն ալ կարծես խաչելու, բայց Դուն կուրծք տուիր, կեանք տուիր ու արիւն հո-

Գաղափարի քանդակներ

Բերանդ բանալէ առաջ չափուած խօսք ունեցիր:

սեցուցիր: Կը կարծուէր թէ ահեղ այդ մարդերը վերջաւորութիւնը վճռական պիտի փոխէին, բայց հայը հայու Խաչին համար իրմէ վեր զօրաւոր ուժերու դէմ միշտ պայքարեցաւ, կռուեցաւ և սուղ ու շատ սուղ արեան գնով միշտ բարձր պահեց Խաչի բարձրութիւնը: Հայ ժողովո՛ւրդ, Խաչիդ զօրութիւնը ահեղ է իսկ կարողութիւնը անպարտելի, բարձրութիւնը երկրէ յերկինս է, իսկ լոյսը անշիջանելի անանկ որ շեշտակի չես կրնար նայիլ անոր. այդ ուժիդ, այդ կարողութեանդ ամուր յենուէ՛, պինդ փարէ՛, սրտիդ պրկէ՛ հոգիիդ հիմնէ, կեանքիդ, տանդ ու հայրենիքդ դրօշը ըրէ, թող ծածանի գլխիդ, թող ծփծփայ կուրծքիդ, թող սրափայ Ազգիդ անուանը, վասն զի ողջ Հայաստան մը փոխարէն տըւած ես: Թագաւորութիւնդ ջնջուած, իշխանութիւններդ կործանած, պայազատութիւնդ դադրած, մելիքներդ ջղակոր եղած, տանուտէրերդ մոռցուած, ռէսներդ աղքատցած, գինուորներդ թուլցած, երկչոտած, մենաստաններդ քայքայուած, ուխտատեղիքդ բակ տեղերու վերածուած, խաչքարերդ անարգուած, բայց մի բան որ կայ ու կ'ապրի և պիտի ապրի դա Հայուն Խաչն է որ համակ կեանք, համակ Ազատութիւն է, քու ինկած օրերուդ, մնացած համարուած թուականներուդ կրկին Քեզի յարութիւն ու կեանք շնորհեր է: Խաչիդ յարգը գիտցիր և գիտցած կը լինիս կեանքիդ ու հայրենիքիդ յարգն ու մեծութիւնը: Մի՛ մոռնար պապերդ Խաչին համար տապարով, մամերդ քարերով մեռան, երիտասարդներդ սուրով ու հուրով, մայրերդ ու քոյրերդ անլուր խոշտանգումներով, ու հապա անմեղուկ փոքրիկներդ, որոնք դեռ կոկոնին մէջ փթթուն հաւերու պէս ճզացին և որպէս աղաւնեակ միջեցին մինինկ գըլուխին ճիտերնէն փրցուած, փեսաներդ երկնուց փե-

Գաղափարի քանդակներ

Հագուստը մարդուս ճաշակին թարգմանն է:

սային փեսաներ գրուեցան, ու հարսներդ երկնադրախտին հարսնացուն, ու նորէն ամէն բերնէ այս աղաղակը, այս ձայնը լալագին աչերով, ու հառաչագին սրտերով և վշտակիր հոգեակներով: «Խաչի քո Քրիստոս երկրպագանեմք և զԽաչելութիւնդ Քո փառաւորեմք». կա՞յ արդեօք Եկեղեցի մը այնչափ մարտիրոս, կա՞յ արդեօք ժողովուրդ մը այսչափ նահատակ քան Հայ Եկեղեցին ու Հայ ժողովուրդը Խաչին պանծացումին ու փառաւորումին համար: Նայէ՛ Յիսուսի ինչպէս միայնակ Խաչով մը աշխարհ փրկեց ու դուն Հայ ժողովուրդ ամբողջութիւնով քու Խաչդ չէ՞ս կրնար տանիլ Ազատութեան Գողգոթային:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱԼՓԻԱՐ

Տղան պզտիկ մարդ չէ՛, մարդը պզտիկ տղայ մըն է:

ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Գրեց՝ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԽԱՆԴԱՄՈՒՐ

«Եղիցի լոյս». շեշտ մը, մէկ բառ
Այնքան հզօր, տիրաբար,
Տիեզերքի մ՚անհուն, գողտրիկ
Ծնունդ կուտայ մեծափառ:

Արարչութեան տենչն ու փափաք
Իր պատկերին նմանակ
Գլուխ-գործոց մը յօրինել—
Եւ ան եղաւ—*մարդ-կաւ*:

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԽԱՆԴԱՄՈՒՐ

Մայր եղող կինը միայն գիտէ աշխարհիս էն մեծ ցաւը:

Օժտեց ամէն բարիքներով
Տուաւ անոր գեղ, գօրով,
Սէր, կեանք, հանճար, անմահութիւն,
Ամէնէն՝ որ կայ իր քով:

Բայց ոչ մէկ բան շիթ մը, հիւլէ
—Կաթիլ մ՚իսկ չէ ջուր դոյլէ—
Պակսած ամբաւ ովկիանէն
Նոյն կատարեալ Աստուածն է:

Մէկ բան սակայն, մարդուն տուաւ
—Սահման *կամքին* իր ամբաւ,
Ազատութիւնն էր բացարձակ
Որմէ Աստուած ՊԱԿՍԵՑԱՒ:

* * *

Ազատ *կամքին* միահեծան՝
Տէրն իսկ գծեց իր սահման
Մարդիկ, սակայն, քան հզօր տէր
Բռնատէրեր կը դառնան:

1910

Աշխարհիս անթիւ բարիքներէն պէտք ունեցածդ միայն առ:

ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԱԾԸ

Գրեց՝ ՏԻԳՐԱՆ ՓԵՐԱՆԵԱՆ

Ա.

Դէպի անդունդ գահավիժումներ կան՝ սոսկալիօրէն արհաւրալից, որոնց սուր աղաղակէն մարդ կը գոցէ սարսափահար իր աչքերն ու ականջները, խուսափելու համար անոնց երկարող արձագանքներէն, որոնք իր հոգւոյն մէջ կուլան անլուր հեծեծանքով: Կ'իյնա՛ն, կ'իյնա՛ն անոնք մեղքի անիծապարտ ցանցին մէջ շատ անգամ գետնաքարշ սողոսկումներու և լպիրշ գարպասումներու բիրտ ուժերէն բզքտուա՛ծ, նուաճուա՛ծ:

Բայց կը դողան մեր միտքերն ու սիրտերը, անդին աւելի անտանելի և սարսափելի գահավիժումներու գոյութիւններով: Հարեւան ազգերու քաղաքական ազդեցիկ ճնշումներու տակ պատիւներ կան բռնաբարուած, որոնց դէմ գաւառացի լքուած այրիներու հոգեկան և բարոյական ամբողջ զօրութիւնները կը ջլատուին, կը մահանան բռնակալ օձերու անճողոպրելի ճանկերուն մէջ:

Այսպէս եղած էր նաև խեղճ Աշխէնին գահավիժումը իր ամէնէն տխուր մանրամասնութեամբ:

Մեր թաղը կը բնակէր ան. այն մեծ և անմոռաց ջարդին մէջ այս դժբաղդ այրին ալ իր զոհաբերութեան բաժինն ունեցած էր ամուսնոյն եղերական կորուստով. հետեւաբար կ'ապրէր հասարակութեան ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրելէն խուսափող, շրջահայեաց, կեանք մը, ինքն իր սուգին և տանը չորս պատերուն մէջ ամ-

Կասկածը հաւատքը կը կործանէ՝ ինչպէս աղը մեղրը:

ԶԷՅԹՈՒՆՑԻ ՕՐԻՈՐԴԸ
ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑԻՆ ՄԷՋ

փոփուած, քովի պողոտային ոտնաձայներէն իսկ տագնապող, վախկոտ՝ լոյսի պլպլուքին պէս: Այդքան անհաւատալի ինքնամփոփում կրցած էր գտնել Աշխէն իր այրիի ցաւերուն և տառապանքներուն մէջ: Իր մանկամարդ գեղեցկութիւններուն դէմ ամէն հաւանական վըտանգ գուշակած էր արդէն. գիտէր թէ որքա՛ն սողոս-

Փորձառութիւնը իմաստութեան հայր՝ տգիտութեան մայրն է:

կումներ, որքա՛ն դժոխային փորձութիւններ զինք մոլորել պիտի ուզէին ոտքերը սայթաքեցնելու համար այս պատուոյ բարձունքէն, զոր կրցած էր պահել մինչեւ ցարդ անվթար։

Բայց սրտի ինչ դառնութիւններ եւ ողբեր անկումի սեւ յիշատակը կը պահէին այս տարաբաղդ այրիին, որուն սիրտը տարբեր սէրերու, հեշտամոլ տռփիններու դարչահոտ բուրվառումը երբե՛ք, երբե՛ք չէր ուզած ընդունիլ։ Գիտէինք թէ սէրը, կամ կիրքը եւ կամ անարգ ժամանան չէին որ գահավէժի անդունդ մը բացած էին իր առջեւ. որչափ ատեն որ գաւառացի մանկամարդ գեղուհին մնացած էր ինքն իր կամքին եւ իր վայրի գեղեցկութիւններուն մէջ անբռնաբարելի եւ անմատոյց՝ այդ բոլորը զգացած էին պատուոյ զգացումին առջեւ, մինչ քաղաքակրթուած կինը գիտակցօրէն կը բոզանար օտար սէրերու, անծանօթ տռփանքներու հեշտանքներէ մոլորած։

Ամէնքս ալ գիտէինք թէ դրացի Թուրք Սալիխը գաղտօրէն բռնաբարած էր Աշխէնի այրի իրաւունքները լիրբ հետապնդումներու անընդհատ ճնշումներով, բայց ձայն չէինք կրնար բարձրացնել անանկ հրէշի մը դէմ որ կրնար ամբողջ Թաղը կրակի մատնել, ոչ ալ դատապարտութեան անգութ վճիռ մ'ունէինք մեր բերնին մէջ խեղճ զոհին հանդէպ։

Եղեռնը որ կը շարունակուէր այսպէս տարիներով մեր աչքերուն տակ, տարբեր գոյն մը հագած էր արդէն մեր դատաստանին առջեւ, որովհետեւ պատասխանատուութիւններու ճշդման իւրաքանչիւր վայրկեանին, տրամաբանական ցաւոտ շեշտ մը կը դառնացնէր մեզ Աշխէնի անկումի պարագաներով, ուսկից՝ չըսեմ արդարացումի, գէթ գութի տկար զգացում մը, չքմեղանքի

Ամէն մարդու թերութիւնը իր ճակտին վրայ գրուած չէ:

տարտամ վերաբերում մը դուրս կը ցատկէր անոր ալխուր անցեալէն։ Աշխէնի ինկած կեանքէն փրցուած՝ պատճառաբանուած, աղմուտ էջ մը կը բացուէր մեր աչքին առջեւ, ուսկից իրաւունքի հզօր ձայն մը կը հոսէ՛ր, կը պայթէ՛ր մեր երեսն ի վեր, իր հոգեկան ահաւոր վայրէջքը եղերերգող եւ ոճրագործի մը արենազանգ հրէշութիւնը դատապարտող։ Եւ այս բոլորին ցաւատանջ գալարումներուն մէջէն մենք կը տեսնէինք տակաւին ճիւաղային հրէշութիւններով ցցուած՝ ահարէկ իժի մը տուերը անդունդի մը բերան՝ ուսկից վար մղուող Աշխէնին բարոյականը գահավիժած էր բլրերու, քարերու կատաղի տեղատարափի մը տակ քայքայած։ Որովհետեւ ճիւաղին թաթի վայրագութիւնը մէկ անգամով հրած էր զինք թաւալգլոր դէ՛պի մեղք, դէ՛պի անէծք, ուսկից ո եւ է վերելք որչափ դժուար, նոյնքան դիւրին է վար էջքը։

Սակայն տարիներու ընթացքին մէջ ընկուած այրին քանի՛, քանի՛ անգամներ փորձեց վերելք մ'ընել մեղքի քարէն դէպի երկինք, բայց իւրաքանչիւր անգամին ալ ձեռք երկարած բոլոր քարերը, բոլոր հողերը վար թափեցան, վերէն կախուած բռնակալ ոյժի մը գիւահար շունչին տակ, ու ինք մնաց նոյն անկումին մէջ։ Բայց կրակը կը մնար իր մէջ, ուտիչ որդը կը կրծէ՛ր, կը սպառէր անոր գեղեցկութիւնները, ինչպէս նաեւ կը քանդէր բարոյական այս պատուական շէնքը, որուն գեղակերտ քանդակներէն, ո՛վ գիտէ, թերեւս օր մը պզտիկ դրուագ մ'ալ մնացած չըլլայ, մինչեւ որ Ազատութեան սպասուած լոյսը հասնի իրեն։

Նախանձոտը ուրիշներ կը հարուածէ՝ ինքզինքը կը վիրաւորէ:

Բ.

Ազատութեան պատմական գիշերը շողշողուն աստղ մը սահելով եկաւ, յանկարծ կանգ առաւ այրին մեղապարտ տնակին վերեւ, իր աչքերը Աշխէնին վրայ քըթթեց, քթթեց երկար առեն անուշ ժպտումներով, լուսածիր սանդուխ մը երկարեց անոր, իր գահավիժումէն դէպի վեր, դէպի լուսավառ սահմանները վերելք մը հրաւիրելով զինք. բայց ան շատ ո՛ւշ, շատ ո՛ւշ գտաւ այդ հրաւէրը իրեն համար. զգաց թէ անյոյս մթութիւն մը տարիներու ծածկուած, թանձր վարագոյրին տակէն դիւային քրքիջ մը կ'արձակէր իրեն. որովհետեւ յիշեց թէ քանի՛, քանի՛ անգամներ դիմած էր մեղքի ճիրաններէն այդ ճողոպրումը, այդ ազատագրութիւնը փորձել ու ամէն անգամին ալ, հազիւ քանի մը թիզաչափ բարձրացած, միշտ նոյն բիրտ ոյժը, նոյն բռնապետութիւնը իր գլխուն զարնուելով միեւնոյն անկումը ողբացած էր, հիմակ, իր ոյժերը, իր իղձերը սպառած էին մարուող ճրագի մը պէս, որուն մէջ սպառած իւղի պատրոյգն է որ կը վառի միայն աղօտ ստուերներով. ա՛խ, այդ Դամոկլեան Սուրը կարծես մեռցուցած էր իր մէջ ամէն բարոյական կորովի եւ որ աստղին շողշողումին մէջէն դարձեալ կը ցցէր իր հրէշատիպ ուրուականը: Բայց լուսաւորը չի հեռացաւ երբէք անոր վրայէն, քթթե՛ց, քթթեց, շարունակ ժպտեցաւ իրեն, հրաւէրը կրկնեց մի՛շտ, առնական ուժեղ խրախոյս մը, անձնուրաց զօրութիւն մը մղելով տարաբաղդ այրին վրայ:

Աշխէն պատուհանէն դուրս յառեց նայուածքը իր տեսած սովորական գիշերներու մթութեան, փողոցին, պարտէզին, վերջապէս շրջափակի պատկերներուն, որոնք

Արծիւները ճանճեր չեն հալածեր:

մինչեւ այն առեն իր դժբաղդութեան վրայ լացող ուրուականներ եղած էին: Բա՛յց, ի՜նչ գեղեցիկ յուսախաբութիւն, տեսաւ թէ անոնց բոլորն ալ ամպարագիծ ժպիտ մը, ճառագայթող դէմք մը կը պարզէին շուրջի խրաղարձութիւններուն, հրաշագեղ լուսավառում մը ամէն բան փոխած, բարեփոխած էր գերընական զօրութեամբ, պղտոտներն ամբողջ խնծիղի եւ գինովութեան աղաղակներով լեցուած, պարուրուած, թաղը որ մութ զնտան մը եղած էր իրեն համար, տեսաւ թէ արբշիռ կայտառանքներու, պարերու եւ գինովութիւններու տակ կը ցնծար. միջոցին մէջ հրթիռներ կը սարսռային անվերջ հուրրաներով: Այլեւս կասկած չի կար թէ մեծ յեղաշրջում մը մտած էր կեանքի սովորական շարքերու շղթայարումին մէջ, ու ինքն էր որ միայն սկեպտիկ կ'ապրէր դեռ անմասն մնալով շուրջի խնդիրներուն, որոնք աննախնթաց տօնի մը բուրվառումներն էին անկասկած:

Յանկարծ բարոյական ուժգին հով մը սուրաց Աշխէնի հոգւոյն մէջէն, ցնցեց զայն քանի մ'անգամներ, սարսե՛ց, թօթուե՛ց ինչ որ կար իր մէջ թմրած, կիսամեռ, ու անոր ուժգին փչումներուն առջեւ բոլոր արթուն մեղքերը, նեխած գարշահոտութիւնները սկսան խոյս տալ այրիին հոգիէն ամօթահար պարտութեամբ: Աշխէն ապա հաւաքեց իր հոգեկան ու բարոյական ոյժերը, իր խարխլած էութենէն, քանի մը աննշան բեկորներ գտաւ միայն, որոնց կառչելով, ո՛վ գիտէ, թերեւս կարենար վերջին անգամ մըն ալ վերականգնում մը, վերելք մը փորձել իր գահավէժ անկումէն դէպի լուսաւորը, որ հոն էր մի՛շտ սրտապնդիչ հրաւէրով:

Հետեւաբար հեռաւոր ճամբորդի պատրաստութիւններով սկսաւ այս տաժանքոտ աշխատութեան, որուն վերջաւորութիւնը կամ սուրբ ազատագրութեան մը եւ

Անխորհուրդ բնազդը անցեալին փրփուրն է:

կամ չնդպալից անկումի մը պէտի յանգէր. բայց անդունդին սեւ արգանդէն դէպի լոյս ճամբան որչա՛փ մթին, կնճռոտ և վտանգալից է: Իր կնոջական տկար հոգին հակընդդէմ հոսանքներու, արգելիչ փորձութիւններու կը հանդիպէր, այն քարերը, այն թուփերը, որոնց օգնութեան ձեռք կը կարկառէր, անոնք սիրալիր տաղնջականութիւն մը կուտային իրեն, անոնք ալ յուսահատեցուցիչ անգթութեամբ կը գլանային անոր ամէն դիւրութիւն, ամէն օգնութիւն: Ձեռքի անտրոչ խարխափումներով և ոտքի ցաւատանջ սայթաքումներով քալե՛ց, քալե՛ց ան այն ուղիէն, որուն երկու ծայրերը խաւարն ու լոյսը իրենց բնակութիւնները հաստատած էին. և ինք խաւարի զաւակ լոյսին կը դիմէր:

Բայց երբ հասաւ Աշխէն անդունդին բերանը, ոճրավայրը իր գահավիժումին, եզերքին վրայ այն միւսը—սեւօձը կը սպասէր բերանաբաց ու ժանիքներով: Արդեօք այս անգա՛մ ալ պէտի յաղթուէր. այս անգա՛մ ալ պէտի իյնար անոր ճիւաղային ճանկերուն տակ. նո՞րէն թաթի վայրագ հարուած մը պէտի գահավիժէր զինք, որ այնքան յոգնախառն քրտինքներով կրցած էր հասնիլ մինչեւ հոս: Ո՛հ, ո՛չ, ո՛չ, չէ՞ որ տենդերքին քաջողական զօրութիւնը յեղաշրջուած էր այն գիշեր. չէ՞ որ լուսաւորը տակաւին հոն, իրեն կը սպասէր, հեռաւորաբար հեղ մըն ալ կոչում ըրաւ իր անծանօթ ոյժերուն, ամրապնդեց բազուկները և տենդագին ձեռքերուն մէջ չաչեցուցիչ հզօր ապտակ մը պատրաստելով, լախտի զօրաւոր հարուած մը իջեցուց այս սպառնացող ճիւաղին որ տարիներով իր պատիւը ծծած ու բարոյականը սպառած էր: Ու մինչ այն միւսը—Սէյիտ—անամօթ պարտութեամբ, երեսները դարձուցած, դիմադրութեան ոչ մի շշուկ, ոչ մի բարբառով կը մեկնէր հալածական այս ճամբէն, ուր բզքտուած պատիւի մը արիւնի հետքերը կային տակա-

Խորամանկ կեղծաւորը իմաստութեան կապիկն է:

ւին, Աշխէնի ազատագրուած հոգին հասած էր արդէն լուսաւորին մօտ, զոր Ազատութեան կենսաբաշխ հրեշտակն էր ինքնին:

Դուրսը Թուրքիոյ վերածնունդը կը ճեղքէր խաւարին արգանդէն. և Ազատութեան փառայեղ Արշալոյսը կ'արփաւորէր ազատագրուածներու վրայ:

ԳՐԱՏՈՒՆ Պ. ՊԱԼԵՆՑ

Կ. Պոլիս Չախմախճըլար

Առաջնակարգ գիրքը զոր այս հընամենի գրատունը կը վայելէ Պոլսոյ գրատուններուն մէջ, արդիւնքն է իր պարկեշտ, ուղղամիտ ու փութաջան գործունէութեան:

Ոչ միայն իր սեփական հրատարակութիւններով, այլ նաեւ իր մեծագոյն մթերանոցը թրքահայ, ռուսահայ, ինչպէս նաեւ ընդհանուր հայ գաղութներու մէջ հրատարակուած գրքերու, Պալենց գրատունը մէկ հատիկն է ուր կարելի է ամէն գիրք գտնել լաւագոյն պայմաններով:

Դասագիրք, վէպ, գիտական գործեր հին ու հաղուագիւտ հրատարակութիւններ, աշխարհացոյց քարտէս վերջապէս ամէն տեսակ գիրք գնելէ առաջ՝ անպատճառ դիմեցէք Պալենց գրատան:

Պահանջեցէ՛ք մանաւանդ իր ընդարձակ գրացուցակները, որոնք ձրիաբար կը ղրկուին խնդրողներու:

Աստուած իմ մէջս է ես չեմ մեռցներ զան:

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԽՈՀԵՐ

Գրեց՝ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՄՐՄՐԵԱՆ

1. *Չե՛նք կրնար տեսնել յաւիտենականութիւնը, վասնզի չենք կրնար տեսնել իրաց ու գաղափարաց այն յաջորդութիւնն անհուն, որ մի՛շտ ներկայ ալ է, մի՛շտ անդ մի՛շտ աստ, սերմ մը, աճում մը, գործունէութիւն մը, հասունութիւն մը եւ անկում մը՝ ա՛ս է մեր տեսածը, որ սակայն կատարեալ նուրբ հրաշք մը կը պատկերէ մեզի, այլ անոր յաւիտենական անցեալքը, այլ անոր յաւիտենակա՛ն անցեալքը այլ անոր յաւիտենակա՛ն ապագայքը:*

2. *Իւրաքանչիւր տուն անկեղծութեան տաճա՛ր է իր տէրերուն համար, ուստի կեղծիքի սուտի եւ ատելութեան սերմ մը օտար կրնայ խեղդել անոր հոգին՝ դէմ գալով անոր ընդալից բնութեան:*

3. *Մեր յանցուածներովը՝ ստուերնե՛ր ենք երկրի վրայ, որ կը խափանենք արեւին լոյսն՝ անոր վրայ ծագելու:*

4. *Տգէտը տգիտութեան մէջ ձգելէն աւելի՝ զայն լուսաւորելը, ինչպէս Պղատոն կ՚ըսէ, զայն պատժելու վսեմ եղանակ մը չէ՞:*

5. *Տեղի տալ հակառակորդին՝ թէ՛ իմաստութիւն, թէ՛ ապահովութիւն, թէ՛ փորձ է, եւ տեղի տալ մինչեւ անհուն. զայս կրօնք ալ կը յանձնարարէն խորապէս. թէ չա՛ր է ոսոխն՝ ասով հեռացուցած կ՚ըլլաս զինքն եւ իմաստնաբար կը պրծիք երկուստէք. թէ հզօր է՝ նոյն-*

Բարեշրջութեան ճամբուն վրայ ենք, մի՛ սարսափիք ընկերային յեղաշրջումներէ:

պէս. թէ բարի՝ մինչեւ թէ անհուն կը զղջաս եւ գործնական անհունասոյզ փորձով եւ կը դառնաս չարէդ, որ ի քեզ. եւ որչա՛փ լոյս ու արդիւնքներ ալ են խաղաղական միջոցները: Հիներուն մէջ՝ բարբարոս բռնած երջանիկ Սկիւթացիք տուին ասոր մէկ զարմանալի փորձը՝ պարսկական ձայնատուր եւ աշխարհակալ բանակի մը, ու խաղք խայտառակ եւ դարձուցին զայն:

ԿՈՎԿԱՍԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄԸ

6. *Եթէ ծնած քաղաքիդ մէջ ապրիս միշտ՝ իր անկումին ու բարձրութեան մէջ անայլայլ սիրով կը վայելես անհպարտ ու տեղագէտ իմաստութեան եւ դիւրին երջանկութեան սրահը:*

Ալիքին յաւիտենական երգը, ծողիկին դիւթական փսփսուքը եւ մանուկին լուռ աղօթքը Տիեզերական Ոգիին թրթռումներն են:

7. Գէշ կը զգաս, չար կը զգաս կամ կը մտածես՝ մի՛ առներ գիրի, մի՛ խօսիր, լաւ ու անկեղծ զգացումներն են՝ որ երբ գիրի առնուին խօսուին լաւ ու անկեղծ կը ներգործեն: Հանճարն ինք բարձր բարութիւն և անկեղծութիւն մը չէ, առաքինութեան և ճշմարտութեան ամէնէն խորունկ ալքերուն արձագանգը:

8. Սովորաբար հարկը ժամանակէն առաջ բռնի ու դժպհի կուտայ այն դասը, որ յամեցող փորձառութիւնն ապա պիտի տար ժամանակին՝ եթէ մեր ամեհի անկրաւութիւնը չը ստիպէր հարկը կանխելու:

9. Մենք դուրս չի փնտռենք մեր ձախողուածոց պատճառը. եթէ պատահինք հիւանդութեան, ալեկոծութեան, պատերազմի անկումի նոյնն պէտք է յիշենք միշտ՝ որ անմահ ու արդար բնութիւնն ունէր մեզի համար անվնաս սնունդ և կենցաղ մը, որով զով և առողջ պիտի մնայինք, աղեկին ցամաք մը ուր ապահով պիտի հաստատուէինք, իրաւախոհութեան ձեւ մը որ անդորր պիտի պահէր մեզ ու միջակ բուն բարձրութեան դաշտ մը ուր չի պիտի գթէինք:

10. Գիրի, գիրքի յօրինուածական դասակարգեալ ուսումէն զատ՝ կա՛յ ուսում մը անգի՛ր, տեսակա՛ն, տեղակա՛ն, գործնակա՛ն, հանապազօրեա՛յ և դիւրի՛ն, ամէն օր պատահած պէտքերով, դէպքերի՛ն, իրի՛ն, պատճառի՛ն, արդիւնքի՛ն ուսումը, որ ամէն օր ամէն մարդ կ'ընէ, որ աշխարհի մատեանէն՝ իւրաքանչիւր համար բացուած ամէնօրեայ խօսուն գործօն էջն է անվրիպելին:

Միտս զարուն չէ:

ԿԱՐԾԻՔԻ ՓՇՐԱՆՔՆԵՐ

«Վաղուան Գրականութիւնը»

Ցեղն ու իր սեփական հանճարը միութիւն մը կը կազմեն՝ ինչպէս ծառն ու պտուղը. օտար հանճարներէ աւելցուելիքը պատուաստ մը պիտի ըլլայ այդ բունին վրայ:

* * *

Ճշմարտապէս հայացի գրականութեան մը վերածընունդը պիտի ըլլար անիկա. գրաւոր ցոլացումն ու յիշատակարանը բնիկ կեանքի երեւոյթներուն, երէկուաններուն և այսօրուաններուն հաւասարապէս, արտայայտուած «Ցեղին գեղեցկագիտական-գրական մասնաւոր խառնուածքին տիրական առանձնայատուկ յատկութիւններուն համեմատ»:

Ա. ԱՆՏՈՆԵԱՆ

* * *

Պոլսական գրականութիւնը մինչեւ հիմա չէ կրցած տիրական, ինքնատիպ գրականութիւն մը արգասաւորել և որուն ատակ չէ ինչպէս կ'երեւայ, միայն գլխաւոր գործն եղած է՝ իր դիրքին ու յարմարութեանը բերումով այդ ակնկալուած ու բաղձալի «Վաղուան Գրականութեան» նպաստել իր ջանքերովը:

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

* * *

Եթէ նիւթը դէպի ձեւափոխում իր վազքին մէջ գաղափարի չի յանգիր, ո՞ւր պիտի գտնուի վախճանականութիւնը:

Գրականութիւն մը՝ ըլլալով ժողովուրդի մը կեանքին, ապրելու եղանակին, նիստ ու կացին, բարքին ու ընկերային երեւոյթներուն ընդհանուր համայնապատկերը, անիկա ա՛յն ատեն անկեղծ է ու հաւատարիմ ցոլացումը այդ վիճակներուն,— և հետեւաբար կոչումին ծառայող գրականութիւն մը,—երբ ուղղակի կը բղխի կեանքի այդ եղանակներուն անխառն ձեւերէն, իբր կենդանի արտայայտութիւն՝ այդ ոգիին ու հոգեկան բարոյական ինչպէս մտաւորական ու ընկերական կացութիւններուն, որոնց մէջ ձուլուած է կեանքը այն ժողովուրդին՝ որուն գրականութիւնն է ան:

ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

* * *

Բազմերանգ և բազմագոյն ծաղիկներու գրական դաշտերն ու հովիտները կան, սարերն ու ձորերը կան, կա՛ն նաև ածուներ ու մարգարաններ, իրարու մօտ, իրարմէ հեռի, ամէնուն վրայ ալ ծաղիկներ կան, գրագէտը վազելու է, վազվզելու է անոնց քովը, անոնց վրան իր բնիկ ու հարազատ մեղրը շինելու համար՝ իրեն յատուկ արուեստով և տաղանդով:

ԲԱԲԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

* * *

Հայութիւնը գաւառին մէջ ապրած է: Հո՛ն դարերու հոլովման հետ կրած է ընկերական ու կրօնական բարեշրջումներ: Հո՛ն, այդ կլիմային տակ յօրինած են իրենց կրօ-կան հաւատալիքները ու ըմբռնումները, սրբացուցած են

Խաւա՛ր գոյութիւն չունի, լոյսի բացակայութիւն է ան, «Լո՛յս աւելի լո՛յս»...:

այդ երկրին քարերն ու ջուրերը, գինաւէտ տեղերու մէջ գուսաններ՝ փրփրուն՝ բոսոր հեղուկին գաւաթը շրթունքներուն վրայ՝ երգած են արիւնով և լոյսով գեղուն, ծովով ու սէրով լեցուն իրենց սիրերգները, եղերերգները որոնք դարէ դար, սերունդէ սերունդ պահուած են: Հո՛ն աւելի կարկառուն կերպով կը ցոլանան հայ ժողովուրդին տոհմային բնորոշ նկարագիրները, Ու հոն երգերը, հէքեաթները, հաւատքները, ընկերական սովորոյթները իրենց խակատիպ գծերով կ'երկարին և կը կապուին հնութեան հետ: Փրկենք ապագան այն գրական ոքնութենէն, որ կրկինը պիտի ըլլայ մերինին:

Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

* * *

Եթէ գրականութիւնը ազգի մը հոգեբանական և մտաւորական արտայայտութիւնն է ու է, հարկ է որ մենք ալ՝ տոհմային նիւթերով և ատաղձներով կանգնենք մեր գրականութեան անկեալ Շէնքը:

Մ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ

* * *

Ամէն գրող նախ իր հակումներուն, իր տրամադրութիւններուն անսալու է: Ժողովուրդի կեանքն ու գաւառը ուր կ'ապրի գրողը, անսպառ նիւթեր ունին: Այս խառն ու անկանոն նիւթերուն մէջէն դուրս ելլելու համար, ամէն գրող իր նպատակաւոր աշխատութիւնն ունենալու է:

ԳԱԼՈՒՍՏ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

* * *

Գաղափարի բանդակներ

Փշրէ՛ կապանքդ ու ազատ եմ գոչէ:

Ես կը հաւատամ թէ, օր մը բոլոր Պոլսահայ գրականութիւնը—ջերմանացի վտիտ ու անարիւն ծաղիկ,— պչրանքը պիտի դառնայ պատուհաններու թօշնաւոր չուքին մէջ խամրող խպէռիկ տանտիկիններուն, ու հայ հանճարը պիտի ծաղկի գաւառին մէջ, իր բովանդակ կենսաբարախ ջերմութեամբ ու խելառ գեղեցկութեամբ:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

* * *

Գրականութիւնը արտայայտութիւնն է կենաց: Այս է պատճառը որ մեծ ազգեր մեծ գրականութիւններ ալ կ'ունենան և այս է պատճառը որ սրտի ու մտքի խանդոտ գործունէութիւններ կ'ըստեղծեն նաև գրական վերակենդանութեան շրջաններ: Նոր յոյս մը, նոր տեսիլք մը կամ իտէալ մը, ատոնք են ալ գրականութեան ստեղծիչները: Ազգի մը սիրտն է որ կը ծփայ իր գրականութեանը մէջ, անոր դարաւոր վախերն ու տարակոյսները, ցաւերն ու վիշտերը, յոյսերն ու հաւատքները, երջանկութիւններն ու իտէալները, միտումներն ու ձըգտումները: Ազգն նկարագիրն է որ կ'արտայայտուի իր գրականութեանը մէջ, այսինքն աղբիւրը իր զգացումներուն ու խորհուրդներուն, այսինքն ստեղծիչը իր պատմութեան և իր ճակատագրին:

ՄԻՔԱՅԷԼ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

* * *

Նի՞ւթ կը պակսի մեր չուրջը՝ գրելու համար, որ կ'երթանք քաղել արտաքին մատենագրութեանց ծաղիկներէն, աւելի լաւ չէ՞ հայ համայնքը ուսումնասիրել: «Խօսուածք մը, գրուածք մը հայ հոտելու է, հա՛յ»:

ՏԻՐԱՑՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Գ. ՄԱՍ

ՀԱՅ ՍԻՐՏ

ՀԱՅ ՄԻՏՔ

ՀԱՅ ՀԵԹԱՆՈՍԱԿԱՆ ՀԱՒԱՏՔԸ

ԵՒ

ԱՆՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԵՍՐՈՊ Գ. ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ

Հայ հեթանոսական հաւատքին ու անոր պաշտամունքին մասին մեր դասական մատենագրութիւնը շատ ժլատ է։ Հարեւանցի, կարճ ու յաճախ սխալմամբ ակնարկութիւններ միայն ցանցնուած են հոն։ Սակայն ժողովուրդին անգիր գրութեամբ ու աւանդութեամբ—երգեր, հէքեաթներ, զրոյցներ, բառեր ու բանաձեւեր—և քրիստոնէութեամբ փոխանձուած (sustituted) ու վերապրած (survived) երեւոյթներ—ծոներ, սովորոյթներ, ախտագնացութիւններ, եայլն—բաւական մը նիւթ ու գաղափար ընծեռած են մեզի, որոնք կարելիօրէն կը լուսաւորեն մեզ մեր հին հաւատքին ու անոր ունեցած դերին վերաբերութեամբ։ Թողելով երկրորդական աստուածութիւններն ու բնապաշտական հաւատքի մը տարրերը՝ որ դեռ կը յամառին գեղերկրու ամբիկին մէջ՝ քրիստոնէացած անուններով, հոս մենք պիտի թուենք միայն արու և էգ այն աստուածութիւնները որ Հայ Փանթէոնը կը կազմեն և մեծապէս կ'ամբողջացնեն Հայ աշխարհի որդեգրած հաւատքին ու ապրած կեանքին տեսլականը։

Այսպէս արու աստուածներն՝

1. *ԱՐԱՄԱԶԴ՝ արի բարի աստուածն էր, ստեղծողը մարդկային ազգին, հայր աստուածներուն ու դիւցազներուն, ճարտարապետ տիեզերքին, իմաստութիւնն իսկ։*

2. *ՄԻՀՐ՝ էր Արամազդի որդին, աստուած լոյսի ու ջերմութեան, պարգեւիչ սիրոյ, բարութեան և ազնուագոյն առաքինութեանց ու զգացումներու, միջնորդ աստուածներու և մարդոց միջեւ։*

3. *ՎԱՀԱԳՆ՝ ազգային դիւցազն էր, քաջութեան*

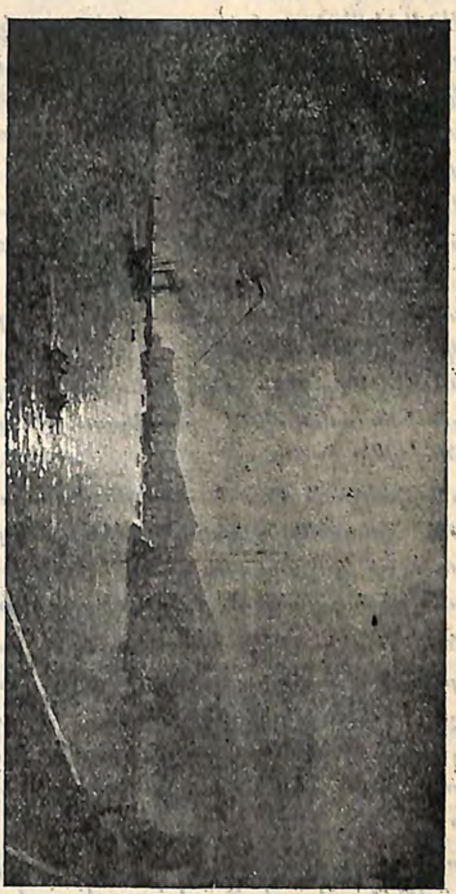

ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ՝ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍԸ

աստուած՝ որ ծիրանի ծովէն ու հուրէն ծնած էր՝ կրակէ մազերով, բոցաժօրուս և արեւաչուի։

4. *ԱՄԱՆՈՐ էր Ամենաբեր աստուածը, բարեկից, հիւրընկալ ու վանատուր (իջեւան տուող)։*

5. *ՏԻՐ՝ Գրիչ Արամազդի (գրագիր), գիտութեանց արուեստի, բանաստեղծութեան ու ճարտարախօսութեան աստուած, երազամեկնիչ։*

Իսկ Դիցուհիներէն՝

6. ԱՆԱՀԻՏ՝ Հայուն պաշտպան պաշտելին, «Մայր ամենայն զգաստութեանց, փառք և կեցուցիչ ազգին, շունչ և կենդանութիւն աշխարհին Հայոց» կը համարուէր: Ան էր ոսկեծին, ոսկեմայր, մեծ տիկին, «բարերար ամենայն մարդկան բնութեան»:

7. ԱՍՏՂԻԿ՝ Արամազդի աղջիկն էր ու ամենասիրելի չաստուածուհին Հայ աշխարհին: Ան Դիցուհին էր Գեղեցկութեան, ոսկեծիղ՝ ոսկեմատ ու վարդավառ: Ծննդաբերութեան խնամատար աստուածուհին, պահպանիչը մանչ ու աղջիկ կուսութեան:

8. ՆԱՆԷ՝ Աստղիկի քոյրը, մայր դիցուհին, ընտանեկան օճախին պաշտպան, պարկեշտասուն կինն ու տիպար տանտիկինն էր:

Ահա ամբողջութիւնը մարդկային ֆիզիքական, մտաւորական և իմացական կարողութեանց արտայայտութիւններուն, որ իր չքնաղագոյն խորհրդաւորութեան մէջ՝ բարոյական վեհագոյն կեանք մը կը պատկերացնէ:

Անցնող դարերու, հին նախահայրերու բովանդակ հոգին ծրարուած է այդ տիպարներուն մէջ: Սակայն պէտք է վերյուշել թէ հնութեան մէջ կրօնքը ժողովուրդի մը հոգեկան, մտաւորական ու ֆիզիքական կեանքի ձրգտումներուն, բնազդներուն և կարողութիւններուն ամփոփումն էր:

Մարդկային ամէն առաքինութիւն, ընկերային ո և է հաստատութիւն, գիտական, գեղարուեստական ու արհեստական ո և է մէկ յայտնութիւն՝ կրօնքի դրոշմը կը կրէր, աստուածի մը պարգեւն էր: Բայց այդ աստուածներուն ծնողը, բնավայրն ինքն էր. զանոնք խորհրդաւորող գաղափարը նոյն իսկ ցեղինն էր:

Հին դարերուն կրօնքը իր բովանդակութեան մէջ յայտանիշն էր նոյն ժողովուրդին քաղաքակրթութեան աստիճանին, արտայայտութիւնը անոր փայփայած իտէալին: Այսպէս կրնանք ըսել թէ՝ ազգեր իրենց ծնած ու

ապրած կրօնքին վրայ գարկած են իրենց միջավայրի ու ցեղի ինքնուրոյն դրոշմը:

Ան՝ ֆիզիքական աշխարհի և ազգային իմացական կեանքի ծնունդն է, ցեղին ոգին է: Այդ ոգին ցեղին հաւաքական եսն է. Այդ եսը կազմուած է անյիշատակ ժամանակի հոլովոյթի (evolution) *միջոցին: Ան լուսապատկերն է իր բնավայրին, ներշունչը՝ շրջավայրին ու նկարանիշը* (character) *ցեղային խառնուածքի: Անոնց արգիւնարարը՝ համաձոյլն է «Ցեղին Ոգին» ըսուածը՝ որ դարուն ու ժողովուրդին աստուածութիւնն է: Ապրուած ու պաշտուած կրօնքը ցեղն է:*

Այսպէս հայ փանթէոնին գլուխը կեցող Արամազդ՝ չէր հրէական աններող Եհովան՝ որ ջարդ ու աւեր կը սփռէր փղշտացիներուն սահմաններուն վրայ: Ան չէր Բաբելական բռնաւոր Բէլը կամ Փիւնիկեցիին արիւնկզակ Մողոքը որ մարդկային անմեղ զոհերու ճարակով կը յագենար: Հայ Արամազդը «արի արի Աստուածն» էր արեւաց աշխարհին. «Հայր աստուածներու ու դիւցազներու»:

Ասոր համար հայ բնաշխարհը ոչ միայն սնոյց ու փայփայեց իր ծոցուն մէջ ո և է մէկ բռնաւոր, այլ դիւցազնօրէն գետնահարեց մի որ և է բռնակալ որ փորձեց վեր մագլցիլ իր ազատ Մասիսի կողերէն: Հայկ դիւցազը մարմնացումն ու ներշունչն է այդ ոգիին: Հայ ասպետական հոգին չընտանեցաւ նախանձոտ Հերայի մը՝ որ կը խռովէր աստուածներուն միութիւնն ու կը դաւաճանէր երկրին ազատարար հերակլէսներուն: Իր ոսկեմայր Անահիտը՝ մայրն էր ամենայն զգաստութեանց, որով կանգուն կը մնար ազգին փառքը ու հայ երկիրը անով շունչ ու կեանք կ'ըստանար: Մեր օրերուն իսկ այդ տիպարին բնազդովը հերոսացած՝ ազատամարտերու բարձունքէն ինքնայօժար վար նետուեցան Շաքէնները, բոցաթաւալ Բենկեանի կրակներուն մէջ հրակիզուեցան Նազենիները խրոխտաբար, իրենց պատիւին ու կրօնին վեհ նուիրականութեան զոհաբերումով:

Հայ Աստղիկը չէր Փիւնիկեան գինարբուքի՝ վաւաշոտ Աստարովթը և ոչ ալ Հելլէն զգայամոլ Աֆրոդիտէն՝ որոնք պղծութիւնը նուիրագործեցին իրենց տաճարներուն մէջ ու ընտանիքի սուրբ օճախին գլուխը։ Ան իտէալ գեղեցկութիւնն էր որ մաքուր սէրը կը ծորէր. կը հսկէր աղջկան ու մանչ կոյս երիտասարդութեան քով։ Շիկնոտ Աստղիկն էր՝ որ հայր Արամազդէն մշուշը ընդունեց զինք դիտող երիտասարդներու դէմ իբր վարագոյր, երբ արշալոյսի արծաթացող մազմզանքին տակ, առաւօտեան լոգանքը պիտի առնէր՝ ծիրանի ծովին ձիւնաթեւ փրփուրներուն մէջ։ Կնոջական առաքինութեանց երրորդ խորանին դիցուհին Նանէն չէ՞ր որ պարկեշտասուն կնոջ ու ժրաջան և հաւատարիմ ամուսինի հոգին կը կանթեղէր հայ օճախին վրայ, գերծ իր նմաններուն կնոջական այլահաճ, զգայամոլ ամուսիններէն։

Մարդերը աստուածներուն մօտեցնող Միհր, որ կը խորհրդաւորէր բարի արեւը, աղբիւր կեանքի ու կենդանութեան, սիրոյ ու արդարութեան, ինչ վսեմ ներշնչումներով չէր տոգորէր իր երկրպագուները, որոնք այդ պատկերով ու հոգիով օր մըն ալ օրհներգեցին տիեզերական Արեւ-Քրիստոսը՝ հոգեշունչ մեղեդիներով։

Հայազն Վահագը՝ առնական անվեհեր քաջութիւնն էր որ իր յորդառատ երակէն հոսեցուց իր նախահայրերու ազատորդիի արիւնը և հերոսացուց դարերով իր ուխտեալները։ Անոնք այդ բազուկով կրցան վեր բռնել Ազատութեան դրօշը։

Անահիտ՝ բարեկից աստուածը՝ որ կը վարձատրէր քրտնաջան երկրագործը, սորվեցուց իր երախտագէտ երկրպագուներուն՝ հալալ քրտնավաստակը; աշխատաձեռն ու տքնջական ոգին։ Իսկ Տիրի՝ ընծայած պաշտօններով՝ հայ ժողովուրդը ապացուցուց թէ՝ ինք կը ներկայանայ նոյն արիական յառաջդիմասէր ժողովուրդը՝ Արեւելքի բարբարոս ազգութիւններուն միջեւ, որ իր արիւնին գնովը պիտի կատարէ այդ թանկ առաքելութիւնը։

Վարդանաց պատերազմը ու յաջորդ դարերու մէջ նմանօրինակ մարտնչումներ՝ անվիճելի փաստն են այդ հաւատքին, որ յայտնութիւն էր միեւնոյն ազգային անխաթար ոգիին։

Պէտք է լաւագոյնօրէն ըմբռնել այդ ոգին, ընդարձակ գետինի մը վրայ ընթեռնուլ զայն, հայրենի հողուն վրայ ու երկինքի տակ զայն զգալ։

Այդ ոգին հակառակ ամէն շարժում, ձգտումային սա անձման շրջանին ազգին կենսունակ ուժերը յոգնեցնելէն, հաշմելէն ու անզօրցնելէն զատ ուրիշ բանի չի ծառայեր։ Խելացի և հանճարեղ յառաջդիմական շարժումն ան է որ խորապէս ըմբռնած ցեղի ու միջավայրի առանձնայատկութիւնները և ներկայ պայմանները, անոնց բնութեան յատուկ տարրերով ու յարմարացումով կ'արդիւքուրի զայն զօրացնելու, ազնուացնելու և ուռճացնելու։ Մեծ ազգերու բարեշրջական հոլովոյթը այս գիծերով յայտնուած ու արդիւնաւորած է։

Հայ Եկեղեցին զօրեղ վկան է ցեղին նոյն տիրական ոգիին, արտայայտութիւնն անոր եւ իրն։ Ան դարերու արիւնի, քանդի, աւերի ու հրկիզումի մէջէն բարձրացած անխախտ ու սրբատաշ կոթողն է։ Հո՛ն պէտք է խոնարհի ամէն հոգի ու բաբախէ ամէն սիրտ։ Ան ատակ է զսպանակելու արդիւնաւորելու ամէն հայու անհատական և ազգային լաւագոյն խոյանքներն ու ջանքերը՝ որ հաւաքական եւ իրնն են, որ չեն ոչնչանար դիւրաւ։

ՄՐՑՈՒՄ

ԳԱՒԱՌԻ ՍԻՐԵՐԳ

Սմբատ էֆ. Դաւիթեան մրցումի կը դնէ հետեւեալ «Գաւառիկ Սիրերգ»ը որ ճիշ մը Նահապետ Քուչակի երգերուն համը կուտայ, եւ կ'ուզէ իմանալ թէ այս երգը, ո՞ր գաւառին կը պատկանի, որքա՞ն հին է եւ որո՞ւ հեղինակութիւնն է: Այս հարցումներուն պատասխանողը կը ստանայ կէս ոսկի արժողութեամբ գեղեցիկ գրքեր: Պայմանաժամ՝ մինչեւ կէս տարի: Մրցանակ շահողին անունը պիտի հրատարակենք յաջորդ տարի «Գաւառին Տարեցոյցը»ին մէջ:

«ԳԱՒԱՌԻ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ»ԻՆ
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Աղջի՛կ, քու անունդ է Կիւլիւմ,
Եկո՛ւ, մըներ ինծի զուլում,
Աղուո՛ր, եաքերնիս է կօլիւմ,
Աղջի՛կ, քու անունդ է կիւլիւմ:

Աղջի՛կ, քու անունդ է Պայծառ,
Կանչըցեր են ծաղիկ ու ծառ,
Իմ ցաւերուս դո՛ւն բրէ ճար,
Աղջի՛կ, քու անունդ է Պայծառ:

Աղջի՛կ, քու անունդ է Աննայ,
Քեզի բերեմ կարմիր հինայ,
Քու ճազերուդ ո՞վ դիմանայ,
Աղջի՛կ, քու անունդ է Աննայ:

Աղջի՛կ, քու անունդ է Զմրութ:
Մեղր են քսեր պռկըներուդ,

Չեմ դիմանար ես քու սիրուդ
Աղջի՛կ, քու անունդ է Զմրութ:

Աղջի՛կ, քու անունդ է Մարան,
Մազերդ երկան՝ պարան պարան,
Բերնիկդ բաց՝ ժամու խորան,
Աղջի՛կ, քու անունդ է Մարան:

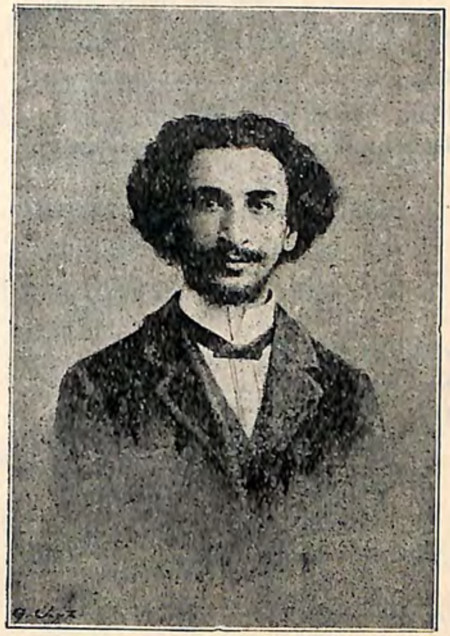

ԳԱՐԵԳԻՆ ԿՈԶԻԿԵԱՆ

Աղջի՛կ, քու անունդ է Խասեր,
Երեսներդ վարդ է բուսեր,
Քու նմանդ ո՞վ է տեսեր,
Աղջի՛կ, քու անունդ է Խասեր:

Աղջի՛կ, քու անունդ է Մարթայ,
Տէրտէրը գայ վրադ կարդայ,
Սէրդ սրտէս ի բաց չերթայ,
Աղջի՛կ, քու անունդ է Մարթայ:

Աղջի՛կ, քու անունդ է Էլմաս,
Ժամէն բերեմ նշխարք ու մաս,
Քեզ հարս կ՚ուզէ պառաւ մամաս,
Աղջի՛կ. քու անունդ է Էլմաս:

Աղջի՛կ. քու անունդ է Վարդեր,
Երեսդ ի վար *ա՛լ* է կաթեր,
Քեզի բերեմ *ալա՛յ* լաթեր,
Աղջի՛կ, քու անունդ է վարդեր:

Աղջի՛կ, ընքուիդ սեփ սեւ մուր է,
Ձեր էգըւին ճամբան ո՞ւր է,
Ըսէ՛ տեսնեմ՝ սիրտդ ամո՞ւր է...:

Հագածդ *ատլաս* ու *խաս* է,
Կերածդ նշխարք ու մաս է,
Շիրի՛ն աղջիկ, ձեր տունն ա՞ս է:

Պաղ ջուր կուվազէ ակերէն,
Կուվազէ թփին տակերէն,
Նաւս ուսկի՞ կուգա, Բակերէ՛ն:

ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ԲԱՆԱՀԻՒՍՈՒԹԻՒՆ

ՕՐՕՐՈՑԻ ԵՐԳԵՐ

Մշեցի մայրը կ՚երգէ.—

Ցելի կանի ու քէլէ,
Տեսնամ բաժիկ զի՞նչ վելէ,
Ասեմ աքոյին բերէ,
Թարգին կտրէ ու կարէ,
Զանըշնակ սրճէծ դնէ,
Զքուլխ ամպեր բամբակ դնէ,
Զաստղեր կոճակ շարէ,
Երուանդ հագնի ու վելէ:

* * *

Խարբերդցի մայրը կ՚երգէ.—

Լուսընկան կամար, կամար,
Ես կուլամ քեզի համար.
Գառս նեննի՛, նեննի՛, նեննի՛...:
Եկո կ՚ըլլի քնացիր,
Իմ անուշ խաթերս համար:
Ձագս օրօ՛ր, օրօ՛ր, օրօ՛ր:
Գառնուկս այս տեղանը
Ջուր կոլեր փոս տեղանը,
Սիրտս եղեր աղուընիկ,
Չի կենար այս տեղանը:

Ա՛խ ըսեմ արին կուգայ,
Սիրտս սեւ քարին կուգայ,
Վախնամ թէ ղարիպ մեռնիմ,
Ո՛չ քոր, ո՛չ ախպար կուգայ:

Օր ըսեմ օրիկդ շատնայ,
Օրդ ու արեւիկդ շատնայ.
Օրէդ, արեւէդ տաքնամ,
Քեզ աղէկ եար մը գտնամ:

Օրօր ըսեմ քընանաս,
Հազար փառքի տիրանաս,
Բայց երբոր քունդ չի գայ,
Ծախու առնեմ քընանաս:

Լուսընկան բակ բոլորեց,
Սեւ ամպին մէջ ոլորեց.
Եարիս ղուրպէթն էրթալը
Եօթը տարին բոլորեց:

* * *

Ակնցի մայրը կ՚երգէ.—

Պիւլպիւլը ի վարդի շըքոյն,
Կուտ կ՚ուտէ եւ արցունք կու թափէ,
Կուտ կ՚ուտէ արցունք կու թափէ,
Իր բունիկն ու տեղիկը կ՚ուզէ:

* * *

Օրօր, օրօր ապրիս դուն հօրով,
Ապրիս հօրով ու մեծնաս մօրով,

Պահեմ շարէ շար շապկով լաթերով,
Մարգրտի նըռան հատերով:

Օրօր, օրօր իմ հարիկ մարիկ,
Հարիկ մարիկ ու բարի արեւիկ,
Արեւը քու տնակըդ ցաթէ
Շառւիղը քու մարիկն առնէ:

* * *

Օր օր օր կապեմ կախ օրրան,
Ծառէ ի ծառ ու շուքն ի վրան,
Ծառի շուքեր, եկէք ի վրայ,
Շուք առէք՝ որ աշխիս քնանայ:

Ծոցիկըդ առաւօտ նըման,
Առտըւան շաղիկն ի վրան,
Շաղուոր ետ ու ետ գընայ:
Ուր ցաթէ արեւն ի վըրան:

Թ՚էլլէ ի սարէն հովիկ,
Տանի օրրանդ ու բերէ,
Թէ գայ ի ձորէն պիւլպիւլ,
Քեզ ալ օրօր թող կանչէ:

* * *

Օր օր օր օրերուդ,
Թեւս դէմ բերեմ չարերուդ,
Չարխափան չարերդ խափանէ,
Աստուածամայր արեւդ պահէ:

Օրօր, օրօր քընեբ ես,
Ծաղկեր եմ քըրտընքեր ես,
Երեսիդ շալը դեմ տանիմ
Վարդի նըման բացուեր ես:

Տ. Պ.

***

Տիգրանակերտցի մայրը կ'երգէ.—

Դընեմ զաւակս օրան է,
Պազնեմ անուշ բերան է
Նաննի նաննի եւն.:

Նաննի ըսեմ քնացընեմ,
Աստուած յիշեմ արթնցընեմ,
Նաննի նաննի եւն.:

Օրօր ըսեմ քնացընեմ,
Խաչ հանեմ արթնցընեմ
Նուշ ու շաքար կ'երգնեմ,
Նաննի նաննի եւն.:

ՍԻՐԵՐԳՆԵՐ

I

Աչուիդ աղկեկ նուշի պես,
Թարթիչներդ խուշի պես,
Ինչո՞ւ սիրտըս կը խոցես՝
Վարդենիի փուշի պես:

Ա՜խ, Մարօ, դուն, վա՜խ Մարօ,
Սրտիս խաթուն դուն Մարօ,
Քու կրակովդ արեցայ,
Սեւ աչքերեդ մարեցայ:

Երեսդ կլոր լուսինկայ,
Լօս ու արծաթ կը ցօղայ,
Վով օր քըզի գէշ կ'ենայ,
Թող ըսա՛ հազար մեղայ:

II

Էս աշխարհիս հարամ է,
Սրտիս վրայ եարայ մ'է,
Մեռնիմ հող տապանն իջնամ,
Սերըս անոր վրան է:

Ծառներուն տեփեն հով է,
Իմ խելքս տղուն քով է,

Քանի տղան կընաց նէ,
Անցուցած օրս սեւ է:

III

Տէներն ելլեմ ի՞նչ կ'ըլլայ,
Վարդին ծառը փուշ կ'ըլլայ,
Իմ եարիս վարդ մի ասէք:
Վարդին էօմրը քիչ կ'ըլլայ:

Արզեւ կուգայ՝ սէրին եմ,
Ուսուլ պօյիդ մաքիլ եմ,
Հոգիդ օր սաղ մընայ նէ
Չի տեսնելուս ղէիլ եմ:

IV

Երբ որ վարէն կուգաի դուն՝ դուռը բացիր,
Ձեռքդ երեսիդ դըրիր ա՜խ, ըրիր լացիր,
Ըսիր, «կ'առնեմ, կ'առնեմ» օրի՞ խաբեցիր,
Սէրըդ կրակ ըրիր վըրաս թափեցիր:

V

Գացեր է թեւերուս ուժը,
Նուաղեր՝ աչքերուս լուսը,
Դո՛ւն ես իմ աչքերուս լուսը,
Դո՛ւն ես իմ սըրտիս յոյսը,
Եկու նստինք միասին,
Սէր անենք անուշ խօսքերով,
Աղէկ ու կէնն օրերնիս ալ,
Զ'անցունենք տէրթ ու ցաւերով:

ՊԱՐԵՐԳՆԵՐ

I

Աղբիւր գացի ջուր խմել,
Տեսայ եարս լացեր էր,
Հարցուցի լալըդ ինչ է,
Ըսաւ քեզի համար է:

Աս ինչ բարձրկէկ լեռ է,
Ջուրը հիւանդի դեղ է,
Սիրած սիրածի չեն տար,
Աս ի՞նչ անօրէն գեղ է:

II

Հիւանդ եմ հալիկ չունիմ,
Ղարիպ եմ մարիկ չունիմ,
Ընկեր եմ ծովուց օրթան,
Եղբալու հարիկ չունիմ:

Ես վարդ եմ վարդն ի՛նչ ընեմ,
Վարդին տերեւն ի՛նչ ընեմ,
Իմ եարըս ուրիշ երկիր
Ելլեմ տէներն ի՛նչ ընեմ:

Պախճան մտայ պար չի կայ,
Ծառ աղէկ կայ եար չի կայ,
Եարըս բարտին ետեւն է,
Տեսնելու կիւման չի կայ:

III

Աղջի՛կ, աղջիկ, ա՜յ աղջիկ,
Քու երեսդ աղւէկ աղջիկ,
Դուն մեր տունը հարս եկօ,
Քուրս քեզի տալ աղջիկ:

Ամպը կուգայ ձօն չի կայ,
Իրկուն կ'ըլլի տուն չի կայ,
Ասպես չոր քար բարձին վրայ,
Ըռենց եարի քուն չի կայ:

Ես աղջիկ եմ *ալ* կ'ուզեմ,
Մէջքըս բարակ ծալ կ'ուզեմ,
Էքոր եարիս տունն երթամ
Օսկի ծառէն տալ կ'ուզեմ:

ԱՆՏՈՒՆԻՆԵՐ

I

—Կարմիր ու ճերմակ հարսնուկ,
Ջրեզրը ի՞նչ կու բանիս:
—Խարիպս է խարիպ երկիր,
Ես անոր ճամբան կու նայիմ:
—Հարսնուկ ինծի պագ մը տուր,
Խարիպէդ խապար կու բերեմ:

—Պագ մը չէ՝ հազար կուտամ,
Խարիպէս խապար բերողին...:

II

Կարմիր ու ճերմակ երես,
Մազդ երեսդ ի վար կու բերես.
Քանի պագնելու եղայ
Ջոր արմուկըդ դէմ կու բերես:
Ջորնայ աս չոր արմուկըդ,
Ամէն պագի դէմ չի բերես:

III

Սեր կայ՝ մարդը քուն կ'անէ,
Սեր կայ՝ մարդն արթուն կու պահէ,
Սեր կայ՝ մարդը ժամ կու տանի,
Անաղօրք ի տուն կու բերէ:

IV

—Ջուրիկ, ո՞ր ակնեն կուգաս,
Իմ պաղուկ ջրիկ, անուշիկ:
—Ես ալ ան ակնեն կուգամ,
Հին ու նոր ձուներ կայ վրան:
—Եկո՛ւր քեզ պաղճաս տանիմ,
Վարդ ու նուռ ունիմ ջրելու,
Ռահանն է կոզ կապելու.
Քաղեմ ու փունջ փունջ ընեմ,
Արմաղան ղրկեմ ղարիպիս:

—խարիպիդ դուռը չի գիտեմ:
—Եկուր նշանով ցոյց տամ,
Երթաս շատ երթիք անցնիս,
Շատ ղարիպ պարկիր մէն ի քուն,
Մէն ի քուն, աղուոր, մէն ի քուն,
Իմ ու քու ղարիպն էր արթուն...:

Վ. Գ.

V

Աղբար, աղբիւրդ եմ եկեր,
Ծարաւցեր ջուրդ եմ եկեր,
Ես քու ջուրիդ չեմ եկեր,
Ես քու սիրուդ եմ եկեր:

ԳՐԱՏՈՒՆ Յ. ԳԸԼԸՃԵԱՆ

Կ. Պոլիս Զաքմաքճըլար, թիւ 25

Կարճ ժամանակուան մէջ առաջնակարգ դիրքի մը հասած այս գրատունը դիմեցէք անգամ մը, գրենական և ընդհանուր դպրոցական պիտոյքներու վերաբերող ո՛և է յանձնարարութեան համար, և պիտի տեսնէք թէ սխալ դուռ չէք զարկած։ Անմրցելի գին, պարկեշտ, արագ ու անխարդախ գործառնութիւն։ Փափաքողներուն ձրիաբար կը ղրկուի ընդարձակ գրացուցակը, և իր հրատարակութիւններէն նմոյշ։ Մամլոյ տակ են հետեւեալ Նոր գրքերը։ Գանձարան (Գ.) Ս. Անտոնեան, Առտնին Տնտեսութիւն՝ Մ. Յովհաննէսեան, Ժիրայրի կենսագրութիւնը՝ Գ. Վ. Ասլանեան, Սրբազան պատմ. Հին և Նոր ուխտի՝ Մուշեղ եպս. Սերովբեան, Հին ուխտի և Նոր ուխտի պատմութիւն՝ Մուշեղ եպս. Սերովբեան։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ՝ ԱՌԱՆՑ ՀԱՅՈՒ

Գրեց՝ ՀՄԱՅԵԱԿ ԱՐԱՄԵԱՆՑ

Եթէ ստոյգ է թէ Լօպանօֆ մը կ'երազէր ունենալ Հայաստանը՝ առանց Հայու։

Եթէ ստոյգ է թէ Համիտ մը կ'ուզէր պահել Հայաստանը՝ առանց Հայու,

Եթէ ստոյգ է թէ ափ մը այլախօս, այլակրօն, այլազգի բայց համադաս Առանձնաշնորհեալներ կը վայելեն Հայաստանը՝ առանց Հայու,

Սակայն նոյնքան ստոյգ է թէ Հայը կը սիրէ Հայաստանը՝ առանց Հայու,

Հայաստանէն դուրս տեղացող Հայուն հոսանքը, կոչում ունի իրականացնել մէկուն երազը, միւսին ձըգտումը և երրորդին վայելքը։

Բերաննիս մազ բուսաւ արտագաղթին ահռելի հետեւութիւններն հոլովելով և սակայն չարիքը կը շարունակէ մնալ չարիք։ Ինչո՞ւ սակայն։

—Որովհետեւ չարիքը ծնցնող պատճառները կը մնան։

Ցորչափ Հայաստանի մէջ Հայուն տնտեսական վիճակը զայն կը պահէ վաշխառուներու ճանկին մէջ,

Ցորչափ մանր վարկի հաստատութեանց, գործակցական ընկերութեանց ու գիւղատնտեսական և առտնին տնտեսութեան վերաբերեալ ժողովրդական նպաստակարմար ձեռնարկներու չգոյութեան շնորհիւ Հայ աշխատաւորը պիտի ստիպուի դիմել վաշխառուին և այսպէսով մշտնջենական կախման դրութիւնը յարատեւէ,

Ցորչափ այս դժբաղդ երկրին մէջ վէրկին կոշմարի պէս ծանրացած կը մնայ թշուառ Հայ աշխատաւորութեան կուրծքին վրայ,

Ցորչափ անուղղակի տուրքերը չեն ջնջուիր իսպառ և կը մնան իրենց դարաւոր նուիրագործումին մէջ,

Ցորչափ ամէն կարգի տուրքերուն բաշխումը չի կատարուիր անմիջապէս ժողովուրդին տնօրինութեամբը

հիմ ընդունելով յառաջատուական (progressif) դրութիւնը,

Քանի որ արտադրութեան տնտեսական կերպերը, նահապետական տնտեսութիւնը, ինքնուրոյն արտադրութեան եղանակը բնաշրջման անյեղլի օրէնքին առջեւ տեղի կուտան աստիճանական զարգացմամբ, կապիտալիստական արտադրութեան եղանակին,

Քանի որ Հայ աշխատաւորը իր ընտանիքը սովամահ չընելու համար իր բազկին ուժը գնողներու կամ շահագործողի կը կարօտի,

Քանի որ երկրին ճակատագիրը վարողները բնաւ փոյթ չեն տանիր ստեղծելու համար շինարար աշխատանք ժողովրդական աշխատաւոր լայն զանգուածին համար,

Քանի որ անգործներու ահագին լեգէոնները տեղական խիստ սահմանափակ աշխատանքներուն մէջ՝ ալ կը հանդիպին բացարձակապէս անբաւարար աշխատավարձի եւ ամենաանխիղճ շահագործումներու, որոնց դէմ աշխատանքը պաշտպանելու համար ոեւէ օրէնք գոյութիւն չունի,

Ապա ինչո՞ւ չի մնայ Չարիքը՝ Չարիք:

Ապագա՛ն...

Ու՛ր, սակայն, այս երկրին ապագան ալ նո՛յնքան մռայլ է ու տխուր, որքան եւ ներկան, ըստ որում եւ ինքնին հասկնալի է թէ... ապագան ալ մեծ բան մը չի խոստանար:

Ահա, խմիջի այլոց, այդ է պատճառը, որ Տաճկահայն իր բաղդը կը փնտռէ Հայաստանէն դուրս:

Բայց սխա՛լ է այդ ուղղութիւնը:

Ասիկա դարմա՞նն է վէրքին:

Հասարակական չարիքները ո՞ւր է տեսնուած որ փախուստով չեզոքացած ըլլան:

Մեր բարոյական եւ ֆիզիքական գոյութեան սպառնացող ամէն վտանգ կրնայ հեռանալ այն ատեն միայն, երբ մենք հայրենեաց կուրծքին պինդ կառչելով, անոր

մէջ միայն ուռճանալու հաստատուն կամքով կը պատրաստենք, անտեղիտալի ինքնապաշտպանութեամբ, վճռական պայքարը:

Ինքնամփոփումին ու յարաճուն կազմակերպութեան շնորհիւ միայն ձեռք պիտի առնուի այն փշոտ ճամբան, որ կը տանի ոչ թէ Հայաստանէն դուրս, այլ դէպի քաղաքական ու տնտեսական կատարեալ ազատութիւն:

Մեր վերջին խօսքը պիտի ըլլայ՝

—ՄԻ ԳԱՂԹԷ՛Ք,

Որպէս զի Հայաստանը չի մնայ առանց Հայու...:

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆ

Մօտ ժամանակէն իր ուղղամտութեամբը եւ ճշդապահութեամբը մեծ համբաւ վայելող այս գրավաճառանոցը այլազան դասագրքերէ զատ միակ կեդրոնատեղին է բոլոր Ռուսահայ հրատարակութեանց:

Դիմել Թարագճըլար, Գաշըքճի խան, թիւ 14:

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆԵՐՈՒ ԲԱԺԻՆ

1912 տարուան համար բացուած է հիմակուընէ ծանուցումներու բաժինը, դիւրամատչելի պայմաններ՝ մանաւանդ գաւառացիներու համար: Դիմել՝ հեղինակին:

ՍՐՏԻ ԷՋԵՐ

ԿՏՐԻՃՆ ՈՒ ԳԵՂՈՒՀԻՆ

(Հետեւողութիւնով ժողովրդական պարերգի)

Գրեց՝ ՏԻԳՐԱՆ ՉԻԹՈՒՆԻ

—Էս գետակէն զիս անցունես՝ Հա՛յ տղայ,
Ի՞նչ է ուզածդ, ըսէ՛ ինծի, ա՛յ տղայ:
=Կտրիճ Հայու տղայ եմ ես, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ տաս ինծի՝ քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես՝ հա՛յ տղայ,
Սրմա ծամերս քեզի լինին, ա՛յ տղայ:
=Առանց քեզի՝ ծամն ի՞նչ ընեմ, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ կուտաս ինձ՝ քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես՝ հա՛յ տղայ,
Ճակտիս մանիշկն՝ քեզի լինի, ա՛յ տղայ:
=Ճակտիդ մանիշկն՝ պսա՛կդ ըլլի, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ կուտաս ինձ՝ քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Ոսկի գինդերս քեզի լինին, ա՛յ տղայ:
=Ոսկի գինդերդ քո զարդ լինին, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ կուտաս ինձ, քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես՝ հա՛յ տղայ,
Կաղամ ընքւերս քեզի լինին, ա՛յ տղայ:
=Կաղամ ընքւերդ ես պա՛գ ընեմ, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ կուտաս ինձ, քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Ծով-ծով աչքերս քեզի լինին, ա՛յ տղայ:
=Ծով աչքիդ ծոց՝ Արեւս լողայ, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ կուտաս ինձ, քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Վարդի թշերս քեզի կուտամ, ա՛յ տղայ:
=Վարդի թշերդ ես հոտ ընեմ, հա՛յ աղջիկ,

Ի՞նչ կուտաս ինձ, քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Պզտիկ բերանս քեզի լինի, ա՛յ տղայ:
=Պզտիկ բերնիդ՝ լեզո՛ւն ծծեմ, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ կուտաս ինձ, քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Նուռ ատամներս քեզի լինին, ա՛յ տղայ:
=Նուռ ատամովդ լեզո՛ւս ծամեմ, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ տաս ինծի, քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Վզիս ոսկին քեզի լինի, ա՛յ տղայ:
=Վառ-վառ ոսկին վզիդ է զարդ, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ տաս ինծի՝ քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Շամամ ծիծերս քեզի լինին, ա՛յ տղայ:
=Ծիծերուդ տակ ես տա՛փ ընեմ, հա՛յ աղջիկ,
Ի՞նչ տաս ինծի, քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Մէջքիս քամար քեզի կուտամ, ա՛յ տղայ:
=Քամարիդ տեղ՝ թեւերս գրկեն, հայ աղջիկ,
Ի՞նչ տաս ինծի, քեզ անցունեմ, ա՛յ աղջիկ:
—Էս գետակէն զիս անցունես, հա՛յ տղայ,
Մատիս մատնին քեզի կուտամ, ա՛յ տղայ:
=Ոսկի մատնիս քեզի նշա՛ն, հայ աղջիկ,
Սա՛ն անունդ, ա՛յ խորոտիկ, նա՛զ աղջիկ:

. . . .

—Բլբուլ սրտիդ՝ վա՛րդ նշանած, սէ՛ր տղայ,
Թէ՛, զիս անցուր էս գետակէն, սի՛րտ առա:
=Սիրտս սիրովդ կրա՛կ առաւ, խորոտի՛կ,
Գիրկուծոցով քեզ անցունեմ
Սիրտս հովնա՛յ, ծո՛վ աղջիկ...:

ԲԱՂԴԻ ԱՆԻՒԻՆ ՏԱԿ

ՔՐԹԱՀԱՅԸ

Գրեց՝ Ս. ԿՈՓՈՅԵԱՆ

Հայկական գաւառն ու գժդհի պատահարներու մէջ մերթ ծփուն, հալածուած, կեանքի է՛ն նեղ և ճնշիչ մահացու հարուածներուն մէջէն անցնելով, իր գոյութեան ուրուականը կը ցցնէ այսօր քրթահայը։ Աղազուն ցօղունի մը նման, զարկէ ի վեր բաժնուած իր բունէն, մոռնալով ինքզինքը և իր կեանքի նպատակը, քշող հոսանքը զինք եզերք կը հանէ մաշած, այլափոխուած, իր կազմական, բարոյական, յատկանիշներէն, նկարագրէն շատ բան կորսնցուցած, իր մայր անունին և լեզուին հետ։ Աւերակ պարիսպներուն ու շէնքերուն ստորոտը իր սև բաղդը լացող այս արարածը, իր հայրենիքէն՝ միա՛յն զրկուած չէ, պանդխտութեան լեղի բաժակը ըմպած չէ ան, այլ՝ իր տեղը կեցած՝ աւերակներուն տակ թաղուած ոսկորներուն լուռ սիրահար, կառչած է միալ ու հոն ո՛ւր սպաննուած, արիւն թափած են իրենց հայրերը, եղբայրները։ Քրթահայը իր գոյութեան հետ դուրս կը բերէ պատմութի՛ւն մը տխուր անցքերու, որոնք անցած ակօսած են անջնջելի հետքեր թողելով։ Անուններու ի՜նչ հակադրութիւն, Հա՜յ... քիւրտ։ Այս է քրթահայու տխուրը, ու քիւրտերէնն է իր մայրական լեզուն, անգո՛ւթ բռնակալութեան արգահատելի՛ զոհը։ Գիտէ՛ թէ հայ է որովհետև՝ կ'ըսէ «պավէմի կօղիէ դու ֆըլլայէ» (հայրս ըսած է դուն հայ ես). գիտէ՛ թէ կեանքի արշալոյսն ու վերջալոյսը, ազգային ծագումն ու վախճանը իր գոյութեան մէջ կը կայանայ լոկ, կը սիրէ Աստուած ու Քրիստոս, բայց մեքենակա՛ն միայն։ Անոր բարոյական յատկանիշներէն կ'արժէ վեր հանել յատկութիւն մը, որ կատկատուն կերպով կը նշմարուի քրթա-

հայուն մէջ, ա՛յն է յամառութի՛ւն, հաստատակամութիւն, անանկ որ իր պաշտպանած մէկ սկզբունքէն չեղելու համար երկար ժամանակ պէտք է, ժամանակը իր ազդեցութիւնը կրնայ ընել աւելի շատ, քան՝ մարդիկ։ Երկաթէ կամք մը զինք կեցուցած է հայ անունին վրայ, ըլլայ թէ մէկ մասը, արաբախօս և մէկ մասը քրթախօս են։ Եւ այս յատկութիւնը թերևս պատուար մը եղած է իրենց գոյութեան պահպանման։ Թունդ կրօնասէր է, նաև նուազ գուրգուրանք չէ տածած իր նախապաշարումները պահելու, աններող և խռովայոյզ հոգի մ'ունի պահքը ուտողին և կամ իր զգացումներուն, նախապաշարումներուն դպչողին դէմ։ Հակառակ իր բարքով, նկարագրով քիւրտ մ'ըլլալուն, ան խիստ դպրոցասէր է։ Կեանքի նպատակը իր կարծիքով ծնիլ, ապրիլ և մեռնելուն մէջ կը խտանայ, մեղք է իրեն համար բնութիւնը վերլուծել, զարունին, ամառին, ձմեռին և անձրևին պատճառները առաջ բերելը։ Իր բժիշկը Խաչն ու Աւետարանը, օժանդակն՝ Աստուած, հարստութիւնը՝ եզն ու գոմէշը, լուծն ու ցանքը, և իր կեանքի խարիսխն է լոկ աշխատութիւնը։

Բնութեան ժլատ ձեռքերը բաւական զլացած են կարծես քրթահայը յօրինելու, ան՝ ունի ֆիզիքական քաջ ու կորովի կազմուածք մը, ան՝ միշտ կայտառ ու զուարթ է, և իր ընթացքը ազատ քաղաքացիի մը շուքը կը ներկայացնէ։ Բռնակալութեան օրերուն իսկ, ա՛ն դաշոյնը իր կշտին, մաճկալը ձեռքը իր արտը կը հերկէր և քրթական անուշ ու լալկան լօլոները կ'արձագանգէր հովտին մէջ, մերթ չեչտուն ու արտասուչ։ Իր արտը իրմէ խլուած՝ իր աղջիկը կամ եզը հարստութիւնը բռնաբարուած տանն իսկ, ան լօլօներով իր վերջին արցունքը կը թափէր տան դրան սեմին վրայ, ցուպը ձեռքին՝ գիշերանց Սասուն՝ ճան ֆէտաններուն երթալ բանալու իր վէրքերը։ Ան իր արհեստը այն գործիներով կը շարունակէ, որով իր հայրը, պապը հանին կը գործէին, բնաւ չի հետամուտ բարեփոխելու։ Բաց լանջքով միշտ. գէժէ

(Թիֆլիս) ապա՛ կռնակին գտակը քանի մը եազմաներով պատած, չաղմային ծայրը երեսը կը ծածկեն: Քըրթահայ կինը՝ ճակատագրով չա՛տ տարբեր էակ մ'է միւս հայ կիներէն. ան իր աղջկութեան գլխուն կը կրէ գտակ ոսկեթել թէփէլիկով և անոր չուրջը քանի մը եազմաներ փաթթուած: Անոր թանկագին զգեստն է կարմիր կտաւէ շապիկ մը մինչեւ իր գարշապարը երկայն, վրան բաճկոն մը հէփթ ռէնկ (եօթգոյն) մետաքսէ մանուսայով: Կուրծքին կծկալ մը, և գլխէն մինչեւ ոտքը երկարող հազիւ թիզ մը լայն, եզերները կարմիր՝ կտաւէ ծածկոց մը, որ ամէն աղջիկ նշանուելէ վերջ միայն իրաւունք կ'ունենայ կրելու, նոյնպէս նշանուող աղջիկները միայն կ'ըսկսին սեւ կօշիկ հագնիլ, անկէ առաջ կարմիր է. այս իւրաքանչիւր տեսակը իր նշանակութիւնն ունի քրթահայուն համար: Տան բոլոր աշխատութիւնը անոր կը վերաբերի և յաճախ դաշտի մշակն է ան, իր աղջկութեան ատեն հասկաքաղ պիտի ընէ անոր արդիւնքով օժիտ շինելու, անտառին անխոնջ չալակաւորն է քրթահայուհին, երկրագործին օժանդակը, ջրկիրը, վերջապէս չարաչար աշխատութեան համար ծնած է ան: Հարս մը իր կեսրանց տունը նոր ոտք կոխելուն, զինք ախոռ կ'առաջնորդեն, ախոռին աւելն ու թին, աղբին կողովը իրեն յանձնելով՝ հոն իր սեւ ճակատագրով կը մկրտեն: Ի՞նչ կ'ընէ քըրթահայ լաճը: Մերկ ու բոկոտն է ան տարուան բոլոր եղանակներուն, ցուրտն ու բուքը չեն կրնար անոր առողջ մարմինին ազդել, կեանքի դառնութիւնները իր խաղի պահերը չեն կրնար խռովել, ան՝ միշտ զուարթ է ու քաջ: Ազնիւ ընթերցողներու կը թողում մտածելու այս լեզուազուրկ հայուն մասին, որ թէեւ ունի հանճարներ որ հայ անունին փառքը պիտի կազմէին, սակայն աւաղ որ կը ծնի հայ, կը մեծնայ քիւրտ ու կը մեռնի առանց կեանքի իտէալը ճանչնալու: Դժբա՛ղդ հայ:

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԻ ԱՐԻՒՆՈՏ ԷՋԵՐԷՆ

ՄԻՆՉԵՒ 1890

Երկար տարիներու դեղեւումներով տառապանքի ծովերու և արիւնոտ ձորերու մէջէն, մերթ խարխափումներով և դողդոջուն քայլերով, մերթ անյողդողդ ու հաստատ քայլերով, առաջ գնաց այս ցեղը, Ցաւին զաւակը, հայ ժողովուրդը:

Ան այսօր իր ետին կը թողու պատմութիւն մը, որուն ծայրը՝ հեռաւոր անցեալի մէջ, անոր ամէն մէկ էջը օծուած է վրէժխնդրութեան զգացումներով և պսակուած է քաջագործութեան դրուագներով: Ան իր կեանքին մէջ բռնած դրօշակ մը՝ գրկուածներու կարմիր դրօշակը, արիւնով ներկեց իր քալած ճամբան, որպէս զի անկէ ծնի իսկական մարդը: Ան ըրաւ այս բոլորը և կատարեց իր մարդկային պարտականութիւնը: Մենք այսօր կեցած հանգրուանի մը առաջ՝ յետադարձ ակնարկով մը կ'ուզենք հետեւիլ անոր: Կ'ուզենք հետեւիլ այն ժամանակէն՝ երբ Թուրքիոյ պետական անձնաւորութիւնները և մասնաւորապէս անոնք, որոնք որոշ չափով կարող եղած էին ըմբռնել դարուն ոգին, սկսան ազգայնական շարժման մը յառաջապահները ըլլալ Տաճկաստանի այս արցունքի ու կրակի աշխարհին մէջ: Անոնք կը փափաքէին Թուրքիան տեսնել միատարր մարմին մը, այս բազմացեղ ու բազմալեզու երկրին մէջ. կ'ուզէին կանգնել միատարր օսմանցիութիւնը ուր այլ եւս գոյութիւն չունենային Հայը, Յոյնը, Արաբը, Ալպանիացին, ու Մակեդոնացին: Այս նպատակին սակայն իրագործման համար՝ անոնք զուրկ լինելով բարոյական ուժերէ սկսան բիրտ միջոցներու: Այն օրէն ի վեր հալածանքի ուրուականը սկսաւ սաւառնիլ հայ կեանքին վերեւը:

Միւս կողմէ՝ օսմանեան վերջին վեհապետներու գէշ կեանքը՝ երկիրը հասցուցած էր տնտեսական քայքայման: Պետական գանձը դատարկ և նոյն իսկ պարտական եւրոպական, պետութեանց գանձի աղքատութեան խիստ բնական հետեւանքը ըլլալով ճնշուած տուրքերու ծանրութեան և եւրոպական մեքենայական արտադրութեան շահագործող սիստէմի տակ, մաշած՝ կմախք դարձած էր: Գործ չի կայ, դրամ չի կայ, իսկ պետութիւնը զօրք կ՚ուզէ իր շռայլ ծախսերուն համար: Այս պայմաններուն տակ, ժողովուրդը հասած էր անտանելի դրութեան մը: Դրութիւն մը՝ որ աւելի չեշտակի կը յայտնուէր բաղկացուցիչ Քրիստոնեայ տարրերու մէջ, քանի որ անոնք ենթակայ էին թէ երկրին տնտեսական տագնապին և թէ որպէս ազգութիւն, Թուրքերու ազգայնական հալածանքին: Այս դրութիւնը ծագում տուաւ յիսունական թուականներուն Սերվիական ապստամբութեան, որ Բարիզի վեհաժողովին մէջ անկախ հռչակեց ինքզինք: Յաջորդող տարիներու մէջ այս անտանելի դրութիւնը արդէն իսկ սկսած էր ցնցել Թուրքիոյ միւս բաղկացուցիչ ազգութիւնները, որոնք վերազարթնումի նշաններ սկսած էին ցոյց տալ: 1875ին Պօսնա-Հէրսէկը իր ապստամբութեան դրօշը կը բարձրացնէր. անոր կը հետեւէին Ռումէլին և Պուլկարները: Հայ ժողովուրդը դեռ հաւատարիմ հպատակն էր Սուլթանին: Ապստամբութիւններու մասին դիւանագիտական գործողութիւնները կ՚երկարէին: Գարատաղ և Սերվիա պատերազմ կը հռչակեն Թուրքիոյ դէմ, և այս բոլորին վերջ կը դնէ Ռուսօ-Թուրք պատերազմը, երբ Թուրք զինուորներ յիշատակելի քաջութեամբ դիմադրելէ վերջ կը յաղթուին, որուն հետեւանքով կը կնքուի Սանսթէֆանոյի դաշնագիրը: Այս դաշնագրէն դժգոհ՝ պետութիւններ կ՚առաջարկէին գումարել վեհաժողով մը: Պեռլինի վեհաժողովը կը գումարուի 1878ին. հայ ժողովուրդը հոս շարժիլ կը սկսի: Այն ժամանակի Հայոց Պատրիարքը՝ Ներսէս Վարժապետեան հայ ժողովուրդին ներկայացուցիչները կը ղրկէր Պեռլին, հոն ներ-

կայացնելու Հայոց վիճակն ու տառապանքը: Ժողովը 61րդ յօդուածով կ՚որոշէ առաջարկել Սուլթանին մի քանի նախնական բարենորոգումներ. հոս հայկական հարցը միջազգային դիւանագիտական սեղանին վրայ կը կազմէ այլ եւս «Արեւելեան խնդիր»ի մէկ մասը: Հայ ժողովուրդին խանդավառութիւնը կը սկսի: Նա կը մտածէր որ իր տառապանքի բաժակը լեցուած էր արդէն և իր կրօնքն ու եկեղեցին և բոլոր նուիրական զգացումները ծաղրի առարկայ ըլլալէ դադրած է, կը մտածէր թէ վերջ պիտի տրուէին իրեն դէմ հանուած դրութենական հալածանքներուն և ինք տէրը պիտի ըլլայ իր աշխատանքին: Այս յոյսերն ու ոսկեայ երազները սակայն երկար չի տեւեցին: Եւրոպական դիւանագիտութեան արդիւնքը եղող Պեռլինի վեհաժողովի 62րդ յօդուածը երկար ժամանակ մնաց թուղթի վրայ միայն: Այդ յօդուածը ինքնին դրուած էր հոն ծառայելու եւրոպական պետութիւններու համար միջամտելու Թուրքիոյ ներքին գործերուն: Միւս կողմէ Հայութեան կեանքը Գամիտեան Սուրին՝ բռնակալի ճնշումներու տակ կը հիւծէր, կը քայքայուէր շարունակ: Ի՞նչ պէտք էր ընել ուրեմն, երկար տարիներ անցած էր այն օրէն ի վեր որ Հայութիւնը կը կարծէր թէ այլեւս սկսած է իրեն համար կեանքի նոր թուական մը: Եւրոպայէն կ՚ըսպասէր նա իր այդ փափաքներուն իրագործումը: Իսկ Եւրոպան, որ միշտ պատրաստ էր խօսելու յանուն Քրիստոնէութեան, յանուն մարդկային իրաւանց, կը մնար լուռ ի տես այնքան խուժդուժ ոճիրներու և ցնցող արարքներու: Ուէ կերպով միջամտութիւն մը հակառակ կը տեսնէր իր շահերուն: Անկէ յոյս չի կար: Բռնապետը սակայն տեսած էր թէ ինչպէ՞ս իր խաւար երկրին, զուլումի այս աշխարհին մէջ բուռ մը ժողովուրդ Տարօնի կողքին կպչող, քաջ ու բրիչ գործածող մաս մը մարդոցմէ սկսած է արթննալ դժգոհութիւններ իրենց ստրուկի անտանելի կեանքին դէմ: Տեսած էր թէ ինչպէ՞ս նոր կեանքի մը յոյսը սկսած է թրթռալ անոնց մէջ, բան մը՝ որ կ՚ըսպառնար իր տզրուկի կեանքին. ու-

բեմն պէտք էր հալածել թշնամին, պէտք էր վար բերել այդ ժողովուրդը, պէտք էր ցրուել զայն աշխարհի չորս կողմը։ Եւ նա սկսած էր աւելի բուռն ոգւով առաջ տանիլ սկսուած գործը. յուսահատութիւնը տիրած էր ամէն կողմ, թուլութիւն մը, համակերպելու, քծնելու, ստորնանալու ախտաւոր հոգեբանութիւն մը կը սաւառնէր հայ կեանքին վերեւը, մահը մօտեցած էր դրան առաջ և սկսած էր արդէն ներս մտնել, ամէն մարդ սոսկալ սկսած էր մօտեցող թշնամիէն։ Այս սարսափի ու հոգեվարքի րոպէներուն, այս յուսահատութեան և մահուան ճգնաժամերուն, երբ յոյսի ամենավերջին նշոյլն իսկ մարած կը նկատուէր, նոր գաղափարի մը ճառագայթները կը շողշողան մի քանի խումբ հայերու մտքին մէջ։ Այս ճառագայթը մահուան սարսափէն ծնած էր։ Կ. Պոլսոյ, Մարզուանի, Խարբերդի և ուրիշ հայաբնակ գաւառներու մէջ իրարմէ անջատ, այլեւայլ խումբեր՝ տառապող հայութեան այդ հարազատ զաւակները, յուսահատութեան ովկիանին մէջ, կ'ուզէին իրենց ձեռքը նետել մօտեցող ճիւղի մը, անոնք կ'ուզէին որդեգրել նոր ուղղութիւն մը, նոր գործունէութիւն մը, մէկդի նետել համակերպութեան գաղափարը և անձամբ պաշտպան կանգնիլ իրենց մարդկային իրաւունքներուն։ Տրամադրութիւնները ստեղծուած էին, գործելու փափաքը ծնած էր արդէն, բայց պէտք էր ուղղութիւն տրուէր այդ փափաքներուն, պէտք էր բացատրուէր թէ ի՛նչ է հայութեան ցաւը, ի՛նչ բանի մէջ պէտք է փնտռել անոր դարմանը։ Պէտք էր վերլուծել կեանքի երեւոյթները գիտական տեսակէտէ և ցոյց տալ ըմբոստութեան, ապստամբութեան անհրաժեշտ կարիքը։ Գործունէութիւնը պէտք էր գիտական հիմերու վրայ դնել։ Եւ ահա ճիշդ այս պարագային Ժընեւի մէջ մի քանի անհատներ, իրենց գլուխը ունենալով Աւետիս Նազարպէկեան, կը հրատարակեն «Հնչակ»ը։ Թերթը կը սկսի հրատարակուիլ 1887ին և առաջին օրէն իսկ կ'սկսի հնչեցնել յեղափոխութեան շեփորը հայ ժողովուրդին մէջ. Հնչակը առաջին անգամ

ԱՒԵՏԻՍ ՆԱԶԱՐՊԷԿԵԱՆ

ՏԻԿԻՆ ՄԱՐՕ ՆԱԶԱՐՊԷԿԵԱՆ

կը սկսի վերլուծել հայ կեանքը և կը գտնէ որ հոն սկսած են տեղի ունենալ նոր երեւոյթներ, կը գտնէ որ հայ արհեստաւորը չի կարողանալով այլեւս դիմանալ եւրոպական արդիւնաբերութեան, սկսած է կորսնցնել իր ար-

հեստը, իսկ գիւղացին լինելով մէկ կողմէ զուրկ արդիւնաբերական կատարեալ միջոցներէ, միւս կողմէ պետական հարկերու ճնշիչ ծանրութեան տակ կարող չըլլալով առաջ տանիլ իր հողի մշակութիւնը, ստիպուած է ծախել զայն և դառնալ վարձու բանուոր. ուստի այս երկու ուղիով, հայ ժողովուրդին մէջ սկսած է երևան գալ նոր տարր մը: Այդ նոր տարրը որ օրըստօրէ ստուարանալու վրայ է, բնական ուղիով մը կորսընցնելով իր ձեռքի աշխատանքը, և միւս կողմէ՝ իր մայր երկրին մէջ չի կարողանալով գտնել գնորդ իր աշխատութեան, ստիպուած է դիմել բազմամարդ կեդրոններ, ինչպէս Պոլիս, Իզմիր, Հալէպ և Ամերիկա, ուր նա կը դառնայ իսկական բանուոր: Այս նոր դասակարգը՝ հայութեան մէջ այժմ երբ ազդակ քաղաքական յեղաշրջման, կը պահանջէ իր պայմաններու համապատասխան կազմակերպութեան ձև մը, որուն տակ սա ազատ կերպով կարող ըլլայ յառաջանալ և զարգանալ: Այսպէս՝ «Հընչակ»ը կը տրամաբանէ որ, այդ նոր տեսակի կազմակերպութիւնը ձեռք բերելու համար, նկատի ունենալով Տաճկաստանի քաղաքական դիրքը ընդհանուր Եւրոպական քաղաքականութեան առջև, որ նա դատապարտուած է լինել բաժան բաժան, նկատի ունենալով Թուրք ժողովուրդի ընդհանուր տրամադրութիւնը, որ դեռ չէ կարող ըմբռնել իր պատմական դերը, ուստի անհրաժեշտ է որ հայ ճակատագիրը բաժնուի Թուրքիայէն և նորակազմ Հայաստանի մէջ, Հայեր աշխատին իրականացնել այն կառավարութեան ձևը, որուն տակ անոնք պատեհութիւն պիտի ունենան ազատօրէն զարգանալու:

Հնչակը այսպէս վերլուծելով հայ դատի էութիւնը, առաջ կը տանի իր խորհրդածութիւնները և կը գտնէ որ անկախ Հայաստան ձեռք բերելու ամէնաէական միջոցն է ապստամբական, յեղափոխական գործելակերպը: Երբ կը մօտենայ բոպէն, որ Թուրքիան կ՚ըսկսի բաժնուիլ եւրոպական պուրժուական պետութեանց միջև, ճիշտ այն ժամանակ՝ հայեր պէտք է պատրաստ ըլլան,

ընդհանուր ապստամբութեան մը և հռչակեն ինքզինքնին անկախ: Հնչակը կուգայ տալ նաև իր զօրաւոր հարուածը այն գաղափարին թէ հայկական դատը գլուխ հանելու զօրաւոր ազդակներէն մին պիտի լինի Եւրոպական պետութեանց միջամտութիւնը, քաղաքականութիւն մը՝ որ այն ժամանակները առաջ կը տարուէր մաս մը հայ դիւանագէտ կարծուածներու կողմէ և որ անկից վերջն ալ մինչև ժամանակ մը շարունակուեցաւ Դաշնակցութեան կողմէ: Հնչակը այս մասին խօսելով կուգայ այն եզրակացութեան թէ, եւրոպական միջամտութիւնը հիմնուած է Եւրոպական պետութեանց շահերու վրայ և թէ անոնց միջամտութիւնը կը լինի այն չափով որ կը ներեն իրենց շահերը, ուստի բոլորովին սխալ է մուրացկաններու նման ամէն անգամ դիմել Եւրոպայի դահլիճներուն, յանուն մարդկային իրաւանց, այլ անհրաժեշտ է ամփոփուիլ յեղափոխական ուժերը միացնել և յարմար ժամուն վստահ մեր ուժերու վրայ՝ պարզել ընդհանուր ապստամբութեան դրօշը: Յեղափոխական գործունէութիւնը հայկական դատի լուծման միակ միջոցը նկատելէ վերջ, Հնչակը կուգայ այդ գործունէութիւնը իրականացնելու միջոցներուն վրայ խորհիլ, և կ՚առաջարկէ ունենալ ամէն հայաբնակ գաւառներու մէջ կազմակերպութիւններ, որոնք կապուած ըլլան ընդհանուր կեդրոնի մը: Այդ ընդհանուր կեդրոնը պիտի ունենայ իր որոշ գանձարանը, ուր հաւաքուած գումարը պիտի գործածուի ընդհանուր ապստամբութեան համար: Սա քաղաքական սպանութիւնները (Տէռօր) թէև գտնելով աննպաստ զէնք քաղաքական գործունէութեան, և սակայն երբ միակ միջոցը այդ կազմակերպութիւնը պաշտպանելու ներքին և արտաքին վտանգներու դէմ, կը թելադրէ այդ ապագայ կազմակերպութեան: Հնչակը կը նկատէ որ հայ ժողովուրդը տարիներով ապրած ըլլալով համակերպումի ստրկական կեանքը, անոր խառնուածքին մէջ մտած է հպատակի հոգեբանութիւն: Տարիներ առաջ, Պեռլինի վեհաժողովի որոշումներու հետևանքով այնչափ խան-

դալառութենէ վերջ՝ այդ որոշումները անյաջող հետեւանքը, յուսահատութեան և թուլութեան մատնած է զայն: Պէտք էր փոխել անոր հոգեբանութիւնը, պէտք էր գրգռել զայն, յոյս ու կորով ներշնչել անոր, պէտք էր ցոյց տալ թէ՝ կայ իր մէջ ուժ մը, վերջին կայծ մը, որ կարող է հրաշքներ գործել: Այս բոլոր բաները պէտք էր գործնականապէս ցոյց տալ անոր, իսկ այդ ընելու համար անհրաժեշտ էր ունենալ զինեալ ասպատակային խումբեր, որոնց գործը պիտի լինէր օգտուելով կառավարութեան թոյլ և անհետեւ գործունէութենէն, ժողովուրդին գերագրգիռ վայրկեաններուն՝ ուժ տալ անոնց ապստամբական ցոյցերուն և ցուցնել թէ կառավարութեան և թէ ժողովուրդին ուշադրութիւնը հրաւիրել իրենց վրայ: Ասպատակային խումբերը պիտի ծառայէին նաև, օրըստօրէ միշտ գրգռեցնելով կառավարութիւնը, ջլատելու, տկարացնելու բռնակալութեան ուժը:

Այսպէս Հնչակը կը վերլուծէր հայ կեանքը, կը քննէր, կը տրամաբանէր և կը հետեւցնէր միշտ առաջնորդ ունենալով այն գիտութեան լոյսը, որ նոր դարու կրօնքը եղած էր Եւրոպական աշխարհի մէջ: Գիտութիւն մը՝ որ եկած էր իրականացնել, կեանքի մէջ մարմին դարցնել մարդկութեան այն մեծ խոհերը, որ դարերէ ի վեր քարոզուած և սակայն օրըստօրէ մարդկութիւնը հեռացած էր անոնցմէ: Այդ գիտութիւնը, Գիտական ընկերվարութիւնը՝ Սօսիալ տեմօքրասիան էր որ իր փողը հնչեցնել եկած էր հայ կեանքի մէջ, ուր նա ունեցաւ, ըստ սովորականին, իր երդուեալ հակառակորդները:

Մկրտիչ Փորթուգալեան, որ ժամանակ մը Վանի մէջ ուսուցչութեան իր պաշտօնի ընթացքին, հայկական դատի բաւարար լուծումը գտնելով յեղափոխական գործունէութեան մէջ, առաջ տարած էր իր պրոպականտան և ապա անցնելով Եւրոպա, Հնչակի երեւումէն առաջ իսկ սկսած էր հրատարակել Արմենիան, բոլորովին տարտամ և անորոշ ուղղութեամբ, այժմ սկսաւ բուռն պայքար մը Հնչակի և իր ուղղութեան դէմ: Նոյնը ըրին նաև

իր ժամանակին Եւրոպայի մէջ հրատարակուող ուրիշ թերթեր, ինչպէս նաև քիչ վերջ երեւան եկող Լամենի և Դրօշակ թերթերը: Ասոնցմէ ոմանք կը պնդէին թէ, Սօսիալիզմական ուղղութիւն, առելի լինելով եւրոպական դիւանագիտութեան, կարող է անոնց մէջ հակակրանքի զգացումներ արթնցնել դէպի հայկական դատը, թէ՝ Սօցիալիստները լինելով հակահայրենասէրներ կը վատասեն հայ ժողովուրդը, թէ մենք պէտք է միմիայն դիմումներով և խաղաղ միջոցներով աշխատինք գործադրութեան դնել Պեռլինի վեհաժողովի 61րդ յօդուածը: Հնչակը ամբողջ տարի մը վահան ունենալով իր գիտական սկզբունքները սկսաւ քաջաբար դիմադրել եղած անտեղի յարձակումներուն, միւս կողմէն շարունակեց հրապարակ դնել իր ծրագիրն ու կանոնագիրը: Քիչ ժամանակէն նոր գործունէութիւնը սկսաւ մեծ համակրութեամբ ընդունելութիւն գտնել հայ յեղափոխական տարրերու կողմէ, որոնք անմիջապէս սկսան բոլորուիլ այս նոր ուղղութեան շուրջ: Հնչակի կոչը արձագանգ կը գտնէ չէ թէ միայն ծովեզրեայ գլխաւոր կեդրոններու մէջ, ուր հաւաքուած էր և իբր տարագիր կ'ապրէր հայութեան կուրծքէն փրցուած կորովի մասը, այլ այդ ձայնը կը հնչէ նաև հայաբնակ գաւառներու ամէնախոր անկիւններու մէջ, ուր արցունքը արիւնին հետ միացած, կը լուային Հայաստանի քարերն ու խիճերը:

1889ին Հնչակի առաջադրած կազմակերպութեան կորիզը կազմուած էր արդէն, երեւան եկած էր «Հնչակի խումբը», որուն անունով կը խօսի «Հնչակ»ը ալ անկից վերջ:

Ճիշդ այս ժամանակներն էր որ դարձեալ բռնաբարութիւնները նոր թափով առաջ կը տարուէին Հայաստանի մէջ. Մուշի մէջ երեւան կուգայ Կիւլիզարի բռնաբարումը տխրահռչակ Մուսա պէկի կողմէ, պատմական դէպք մը, որուն հետեւանքով Մուսա պէկ Պոլիս կը կանչուի ժամանակին բռնակալ կառավարութեան կողմէ: Պոլսոյ դատարանը սակայն, չէ թէ միայն կը չի դա-

տապարտէր յանցաւորը, այլ նոյն իսկ կը քաջալերէ զայն իր ոխրագործութեանց համար և նուէրներով եա կը ճամբէ։ Այս և նոյնանման ուրիշ չատ մը բռնաբարութեանց դէպքեր ընդհանուր զայրոյթ առաջ կը բերեն թէ Պոլսոյ և թէ գաւառի հայութեան մէջ։ Եւրոպական մամուլը կ'ըսկսի զբաղիլ հայկական հարցով և համակրական յօդուածներ կը նուիրէ անոր։ Լարուած ընդհանուր տրամադրութիւններուն մեծ զարկ կուտայ 1890 Յունիս 8ի Կարնոյ դէպքը, ուր կառավարութիւնը եկեղեցիին մէջ զէնք պահուած ըլլալու պատրուակին տակ խուզարկութիւն մը կը կատարէ, ու երբ փորձը երևան կը բերէ կառավարութեան ենթադրութեան անհիմնութիւնը, ժողովուրդը խորապէս զգացուած կ'ուզէ ցոյց տալ իր զայրոյթն ու դժգոհութիւնը որ յանդգնած էր հեգնանքով վերաբերիլ իր կրօնական զգացումներուն հետ, ուստի կը գոցէ խանութները և Հնչակեան Կէրէկցեանի առաջնորդութեամբ, հաւաքուելով եկեղեցիին բակը իրենց բողոքը կը յայտնեն կառավարութեան արարքներուն դէմ։ Կառավարութիւնը իմանալով եղելութիւնը զինուորական ուժով անմիջապէս կը ցրուէ ժողովուրդը։ Այս դէպքին մէջ կ'ըսպաննուին մի քանի հայեր և կը վիրաւորուին քանի մը զօրքեր։ Այս կարգի դէպքեր օրըստօրէ երևան գալ կ'ըսկսին Հայաստանի այլևայլ կողմերը, որոնք կ'ապացուցանեն որ Հնչակի բրօբականտան սկսած էր արդէն իր գործին։ Ժողովուրդին մէջ մտած է ըմբոստութեան և բողոքի ոգին։ Այս ընդհանուր տրամադրութիւններէն օգտուելով հայ յեղափոխական կուսակցութիւնը (*) կ'ուզէ կարևոր ցոյց մը սարքել Կ. Պոլսոյ մէջ։ Ցոյցը տեղի պիտի ունենար Գումգափուի Մայր եկեղեցիին մէջ Վարդավառի օրը, օր մը՝ որ մեծ պատեհութիւն կուտար այս կարգի արարքներու քանի որ նոյն օրը ըլլալով նաև Թրքաց Գուրպան

(*) Այս ժամանակները «Հնչակ»ը այս անունով կ'որակէ իր կազմակերպութիւնը:

Պայրամին, զինուորներու մեծ մասը գացած պիտի ըլլային Երլտըզ։ Ցոյցը պիտի բաղկանար նախ ճառի մը ընթերցումէն, ուր նկարագրուած պիտի ըլլային հայ ժողովուրդի կրած տառապանքները Թուրք պաշտօնեաներու կողմէ, ապա Պատրիարքին հետ հանդիսաւոր թափօրով պիտի երթային Երլտըզ՝ Կայսեր մատուցանելու հայ ժողովուրդի պահանջները։ Եկեղեցիին մէջ ճառին ընթերցումը, իր յայտնած բուռն փափաքներու համաձայն յանձնուած էր Յարութիւն Ճանկիւլեանի, որ այն ժա-

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՃԱՆԿԻՒԼԵԱՆ

մանակը Արամ Աչըգպաշեանի, Մուրատի, Տամատեանի, Մամբրէ Վրդ.ի և Գրիգոր Գըլըճեանի հետ կը կազմէին Կ. Պոլսոյ Մասնաճիւղի Վարչութիւնը։ Լուր տրուած էր նաև Աշըգեան Պատրիարքի, որ անպայման ներկայ

գտնուի եկեղեցին, հակառակ պարագային ցոյցը տեղի պիտի ունենար Մաքրիքոյ Պատրիարքի դրանը առջեւ։

Կիւրակէ առաւօտ եկեղեցին զանգակները կ'ըսկսին անընդհատ զանչիւններով եկեղեցի հրաւիրել հաւատացեալները։ Եռուզեռ մը ամէն կողմ, Պատրիարք Աշըգեան զուռնատ դէմքով եկեղեցին մէջ բազմած է իր աթոռը, անգիտակ ամբոխը կ'ուզէ բան մը նշմարել այս խառնաշփոթութեան մէջ ու կ'ըսկսին եկեղեցին մէջ իրարու հարցնել խնդիրին էութեան մասին։ Հետաքրքրութիւնը վայրկեան առ վայրկեան կ'աւելնայ ժողովուրդին մէջ։ Ի՞նչ կար արդեօք։ Պատարագը դեռ աւարտած չէր, երբ թուղթի կտոր մը իր ձեռքին մէջ յանկարծ մէջտեղ կը նետուի Ճանկիւլեան ու կ'ըսկսի կարդալ այն բողոքագիրը որ պատրաստուած էր արդէն։ Աշըգեան պատրիարք եկեղեցին մէկ կողմէն սպրդելով կ'ելլէ Պատրիարքարան. ժողովուրդը լուռ ունկնդրութեամբ ափիբերան կ'ըսկսի դիտել այս նորանշան երեւոյթը, որուն նշանակութիւնը նա չէր կարող ըմբռնել։ Բողոքագրի ընթերցումէն վերջ Հնչակեաններ կը խուժեն Պատրիարքարանի առջեւ և կը պահանջեն Պատրիարքէն որ առաջնորդէ զիրենք Պալատ նոյն բողոքը ներկայացնելու Սուլթանին։ Պատրիարքը քիչ մը ընդդիմութենէ վերջ, կ'ըստիպուի համակերպիլ ժողովրդեան պահանջին։ Հօս Ճանկիւլեան ջղայնացած է արդէն, փոթորկող զանկին մէջ խորհուրդները արագ արագ իրար կը յաջորդեն, մոլեգնած աչքերը կը դառնան իր կոպիճներուն վրայ և վերը պատէն կախուած կը տեսնէ Համիտական անարգ կառավարութեան թուղրան, ատելութեամբ չաղախուած իր արդար բարկութեան նոպաներուն մէջ՝ վար կ'առնէ բռնակալութեան այդ խորհրդանշանը և իր ոտքերուն տակ կտոր կտոր կ'ընէ զայն. Թափորը վերջապէս կը յառաջանայ դէպի Ըլտըզ, առջեւէն կը քալէ կառք մը, որուն մէջ նստած են Պատրիարք՝ Աշըգեան, Ճանկիւլեան և Մամբրէ վրդ.։ Հազիւ քանի մը քայլ ես, և ահա Թափորը կը շրջապատուի սուինաւոր զօրքերով,

կռիւ մը կ'ըսկսի բռնակալութեան նուաստ ծառաներուն և հայ ժողովուրդի ընտրեալ զաւակներուն մէջ, ուր նահատակի մահուամբ գետին կ'իյնան Ղումրուեան և Նալպանտեան, մինչ այդ կառքին երեք հեծեալները կը սպրդին Ցոյնի մը տուն որ կը շրջապատուի զինուորներով։ Հարցաքննութեանց պահուն Աշըգեան Պատրիարք, Տէվրիշ փաշայի՝ ժամանակին Պաշ Եավէրին կը յայտարարէ թէ ինք խնդրոյն նախապէս տեղեակ ըլլալով, պատասխանատուութենէ զերծ մնալու համար, տեղեկագրած էր ոստիկանական նախարար Քեամիլ պէյի։ Իսկ Քեամիլ պէյ հաստատելով Պատրիարքի խօսքը, ինքզինք արդարացնելու համար կ'առարկէ թէ՝ ինք այդչափ տարուան հայ հաւատարմութեան վրայ վստահութիւն ունենալով, չէր կարող հաւատալ այդ կարգի յայտնութեան մը և թէ այդպէս նուիրական օր մը, ինչպէս Գուրպան Պայրամին, չէր ուզած Սուլթանին սիրտը վիրաւորել անոր լուր տալով այդ կարգի խնդիրներ, այլ միայն բաւականացած էր եկեղեցին զրկելով մեծ քանակութեամբ լրտեսներ։ Աշըգեան Պատրիարք և Մամբրէ վրդ. ազատ կը թողուին։ Քեամիլ պէյ անմիջապէս պաշտօնանկ կ'ըլլայ և անոր տեղ պաշտօնի կը կոչուի ախրահոչակ Նազըմ փաշա։ Ճէհանկիւլեան կ'առաջնորդուի բանտ։ Ձերբակալութիւնները արդէն կ'ըսկսին։ Մի քանի օրուան մէջ հազարէ աւելի հայեր կը լեցնեն Պոլսոյ բանտերը, դատավարութեան միջոցին հետզհետէ բանտարկեալներու մեծ մասը անմեղութիւննին հաստատելով, ազատ կ'արձակուին կը մնան միայն 10—15 անձեր որոնց մէջ Ցարութիւն Ճանկիւլեան և Գրիգոր Գըլըճեան հակառակ իրենց եղած այնչափ խոստումներուն և սպառնալիքներուն՝ յայտնած ըլլալով որ իրենց ընկերներն էին ամբողջ հայ ժողովուրդը և յիշատակելի ճարտարութեամբ ու քաջասրտութեամբ ինքզինքնին պաշտպանելէ վերջ, դատապարտուեցան ցմահ բերդարգելութեան։

Սարսափի օրերը սակայն դեռ չէին վերջացած։ Այդ դէպքերուն կը յաջորդէ մաս մը քաղաքական սպաննու-

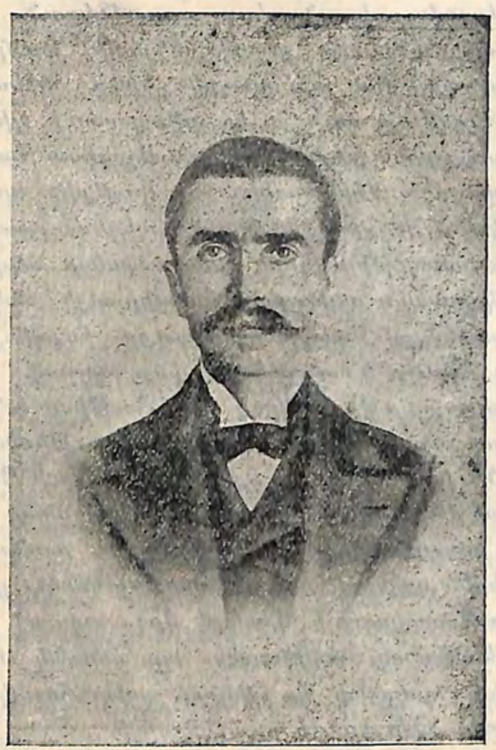

ԳՐԻԳՈՐ ԳԸԼԸՃԵԱՆ

թիւններ, զոր կը վճռէր Հնչակեան կուսակցութեան դատական Ատեանը։ Այս տէռօրները ահ ու սարսափի կը ձգէին ամբողջ Պոլսոյ Հայ թէ Թուրք հասարակութեան վրայ։ Հակառակ այնչափ խիստ հսկողութեանց այդ անվախ անձնաւորութիւնները դեռ կը չարունակէին իրենց գործը, հլու հպատակներն էին իրենց պարտականութեան ձայնին։ Որոնք են այդ գերմարդկային էակները, որոնք մահը կ'արհամարհեն և կը հեգնեն բռնակալ Սուլթանին այդչափ ուժերը։ Ահա հարցում մը, որ բնականաբար ընելու կ'ըստիպուէին բոլոր դէպքին ականատեսները։

Այս խնդրով կ'զբաղէր նաև ժամանակին Նախարա–

րաց Խորհուրդը, որոնց մէջ կային անձնաւորութիւններ, որոնք կողմնակից էին որոշ բարեկարգութիւններ մտցընելու Հայաստանի մէջ, որուն խիստ կերպով կը հակառակէր Նազըմ փաշա։

Դէպքին ազդեցութիւնը դեռ թարմ էր մտքերու վրայ, երբ Հնչակեան Կուսակցութիւնը առաջին ցոյցի ժամանակ որոշ փորձառութիւն ձեռք ձգելէ վերջ՝ կ'որոշէ երկրորդ զինեալ ցոյց մը ընել, այս անգամ Պապը Ալի, ուր մտադրած էին Տէռօրի ենթարկել նաև Նազըմ

Հնչակեան յայտնի գործիչ եւ «Հնչակ»ի խմբագիր

Ս. ՍԱՊԱՀ ԳԻՒԼԵԱՆ

փաշան, որ ինչպէս միւս բոլոր նախարարները՝ արդէն վախու ազդեցութեան տակ, սկսած էին հեծելազօրքով պտտիլ։ Այս երկրորդ ցոյցի պատրաստութեան մէջ, կառավարութիւնը կ'ըսկսի հալածանքի ենթարկել Հնչակեան Կուսակցութեան Կ. Պոլսոյ Մասնաճիւղի վարչութեան անդամները։ Ասոնք մատնուած էին։ Մատնիչը իրենց մէջէն էր, Մամբրէ վրդ. որ վերջէն, երբ կ'ըստուգուի, իր օրինաւոր պատիժը կը գտնէ տէռօրի ենթարկուելով Հնչակեան Կուսակցութեան կողմէ։ Ցոյցի հեղինակները միասին կ'ըստիպուէին ապաստանիլ արտա–

սահման և այսպէսով կը վերջանայ յեղափոխական այս մեծ ցոյցը, իր ազդեցութիւնը սփռելով Պոլսէն դուրս Հայաստանի բոլոր կողմերը, արձագանգ գտնելով բոլոր անկեղծ հայրենասէրներու սրտին մէջ։ Գործը սակայն աւելի արիւնոտ էջեր կը բանայ, որուն պիտի հետեւինք մենք, յառաջիկայ տարուայ Դաւառին Տարեցոյցին մէջ։

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԵՂԵՐ

1. *Սխտորը կը ծեծեն ու աղոխ ջուրի հետ խառնելով գլխեր մը կը թողուն, հետեւեալ առաւօտ կը խմեն ղողի իբր ընտիր դեղ։*

2. *Զորցած ծիրանին ջուրը դեղնութեան համար կը գործածեն։*

3. *Խորոված սոխը պալարներու վրայ կը դնեն, վէրքը բանալու համար։*

4. *Փորհարութեան ատեն ալիւրի թեփը քացախով խիւս կը շինեն և փորին վրայ կը դնեն։*

5. *Դանակի կտրուածքին նապաստակի աղբը իբր դարման կը գործածեն։*

6. *Իշու միզած տեղին ցեխը կը պահեն ու երբ կարիճը խայթէ խայթուածքին վրայ կը դնեն քիչ մը թըրջելէ վերջ։*

7. *Հաւի իւղը ծծկան մայրերու ծիծերուն կը քսեն ճեղքտելէն զերծ պահելու համար։*

8. *Կաթը առատացնելու համար անխօն կը ծեծեն ու բաղնիքին մէջ կռնակին վրայ կը ցանեն։*

9. *Թխւրտերը նոր գնդակահար մարդուն մսին մէջէն գնդակը հանելու համար մուկը կը ճեղքեն և տաք տաք վէրքին վրայ կը դնեն։*

10. *Թթու նուռը խորովելէն վերջ իբր պնդացուցիչ կը գործածուի։*

11. *Մանաներ, հաւկիթի ճերմկուց և ալիւրը խիւս շինելով վզին ետև կը կապեն գլխու ցաւի համար։*

12. *Թխւրտերը լուսնոտներու վրայ իշու համետ կը ձգեն և գլուխը սեւ չիթ մը կը կապեն։*

13. *Սուրճի մէջ ձիթախեղ կաթեցնելով կը խմեն իբր հազի դեղ։*

Դ. ՄԱՍ

ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԻՍ ՈՒԹԸ ՀՐԱՇԱԼԻՔՆԵՐԸ

Ա.

ԿԱԽԱՂԱՆԱՒՈՐ ՊԱՐՏԷԶԸ

Բաբելոնական լայնածաւալ կայսրութեան մայրաքաղաքն է մեծ Բաբելոնը, որ Քրիստոսէ 600 տարիներ առաջ աշխարհի կարեւոր մէկ քաղաքն էր վաճառականութեան, ռազմագիտութեան, գեղարուեստի և գիտութեան: Մեծն Նաբուգոդոնոսորի ձեռքին տակ՝ այս ոստանը աւելի ծաղկեցաւ, աւելի ընդարձակեցաւ: Ու Կախաղանաւոր Պարտէզի շինութեան մասին կարգ մը անէքդոտներ կը պատմուին:

Նաբուգոդոնոսորի կինը Մարաստանցի ըլլալով լեռնային տեսարաններ տեսնելու վարժուած էր, և անկա պատճառ մը եղաւ որ այդ վէս արքան իր թագուհիին քմահաճոյքները գոհացնելու համար՝ շինելու ձեռնարկէ Կախաղանաւոր Պարտէզը:

Այս հրաշալիքը 400 ոտք բարձր, արուեստական լերան մը կուրծքին վրայ թառած է: Ճարտարապետական օրէնքներով հետզհետէ իրարու վրայ կը բարձրանային հսկայ դարատափներ, որոնք կը նստէին 78ական ոտք բարձր կամարներու և կղմինդրէ սիւներու վրայ: Կամարներուն վրայ եղէգներու ահագին գերաններ ձըգուած, սեւ ձիւթ և կապար քաշուած և անոնց վրայ ալ Բաղդիայի պտղաբեր հողէն փռուած էին: Ու ահա այսպէս Բաբելոնի ջինջ երկինքին ներքեւ՝ կը կախուէին օդակառոյց դարատափները իրենց խորհրդաւոր անտառներով, երկնուղէշ ծառերով, ահաւոր ժայռերով, հրաշագան ծաղկանոցներով, մարմարեայ աւազաններով, ժպտող լճակներով և ծառազարդ ճեմելավայրերով: Այս գեղեցկութիւններուն մէջ Մարաստանցի Ամիդնէս, Նաբուգոդոնոսորի հոգին, ամէն առաւօտ, կարօտակէզ սըրտով, աչքերը հեռուն սեւեռած, կը դիտէր իր հայրենիքին լեռներն ու ձորերը, որ մթութեան մէջ կը հալէին: Ինչե՜ր կ'անցնէր մտքէն:

Ո՞ւր է հիմակ այս հրաշալիքը . . . : Դարերու երախը ինկած, յաւիտենականութեան մէջ կորսուած . . . :

Բ.

ԱՐՏԵՄԻՍԻ ՏԱՃԱՐԸ

Արտեմիս Յոյներու գլխաւոր դիցուհիներէն մէկն է, Արամազդին աղջիկը, Ապողոնի քոյրը: Եփեսացիք ուզեցին այս դիցուհիին տաճարը կանգնել, որովհետեւ Տրովադայի դիւցազնական պատերազմին մէջ, ան՝ Տրովադայի կողմը բռնած էր կռուելով Հէրայի, իր խորթ մօրը դէմ:

Արտեմիսի տաճարը շինուած է 128 մարմարին վիթխարի սիւներու վրայ, որոնք 128 թագաւորներու կողմէ դիցուհիին նուիրուած էին: Ամբողջ տաճարին երկայնութիւնը 425 և լայնքը 220 ոտք էր: Հին աշխարհի այս հրաշալիքը 200 տարուան մէջ շինուեցաւ: Հոս կը դրուէին Յունական և Ասիական բանաստեղծութիւններու քանդակագործութիւններու, արուեստի և գեղարուեստի հրաշակերտները: Արտեմիսը անոնց հաւատարիմ պահապանն էր:

Սակայն, Ն. Ք. 326ին այս հոյակապ տաճարն ալ մոխիր դարձաւ փառամոլ երիտասարդին՝ Երոստրատոսի ձեռքով: Ու թէեւ անկէ վերջ դարձեալ շինուեցաւ Աղեքսանդրի շնորհիւ, բայց շատ չանցած Գօթերը խուժեցին և հիմնայատակ կործանեցին, քանդեցին: Ու այսօր անոր մարմարեայ սիւները Այասօֆիայի գմբէթը կը բարձրացնեն . . . :

Նորերը կը քանդե՞ն ըսենք.

Գ.

ՄԱՒՍՈԼԷՈՆԸ

Ն. Ք. 352ին Մաւսոլոս հզօր արքան վաղահաս կը մեռնի Կարիայի մէջ — Միջերկրականի ափին վրայ գըտնուած քաղաք մը — իր պաշտելիին՝ Արտեմիսիայի գըրկին մէջ: Մահուան այս դաժան հարուածը անպատմելի տառապանք ստեղծեց Արտեմիսիայի համար: Ինչպէ՞ս պիտի ապրէր ան . . . : Իր սիրականին մարմինը այրեց և աճիւնն ալ լուծելով խմեց արցունքոտ աչքերով՝ կենդանի դամբարան մը ըլլալու համար: Իր դարուն չորս համբաւաւոր արձանագործները կանչեց և անոնց հրամայեց շինել հրաշալի դամբարան մը, ամէն գնով: Ցա-

կայն հազիւ անցաւ երկու տարի, իր ամուսինին մահէն ի վեր, մեռաւ ան կարօտակէզ և սգաւոր, թոթովելով. «Արձանագործնե՛ր, թող իմ զազիր ոսկորներս ալ խառնուին սիրելիիս հողերուն և թող նոյն դամբարանին մէջ մեր նշխարները յաւիտենապէս թաղուին»։

Շինուեցաւ դամբարանը և ցցուեցաւ դէպի երկինք մինչև Յ. Ք. 1404, խորհրդանշելով Սէրը՝ տիեզերական մեծ գաղտնիքը, ու կործանեցաւ Սրբոյն Յովհաննու ասպետներուն ձեռքով։ Այսօր անոր բեկորները անխռով կը քնանան Բրիտանական Թանգարանին մէջ։

Դ.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՑԻ ՓԱՐՈՍԸ

Ասիկա կառուցուեցաւ Մեծն Աղեքսանդրի յաջորդներէն Պտղոմէոս Սոտէրի և անոր որդիին Պտղոմէոս Ֆիլատէլֆիսի ձեռքով, Աղեքսանդրիայի նաւահանգիստին մուտքին վրայ եղող կղզեակի մը վրայ, որ թումբով մը ցամաքին հետ միացած էր։ Փարոսը ճերմակ մարմարիոնէ էր և 400 ոտք բարձրութիւն ունէր, վերի մասերուն վրայ հայելիներ դրուած էին, որոնք կը ցոլացնէին ծովերէ եկող նաւերը և գագաթին վրայ ալ կը վառէր զօրաւոր լոյս մը, որ մինչև 40-60 մղոն հեռու տեղերէ նաւերը կրնային ապահով նաւահանգիստը մտնել։

Փարոսի ճակատին վրայ արձանագրուած է. «Պտղոմէոս թագաւոր, նաւաստիներու օգտին համար»։

Ո՛վ կարեկցութիւն։

Ե.

ՀՌՈԴՈՍԻ ԱՐՁԱՆԸ

Ասիկա կը գտնուէր Հռոդոսի կամ հիմակուան Ռաթոսի մէջ, ուր 3000ի չափ չքնաղ արձաններ կային։ Ն. Ք. 290 տարի առաջ շինուեցաւ և 56 տարի վերջ կործանեցաւ երկրաշարժէ մը։

Հռոդոսցիները այս արձանը շինել տուին, ի պատիւ Ապողոն չաստուածին, Յոյն հռչակաւոր արձանագործին՝ Լէսեպոսի աշակերտին Կորիսին, որ 13 տարիէն լրացուց։

Ապողոնի այս վիթխարի արձանը կը բարձրանար 60 մարմարէ սիւներու վրայ 107 ոտք բարձրութեամբ,

այնչափ մեծ, որ հսկայ նաւերը իրենց առագաստները պարզած կ'անցնէին անոր սրունքներուն տակէն, որովհետև անոր մէկ ոտքը Հռոդոսի և միւսը քովը գտնուած պզտիկ կղզիի մը վրայ կը հանգչէր։

Ապողոնի այս արձանը միայն 56 տարի ապրեցաւ։ Բնութիւնը խորտակեց և ան 1000 տարի պառկեցաւ իր կողերուն վրայ, վշտաչարչար, մինչև որ Յ. Ք. 700ին բարբարիկ Սարակինոսները եկան քայքայեցին բոլորովին և անոր պղինձը ծախեցին Հրէա վաճառականի մը։

Բնութիւն և բարբարիկութիւն ձեռք ձեռքի տուած Մտքի և Սրտի ինչ տաճարներ կը խորտակեն, կը չքացընեն։

Զ.

ՈՂԻՄՊԵԱՆ ԱՐԱՄԱԶԴԻ ԱՐՁԱՆԸ

Արամազդ Յոյն դիցաբանութեան ամենամեծ չաստուածն էր, որ կը նախագահէր բոլոր չաստուածներու agoraին։ Ն. Ք. 459-430ին Ողիմպեան համբաւաւոր քաղաքին՝ Էլիսին մէջ կառուցուեցաւ հսկայ ու սքանչելի արձան մը 60-70 ոտք բարձրութեամբ՝ Փիդիասի ճարտարութեամբ։

Արամազդ կը բազմէր փղոսկրէ, մարմարէ, ոսկիէ և անգին փայտերէ շինուած գահի մը վրայ, աջ ձեռքը բռնած չանթ մը և ձախ ձեռքը՝ մական մը, որուն ծայրը թևաւորաց արծիւ մը հեռուէն կը սեւեռի հրաբուխ նայուածքներով։ Այնչափ հրաշալի էր այս արձանը, որ «Արամազդի արձանը տես և ապա մեռիր» կ'ըսէին ու չորս տարին անգամ մը բիւրաւորներ ուխտի կուգային անոր մօտ։ Այս հրաշալիքն ալ հրդեհը այրեց, լափեց Յ. Տ. Ե.րդ դարուն թէև, բայց Փիդիաս կ'ապրի դեռ...։ Կրնա՞յ շինել ուրիշ մըն ալ։ — Ո՛վ գիտէ...։

Է.

ԲՈՒՐԳԵՐԸ

Եօթը Հրաշալիքներուն էն հրաշալին, էն պատմականն ու էն հետաքրքրականը Բուրգերն են։ Ասոնք 80 հատի չափ կը գտնուին հոն՝ ուր Նեղոսը իր յաւիտենական երգը կ'երգէ, ուր արևը հրաշէկ գունդի մը պէս

կը թառալի երկինքին վրայ և ուր քարերը, բոյսերը, հողը վերջապէս իրենց վրայ կը կրեն հինաւուրց դրօշմը . . . ։

Ասոնք 764 քառ. ոտք տարածութեան մը վրայ կը ցցուին ամէնի կերպով քանիմեկի ու տիրական վեհութեամբ 480 ոտք բարձր ։ Կ'րսուի թէ ասոնք շինուելու համար 4000 տարիներ առաջ 366,000 մարդ աշխատած են քրտնաթոր ։ Յայտնի չէ թէ ինչո՞ւ շինած են ։ Ոմանք կ'ըսեն թէ աստղագէտին իբր դիտարան, ոմանք՝ արեւի ժամացոյց ըլլալու համար, իսկ ուրիշներ՝ իբր թագաւորներու շիրիմներ ։

Ասոնց տակը Նափոլէոն չմոռած գոչեց զինուորներուն. «Բառասուն դարեր ձեզի կը նային. ասոնց տակը փէլլահներ յաւիտենական «մալէշ» կը մրթմրթան և ասոնց մօտ ժամանակը և մարդը իրարու կը հանդիպին . . . ։»

Ը.

«ԳԱԻԱՌԻՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ»

Հրաշքներու դարը անցեր է, բայց տարտամ, անորոշ և երկուանքոտ այս օրերուն մէջ իսկ՝ հինաւուրց հրաշալիքներէն ոչ նուազ արժէքով հրաշալի արտադրութիւններ երեւան կուգան ։

«Գաւառին Տարեցոյցը . . . ։»

Այս հրաշալիքը չունի բարձրութիւն, վիթխարիութիւն ու վայրի վէսութիւն, ինչ որ միւսները ունէին ու անոնց յատկանիշը կը կազմէին. ընդհակառակը ։ Ունի փափկութիւն, անկեղծութիւն և հարազատութիւն, որոնք անմահ են և յաւիտենական ։

Այսպէս սկսուած է աշխարհիս ութերորդ հրաշալիքին կառուցմանը ։ Հիմը դրուած է այս տարի, սպասեցէք գալ տարուան անոր կատարելագործումին, ու այն ատեն՝ պիտի գտնէք անոր մէջ մարմնաւորուած Հայ Փոթորիկը՝. Հայ արիւնոտ յեղափոխութիւնը, Հայ Միտքը իր զանազան ձեւերով և Սիրտը իր տենդոտ բաբախումներով, ու դեռ պիտի գտնէք հոն պատմական վայրերու, հերոսներու, դրախտավեղ տեսարաններու պատկերներ, որոնք միացած վերը համրուածներուն հետ՝ պիտի կազմեն ժամանակակից պատմութիւնը Հայուն՝ աշխարհի ութերորդ հրաշալիքը Տառապանքին ու Ազատութեան բագինին առջեւ . . . ։

Զիպլոտի՞ ուզէիք, գաւառացիներ, որ դուք ձեր կարգին ամէն ինչ ընէք, երբ ան՝ ձեր անունին կը նուիրուի ։ Օ՜ն, եթէ ունիք ձեր մօտ հին ազգասէր հայերու պատկերներ, եթէ ունիք հայ ցեղին կեանքէն քաղուած էջեր մի՛ մոռնաք անմիջապէս ղրկել հեղինակին ։

ՔՐԹԱՀԱՅ ԱՌԱԾՆԵՐ

Պատուէ՛ պառաւն ու ծերունի
Հարուստ և կամ աղքատ լինի,
Որ պատիւդ ալ չի մոռցուի ։
Տանուտէրն երբոր տուն չէ,
Բու հարցումդ պատին ուղղէ ։
Թէև մահուան սուրը է վզիդ վրայ,
Թող Աստուծոյ վախը սրտիդ մէջ ըլլայ ։
Մանր հերկէ՛, խոր հերկէ՛, հեռու հերկէ ։
Երկրորդ էրիկն՝ ծուռ կարկտան ։
Գարիէ հացը, եզան միսը
Պատուաւոր մարդու առջեւ մի՛ դներ ։
Թող գլս ուտեն առիւծներ,
Ոչ թէ աղուէսին ըլլամ կեր ։
Թող մարդս քաջ ըլլայ,
Ժամ մը կեանք ունենայ ։
Ոսկիներուն դէզը կը փճանայ,
Բաջին տանը կործանում չիկայ ։
Երեք բան կայ թանկագին
Ոչխար, այգի և կին ։
Ոսկի թագ է իմաստութիւն,
Զիկայ ամէն մարդու գլխուն ։
Բաջեր կը սպաննէին գիրար,
Ալօ փարթ կը լուար ։
Քիչ մը ատենին գործը՝
Կ'ըլլայ տարուան մը հոգը ։
Աչքը աչքէն կամչնայ,
Կաչառքէն քար կը կակղնայ ։
Փորդ ամէն ժուռին մի վարժեցներ,
Ամէն ատեն ուտելիք ձեռք չես ձգեր ։

Մայրեր ու զաւակներ կուլեցան,
Ցիմարները կը հաւատան։
Ձիուն վազքը՝ ձիաւորին պատիւը։
Մայրը տեսնես, աղջիկը բերես։
Մինչեւ որ խելք ունեցայ՝ ծերացայ։
Հացս ջրով կ'ուտեմ ես
Ուրիշին մուննէթ չեմ ըներ։
Երբոր բաղդը կը մանէ,
Եզը հորթը կը լզէ։
Ջուրը բեր ուղղակի աղբիւրէ,
Աղջիկ առ ազնուական տնէ։
Երբ գողը տան մէջէն ըլլայ,
Եզը բուխերիկէն դուրս կը հանէ։
Աշխարհիս օրէնքը կը տիրէ ո՛չ թէ բռնութիւնը։
Նախահարց թշնամին չըլլար բարեկամ սերնդին։
Ձեր տունը քանի՞ գերաններու վրայ է
—Մէկ փչելու և երկու համբերութեան վրայ։
Պարտքդ տուր, գլուխդ կոտրէ։
Օձին ձագը առանց թոյնի չըլլար,
Կտրիճ մարդն ալ առանց սիրուհիի չըլլար։
Ձին կայ, ասպարէզ չիկայ
Մայր չունեցող աղջիկը,
Ճամբայ չունեցող լերան կը նմանի։
Թող սիրտը սրտիս յարմարի,
Թող մուրալու տոպրակը ուսըս ըլլայ,
Եւ կերածս ալ կտոր մը կորեկ հաց ըլլայ։
Աղէկ գլխուն համար աչք մըն ալ բաւ է։
Վէրքին տեղը կը լեցուի,
Խօսքին տեղը չի լեցուիր։
Ընտիր կինը որս մըն է,
Գէշ կինը շղթայ մըն է։
Ամէն քար իր տեղին վրայ ծանր է։
Կով ունեցողը էշ ունեցողէն թան ուզեց։
Կտրիճ աքաղաղը հաւկիթին մէջ յայտնի է։
Հին բարեկամը
Համետով պատրաստ ձիուն կը նմանի։

ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԹԵՐԹԵՐ

1. *Աշխատանք, Իզմիր.* — Շաբաթաթերթ, Հասարակական, Տնտեսական և Քաղաքական։ Տարեկան բաժնեգին՝ 15 ղրուշ։ Արտօնատէր՝ Մ. Թօքաճեան, տպագրութիւն՝ Քէչիչեան։ Հասցէ՝ Խմբ. Աշխատանքի Իզմիր։

2. *Բիւթանիա, Նիկոմիդիա.* — Շաբաթաթերթ, Ազգային, Գրական, Քաղաքական և Տնտեսական։ Տարեկան բաժնեգին՝ 20 ղրուշ։ Տնօրէն-Խմբագիր՝ Յակոբ Ղ. Սարգիսեան, տպագրութիւն՝ Պոլիս Զ. Ն. Պէրպէրեան։ Հասցէ՝ Խմբ. Բիւթանիայի, Իզմիտ։

3. *Դաշինք, Իզմիր.*—Օրաթերթ Քաղաքական և Գրական։ Արտօնատէր՝ Հ. Մամուրեան։ Խմբագրապետ՝ Սուրէն Պարթեւեան։ Տարեկան բաժնեգին՝ 80 ղրուշ։ Տպագրութիւն՝ Մամուրեան։ Հասցէ՝ Խմբ. Դաշինքի, Իզմիր։

4. *Երկիր, Ատաբազար.*—Շաբաթաթերթ, Հասարակական, Գրական, Տնտեսական և Քաղաքական։ Տարեկան բաժնեգին՝ 20 ղրուշ։ Արտօնատէր՝ Մարկոս Հ. Թէրզեան։ Տպագրութիւն՝ Պոլիս, Նշան-Պապիկեան։ Հասցէ՝ Խմբ. Երկիրի, Ատաբազար։

5. *Եփրատ, Խարբերդ.*—Կիսամսաթերթ, Ազգային, Գրական, Գիտական և Քաղաքական։ Հրատարակութիւն՝ Եփրատ-Գոլէճի։ Արտօնատէր և Տնօրէն՝ Փրոֆ. Կ. Մ. Սողիկեան։ Տպագրութիւն՝ Եփրատի Խարբերդ։ Տարեկան բաժնեգին՝ 30 ղրուշ։ Հասցէ՝ Խմբ. Եփրատի, Խարբերդ։

6. *Յառաջ, Կարին.*—Շաբաթը երկու անգամ, Հասարակական, Տնտեսական և Քաղաքական։ Տարեկան բաժնեգին՝ 50 ղրուշ։ Տնօրէն և Արտօնատէր՝ Ս. Սարունի։ Տպագրութիւն Յառաջի։ Հասցէ՝ Խմբ. Յառաջի Կարին։

7. *Նոր Այգ, Մարզուան.*—Ամսաթերթ, Գրական, Գիտական և Քաղաքական։ Տարեկան բաժնեգին՝ 20 ղրուշ։ Հասցէ՝ Խմբ. Նոր Այգի, Մարզուան, Անաթոլիա-Գոլէճ։

8. *Պարտիզակ,* «Հրատարակութիւն Պարտիզակի Բարձրագոյն վարժարանի Ընթացաւարտից Ընկերութեան».—Վեցամսեայ, հատը 100 փարա։ Խմբագրապետ՝

Տօքթ. Յովսէփ Տէր-Յովսէփեան։ Տպագրութիւն՝ Պոլիս, Օ. Արզուման։ Հասցէ՝ Խմբ. Պարտիզակի, Պարտիզակ։

9. Փարոս, Պարտիզակ.—Ամսաթերթ, Ազգային, Ընկերական, Գրական և Բարոյական։ Հրատարակութիւն՝ Պարտիզակի «Երիտասարդաց Քրիստոնէական Ընկերակցութեան»։ Տարեկան բաժնեգին՝ 15 ղրուշ։ Խմբագրապետ՝ Յակոբ Այնճեան։ Տպագրութիւն՝ Օսմ. Գործակցական Ընկերութեան, Պոլիս։ Հասցէ՝ Խմբ. Փարոսի, Պարտիզակ։

10. Փեթակ, Կիրասոն.—Կիսամսեայ, Գրական, Գաւառական և Հասարակական։ Խմբագիր՝ Վահան Նարլեան։ Տպագրութիւն՝ Մէշվէրէթի, Տրապիզոն։ Տարեկան բաժնեգին՝ 25 ղրուշ։ Հասցէ՝ Խմբ. Փեթակի, Կիրասոն։

11. Անդրանիկ, Սեբաստիա.—Շաբաթաթերթ Գաւառական, Գրական, Հասարակական և Քաղաքական։ Բաժնեգին՝ 30 ղրուշ։ Տէր և Տնօրէն՝ Հայկ Ս. Վարդանեան, Սեբաստիա։

ԿԷՍ-ԳԻՏԱԿԱՆ

Մրջիւնը դե՛ղ

Կարգ մը գիտնականներ Բլէմէնտ, Ի. Կէրիկէ և Փրօֆ. Հուլարտ կը յայտնեն թէ մրջիւնէն հրաշալի թթու մը կը պատրաստուի, ու ատոր պէս կազդուրիչ, զօրացուցիչ ոչինչ կարելի է գտնել։ Շատեր ջղային տեսակ-տեսակ հիւանդութիւններէ, շաքարամիզութենէ, շնչարգելութենէ, սրտի ու ստամոքսային հիւանդութիւններէ, սեռային տկարութենէ կարող եղած են բուժուիլ եղեր ատոր միջոցով։ Ի՛նչ հիանալի։ Մրջիւնը դե՛ղ։ Ուրեմն չըսե՛նք «Մրջիւնին երթա՛նք...։»

ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՄԵՆԱՄԵԾ ՀՍԿԱՆ

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷԿ ԶԱՐՏՈՒՂՈՒԹԻՒՆԸ

Ֆէտոր Մէխով Ռուսիացին է աշխարհի ամենամեծ հսկան, որ ապրող մարդոց մէջ ամենախոշորն է։ Հիմակ երեսուն տարեկան է։ Իր հասակը 22 տարեկան եղած ատեն 7 ոտք և 9 ինչէզ բարձրութիւն ունէր, ու հագած կօշիկները այնչափ ահագին էին որ, եթէ մարդ մը հագնէր մինչև ծունկերը կը հասնէր, ու մատանին, որ աջ ձեռքին ցուցամատը կը դնէր, այնչափ խոշոր էր, որ նարտի փուլ մը կրնար անոր ծակէն անցնիլ։

Այս հսկան օրական 3 քիլօ միս կ'ուտէ, անոր հետ այն համեմատութեամբ հաց, փաթաթէս, բանջարեղէն եւն։

Աշխարհի ամենատարօրինակ մարդը

Աշխարհի ամենատարօրինակ մարդն ալ, այսօր, է Ռէմնոտցի Գլայփ Հայնըր, որ 32 տարեկան է և հազիւ հազ սորված այբենարանը։ Տակաւին վեց տարեկան տղու մը դիմագիծն ու դրսեւոյթն ունի։

Բժիշկ Բէմպըլ, որ շատ կը զբաղի այս հրաշալի էակով, կ'ըսէ. «Այս տղան երեք հարիւր տարի պիտի ապրի այնչափ հաստատապէս որչափ ես 60 տարի ապրած եմ։»

Ո՜վ բաղդաւորութիւն։ Երեք հարիւր տարի դիտել աշխարհը, կեանքը, ընկերային հեւասպառ պայքարը, դիտել Սէրը, Հաւատը, Յոյսը։ Ի՜նչ երջանկութիւն։

Ալ չիպիտի յոգնինք

Ամէնքիս ծանօթ է թէ աշխատութիւնը մեր մարմինին մէջ տեսակ մը թոյն կը գոյացնէ և եթէ այս թոյնը ուրիշ չյոգնած մէկու մը ներարկենք՝ ան՝ յոգնութեան մտքի և մարմինի բոլոր երեւոյթները կը ցուցնէ։

Այս սկզբունքին վրայ յենած՝ գերմանացի բնախօս մը, երկար աշխատութիւններէ և փորձերէ վերջ՝ յոգնութեան Հակաթոյնը գտնելու կարող եղած է։ Աչքերնիս լոյս, մանաւանդ գործաւորներուն, որոնք մինչև իրիկուն կը տառապին, կը չարչրկուին, կը պարտասին։ Ալ չիպիտի յոգնինք...։

Ինչո՞ւ կը քնանանք

Բնախօսներէ ոմանք համոզուած են թէ, կը քնանանք որովհետև ուղեղին մէջ արեան շնչառութիւնը կը նուազի և ուղեղային մասնակի անարիւնութիւն առաջ կու գայ։

Փրօֆ. Պուշարտ կը կարծէ սակայն թէ, կը քնանանք անոր համար որ կը թունաւորուինք, կը գինովնանք։

Ուրիշներ կը յարեն թէ՝ «նեւրօն»ներու կծկումներէն կ'արտադրուի քունը։ Ուղեղին բջիջները կը քնանան և մենք ալ կը քնանանք։

Սակայն Բլէյֆարէր կ'ըսէ թէ՝ այս կարծիքները սխալ են։ Կը քնանանք մենք որովհետեւ քնանալը բնազդ մըն է, ինչպէս շնչելը, մարսելը եւն։

Չենք կրնար ըսել թէ ասոնցմէ ո՞րն է աւելի ճիշդը, միայն վերջինն է ամենայետին տեսութիւնը։ Մենք մեր քունը կը շարունակենք, բնախօսներ թող իրենց գործը տեսնեն...։

Ծերութիւն չկայ

Ռուս նշանաւոր եւ տիեզերահռչակ գիտնական՝ Փրոֆ. Մէչնիքօֆ կ'աղաղակէ թէ «Ծերութիւն չի կայ»։ Անի ախտ մըն է, հիւանդութիւն մը որ պիտի կրնանք դարմանել։

Ծերութիւնը ինքնասպառում, ինքնափճացում է, հիւանդութիւն մը՝ որ յառաջ կուգայ երբ մարմնին «մեծամարմին ուտիչները», փոխանակ արտաքին թշնամիներու դէմ պատերազմելու եւ անոնց արտադրած վնասաբեր հիւթովը սնանելու, ներս կը դառնան եւ կը յարձակին բուն իսկ մարմնին հիւսուածքներուն վրայ եւ կը չորցնեն, կը սպառեն զանոնք։

Ասոր համար երկու միջոց կայ, որոնցմով պիտի կրնանք ազատել այդ ինքնասպանութենէն։

Պէտք է կամ այդ «մեծամարմին ուտիչները» տկարացնել կամ մարմնի այլեւայլ մասերը զօրացնել անոնց յարձակումին դէմ։ Խնդիրը հոն է որ մարդ չի թոյլատրեր որ, ձի մը պատուաստելու համար, իր ուղեղէն եւ սրտէն կտոր մը միս վերցուի։

Ո՜վ երջանկութիւն, չպիտի ծերանանք, չէ՞... ձեզի տեսնանք, գիտուննե՛ր...։

Առողջ պիտի ըլլաք

Անխնայ գործածեցէք Ցուրտ Օդը, անդադար վատնեցէք Արեւուն Լոյսը, ու մի՛ մոռնաք ասոնց հետ Չափաւոր Մարզանքը։

Ահա ասոնք են սիրելի ընթերցողներս, Առողջութեան Այբն եւ Օմեղան...։

Ծովէ չեմ բռնուիր

Եթէ...

Անոնք որ այս հիւանդութեան համը առած են, անոնք թերեւս ամէնէն աւելի պիտի գոչեն. «Օ՜խ, ինչ աղուոր լուր, ապրի՛ք» յանկերգները։

Գործիք մը գտնուած է թիկնաթոռի ձեւով, որուն վրայ եթէ նստիս ճօճական արագ շարժումներ մը կը հաղորդուին, անոր տակի մասին մէջ զետեղուած ելեքտրական շարժիչ մեքենայի մը միջոցով։

Ասիկա փորձուած է Համպուրկ Էմէրիքըն Ընկերութեան Փաթրիա անուն մէկ շոգենաւին մէջ եւ բացարձակ յաջողութիւններով պսակուած է։ Թիկնաթոռը ո եւ է նեղիչ կամ ճնշիչ բան չունի, շատ հեշտ ու հաճոյալի իսկ է անոր մէջ ընկողմանիլը... միայն թէ ո՞ւր պիտի գտնէինք...։

Այո՛, ծովէ չպիտի բռնուինք, եթէ թիկնաթոռ ձեռքերնիս անցնի...։ Ո՞վ պիտի տար մեզի...։

Քիչ կերէք

Ֆիզիքական շատ մը տկարութիւններու արմատն է շատակերութիւնը։ Շատակերութենէ ազատելու համար Տօքթ. G. M. Achorn օրական ուտելիքի ցանկ մը տուած է բժշկական թերթի մը մէջ, որը կրնայ գործածել ամենածանր աշխատանքով իր ուժը վատնող մ'իսկ։

Ահաւասիկ։ Օրական՝ հաւկիթ մը, կէս փաունտ միս, եփած փաթաթէս մը, երկու-երեք խնձոր կամ ուրիշ համազօր պտուղ մը եւ կէս փաունտէն քիչ մը պակաս հաց՝ կտոր մը իւղով, բաւական են մարմնին ֆիզիքական բոլոր պէտքերը լրացնելու։

Ասկէ աւելին, կը յարէ Տօքթ. Achornը, օգուտ մը չունենալէն զատ, կը վնասէ ալ։

Հետեւաբար, դուք գիտէք մնացածը...։

Թէյ մի՛ խմէք

Վերջին տարիներուս՝ վճռական կերպով հաստատուած են թէ, թունաւոր եւ վնասակար հեղուկ մըն է թէյը, որ մենք այնչափ ախորժակով կը յամառինք դեռ գործածել։

Ինչպէս որ մարմինէն ներս մտնող հիւթերը կ'այրին, այնպէս ալ այրած, քայքայուած հիւթերը դուրս կ'արտաքսուին։ Ասոր ամենագեղեցիկ օրինակ մըն է մէզը, որ ինքն իր մէջ թոյն մըն է, եւ եթէ մեր մարմնին մասերուն մէջ տարածուի կը թունաւորէ։ Ասիկա ճշմարիտ է նաեւ բոյսերու համար ալ։ Ու այս սկզբունքով գիտուններ այսօր կ'ապացուցանեն թէ՝ թէյը բոյսի մը միզանման թունաւոր արտադրութիւնն է, որ ոչ թէ միայն կ'աւելցնէ քանակը մեր մարմնին արտաքսելի թունաւոր

С.С.Р.А. ... БИБЛИОТЕКА
7/XI · 1922
ИМЕНИ А. МЯСНИКЯНА
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

հիւթերուն, այլ նաեւ կ'արգիլէ անոնց երթը միզային գործարաններուն մէջ:

Ուրեմն, մենք մեր ձեռքով թունաւորուի՛նք:

Կաթ խմեցէք

Ֆրանսացի բժշկապետ մը կաթին նկատմամբ ունեցած գաղափարները արտայայտելու համար կ'աղաղակէ. «ԿԱԹ, շատ ԿԱԹ և մի միայն ԿԱԹ:

Կաթը սնունդի ամէն կարեւոր տեսակները ու տարրերը կը պարունակէ իր մէջ: Բրոդէին, շաքար, իւղ, աղ և ջուր կը խառնէ ան, որոնք մեր մարմնին համար կարեւոր սնունդներ են:

Սակայն կաթի գործածութիւնը իբր դեղ, աւելի աչքառու է: Մասնաւորապէս կարմրախտով, ջերմով, թոքախտով, ստամոքսի և աղիքներու բորբոքումներով տառապողներուն համար ամէնէն աւելի յանձնարարուածը կաթն է: Կա՛թ, կա՛թ...: Բոլոր հիւծած հիւանդութիւնները անով կը դարմանուին:

Կաթը գլխաւորապէս, սննդարար միակ սնունդն է:

Կաթը կը մաքրէ արիւնը, կը բժշկէ թոքը, ջերմը, աղիքը:

Ուրեմն ԿԱ՛Թ, շատ ԿԱ՛Թ, ՄԻ ՄԻԱՅՆ ԿԱ՛Թ...:

Անոնց՝ որ ջուր շատ չեն խմեր

Ջուրը կեանքի աղբիւրն է, պարոննե՛ր: Դուք որ շատ չէք գործածեր, ձեր ներքին աշխարհը քիչ կամ շատ ապականութեան կը մատնէք, ձեր թուքը թանձր կ'ըլլայ, և լորձունքի աղերը դիւրաւ քար կազմելով լեղերնիդ կը փտեցնեն, ձեր մարսողութիւնը դանդաղ կ'ըլլայ և սննդաւորումնիդ՝ անբաւական, ձեր մաղձը թանձր կ'ըլլայ և չի վազեր դէպի աղիքը, փորի պնդութեան ենթակայ կ'ըլլաք, մէզերնիդ թանձր կ'ըլլայ և չափազանց կը հոտի, նոյնպէս շունչերնիդ և քրտինքնիդ ու այսպէս հետզհետէ ինքնաթունաւորման կ'առաջնորդուիք, դուք, ձեր իսկ ձեռքով:

Ջո՛ւր, ջո՛ւր...

Ան՝ սնունդը կը հալեցնէ ու մեր բջիջներուն կը մատուցանէ, բջիջներուն կղկղանքը մարմէնէն դուրս կը հանէ, կը մաքրէ, կը կազդուրէ, կը զովացնէ:

Ջրաբուժութիւնը այսօր հսկայ դեր մը կը կատարէ: Հիւանդներ, առողջներ պէտք է խմեն ջո՛ւր, մի՛շտ ջուր:

ՎԵՐՋ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼԻ ԵՐԿԵՐԸ

«Արեւելեան Դէմքեր»ու շարքէն՝ Մոլոխ, Յիսուս,
Մուհամմէտ եւ ուրիշներ.— *ԲԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ*

Հողուն երգը.— *ԲԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ*

Կեանքի Սեմին վրայ.— *ԲԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ*

Կեանքի ճամբուն մէջ.— *ԲԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ*

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ Է

«Արեւելեան Դէմքեր»ու շարքէն՝ «*ՊՈՒՏՀԱՆ*»

ԳԻՆ 6 ՂՐՈՒՇ

Յանձնարարութեան համար դիմել հեղինակին հետեւեալ հասցէով՝

درعليه‌ده چاقماقجيلر بيوك يكى خانده ٤٥ نومروده صحاق مسروب

SAHAG-MESSROB

c/o Mr M. KOCHOUNIAN

Tchakmakdjilar, Buyuk Yéni Han, Constantinople

2001

0021925

2013

5354

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0021925